

T.C.
ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

AVRUPA BİRLİĞİ EKONOMİK ENTEGRASYON SÜRECİNİN
İMALAT SANAYİSİNDE BÖLGESEL YIĞILMA VE
UZMANLAŞMA ETKİLERİ

Aykut ŞARKGÜNEŞİ

Aralık-2013

T.C.
ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

AVRUPA BİRLİĞİ EKONOMİK ENTEGRASYON SÜRECİNİN
İMALAT SANAYİSİNDE BÖLGESEL YIĞILMA VE
UZMANLAŞMA ETKİLERİ

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan
Aykut ŞARKGÜNEŞİ

Danışman
Doç. Dr. Seyit KÖSE

BOLU-2013

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Aykut ŞARKGÜNEŞİ'ne ait, "AVRUPA BİRLİĞİ EKONOMİK ENTEGRASYON SÜRECİNİN İMALAT SANAYİSİNDE BÖLGESEL YİĞİLMA VE UZMANLAŞMA ETKİLERİ" adlı çalışma, jürimiz tarafından İktisat Anabilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir (25.12.2013).

Akademik Unvan ve Adı Soyadı

Üye (Tez Danışmanı) : Doç. Dr. Seyit KÖSE

Üye : Prof. Dr. Uğur ESER

Üye : Prof. Dr. Şevket TÜYLÜOĞLU

Üye : Doç. Dr. Mehmet ERYİĞİT

Üye : Doç. Dr. Necla AYAŞ

İmza

Sosyal Bilimler Enstitüsünün Onayı

Prof. Dr. Yahya Mustafa KESKİN
Enstitü Müdürü

ETİK İLKELERE UYULDUĞUNA İLİŞKİN METİN

Doktora tezi olarak sunduğum, "AVRUPA BİRLİĞİ EKONOMİK ENTEGRASYON SÜRECİNİN İMALAT SANAYİSİNDE BÖLGESEL YİĞİLME VE UZMANLAŞMA ETKİLERİ" bağlıklı çalışmanın yazılmasında, bilimsel ve etik kurallara uyulduğunu, bağkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin tamamının ya da bir kısmının bu üniversite veya bağka bir üniversitede bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim. 25.12.2013

Aykut ŞARKGÜNEŞİ

ABSTRACT**THE IMPACTS OF EUROPEAN UNION ECONOMIC INTEGRATION
PROCESS ON THE REGIONAL CONCENTRATION AND SPECIALIZATION
OF MANUFACTURING INDUSTRIES****Aykut ŞARKGÜNEŞİ****PhD Thesis****Department of Economics****Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Seyit KÖSE****December, 2013, 215 Pages**

There are various ideas and findings on the effects of European Union integration process on the location decisions of manufacturing industries across European Geography by increasing the mobility of products, factors of production, people, ideas, know-how and technology among the countries and regions. Several academic studies foresee the result that European Union integration will increase the regional concentration and specialization of manufacturing industries across Europe. In this sense, according to the models developed under the pioneer studies of Krugman (1991b), increasing international trade and factor mobility will cause manufacturing industries to concentrate particularly in the cores of Europe and keep other regions away from industrialization. However, the other studies at the opposite pole foresee the result that European Union integration will reduce the regional concentration and specialization of manufacturing industries across Europe. Considering these conflicting arguments, it is a matter of significance for Europe and Turkey whether the deepening of the integration and the expansion towards Central and East European countries in 2000s, which includes our country as well, will cause an increasing concentration of industries towards the cores or dispersion towards peripheries.

Although there are a great number of theoretical studies in the field, empirical studies are quite inadequate and there is no consensus yet on how economic integrations affect concentration-dispersion process of industries. In our study, for analyzing the effect of European Union integration on distribution of manufacturing industries across Europe, we define a panel data model that exploits the annual data from 22 European countries and 23 sub-sectors of manufacturing industry (ISIC Rev-3) between 1995 and 2008. On the grounds of the theoretical and empirical studies by Krugman and certain others, we establish a relatively authentic econometric model with the variables that we assume to represent European Union integration process.

According to the results of the study, the integration has an impact on the geographical distribution of the manufacturing industries and causes retarding impacts on the ongoing concentration and specialization processes. We also determine that a dispersion movement has been proceeding in the manufacturing industry from the center of Europe towards the East and South by the effect of the integration, starting especially around the years when Central and Eastern European countries joined the union.

Keywords: Regional Concentration, Regional Specialization, Economical Integration, European Manufacturing Industry, European Union.

ÖZET

AVRUPA BİRLİĞİ EKONOMİK ENTEGRASYON SÜRECİNİN İMALAT SANAYİSİNDE BÖLGESEL YIĞILMA VE UZMANLAŞMA ETKİLERİ

Aykut ŞARKGÜNEŞİ

Doktora Tezi

İktisat Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Seyit KÖSE

Aralık, 2013, 215 Sayfa

Avrupa Birliği entegrasyon sürecinin ülkeler ve bölgeler arasında ürün, üretim faktörü, insan, fikir, teknik bilgi ve teknolojinin hareketliliğini arttırarak Avrupa coğrafyasında imalat sanayisinin yerleşim yeri kararlarına etkileri konusunda farklı fikirler ve bulgular mevcuttur. Bazı akademik çalışmalar, Avrupa Birliği entegrasyon sürecinin imalat sanayisinin Avrupa coğrafyasındaki bölgesel uzmanlaşma ve yığılmalarını arttıracak sonucunu öngörmektedir. Bu açıdan, Krugman (1991b)'nın öncülüğünde geliştirilen modellere göre; artan uluslararası ticaret ve faktör hareketliliği imalat sanayisinin belirli merkezlerde toplanmasına ve diğer bölgeleri endüstrileşmeden uzaklaştırmasına neden olacaktır. Ancak diğer zıt kutuptaki çalışmalar ise, Avrupa Birliği entegrasyon sürecinin imalat sanayisinin Avrupa coğrafyasındaki bölgesel uzmanlaşma ve yığılmalarını azaltacak sonucunu öngörmektedir. Bu zıt öngörülerden hareketle, Avrupa Birliği'nin derinlemesine entegrasyon ve 2000'li yıllarda başlatmış olduğu ve ülkemizin de dâhil olduğu genişleme sürecinin, Avrupa imalat sanayisinde merkezi bölgelere doğru artan bir yığılmaya mı, yoksa çevre bölgelere doğru bir yayılmaya mı neden olacağı Avrupa ve ülkemiz için önemli bir konudur.

Bu alanda yapılan çok sayıda teorik çalışma olmasına rağmen, ampirik çalışmalar oldukça yetersizdir; halen ekonomik entegrasyonların yığılma–yayılma süreçlerine ne yönde etkiler oluşturduğu konusunda henüz fikir birliğine varılabilmiş

değildir. Çalışmamızda, Avrupa Birliği entegrasyonunun Avrupa Coğrafyası imalat sanayisi dağılımı üzerine etkisini analiz edebilmek için 22 Avrupa ülkesi ve 23 imalat sanayisi alt sektörünün (ISIC Rev-3) 1995-2008 yılları arasındaki verileri ile oluşturulan panel veri modeli kullanılmıştır. Krugman ve diğerleri tarafından yapılan teorik ve ampirik çalışmalara dayanarak, Avrupa Birliği entegrasyon sürecini temsil ettiğini varsaydığımız değişkenlerle özgün sayılabilecek ekonometrik bir model oluşturulmuştur.

Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, entegrasyon Avrupa imalat sanayisinin coğrafi dağılımı üzerinde etkilidir; devam etmekte olan endüstriyel yığılma süreçlerini yavaşlatıcı yönde etkilere neden olmaktadır. Özellikle Orta ve Merkez Avrupa ülkelerinin birliğe dâhil olduğu yıllara yakın yıllardan başlamak üzere, entegrasyonun etkisiyle Avrupa'nın merkezinden doğusuna ve güneyine doğru imalat sanayisinde bir yayılma hareketi olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bölgesel Yığılma, Bölgesel Uzmanlaşma, Ekonomik Entegrasyon, Avrupa İmalat Sanayisi, Avrupa Birliği

TEŞEKKÜR

Tez süresi boyunca benimle özveri ile ilgilenen, nitelikli bir tez yazabilmem için bana rehberlik eden, beni sabırla dinleyen, daha üstün akademik nitelikler kazanabilmem için gerekli tüm çabaları gösteren tez danışmanım sayın hocam Doç. Dr. Seyit KÖSE'ye tez izleme komitesinde yer alan ve önerileri ile tezin kalitesinin artmasına katkı sağlayan Prof. Dr. Uğur ESER ve Doç. Dr. Mehmet ERYİĞİT'E, ayrıca doktora dönemi boyunca bilgi birikimlerini ve yardımlarını hiç esirgemeyen Abant İzzet Baysal Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü hocalarına, üzerime emeği geçen tüm hocalarıma, yaşamım boyunca bana maddi ve manevi destek sağlayan sevgili aileme ve doktora süresi boyunca her anlamda beni destekleyen sevgili eşime sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ABSTRACT.....	ii
ÖZET	iv
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLolar DİZİNİ.....	x
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xi
BÖLÜM I	
1. GİRİŞ	13
BÖLÜM II	
2. EKONOMİK COĞRAFYA VE BÖLGESEL YIĞILMA EKONOMİLERİ	21
2.1. Yığılma Ekonomilerinin Teorik Altyapısının Gelişimi	22
2.1.1. Yığılma ekonomilerinin açıklanabilmesi için gerekli ön koşulların oluşturulması	24
2.1.2. Bölgesel yığılma ve uzmanlaşmanın devamlılığını sağlayan mekanizmalar	35
2.2.Yeni Ekonomik Coğrafya.....	40
2.2.1. Ekonomik coğrafyanın yeniden keşfedilmesi	41
2.2.2. Yeni ekonomik coğrafya modelleri ve endüstriyel yığılmalar.....	44
2.2.3.Yeni ekonomik coğrafyaya göre bölgesel yığılma ve uzmanlaşma nedenleri	50
2.3. Bölgesel Yığılma ve Uzmanlaşmalarda Kurumların ve Evrimsel Süreçlerin Rolü	57
2.3.1. Kurumsal iktisat ve yığılma ekonomileri.....	57
2.3.2. Evrimci iktisat ve yığılma ekonomileri	61
2.4. Yığılma Ekonomilerine Rekabetçi Bakış Açısı: Teşvikler ve Organizasyonel Değerlendirmeler	70
BÖLÜM III	
3. BÖLGESEL EKONOMİK ENTEGRASYONLAR VE YIĞILMA EKONOMİLERİ	77
3.1. Tanımlama.....	78
3.2. Seviyelerine Göre Bölgesel Ekonomik Entegrasyon Şekilleri	79

3.2.1. Serbest ticaret bölgesi	80
3.2.2. Gümrük birlikleri	81
3.2.3. Ortak pazar	82
3.2.4. Ekonomik birlik	83
3.3. Ülkelerin Bölgesel Ekonomik Entegrasyonlara Dâhil Olma Nedenleri	84
3.3.1. Geleneksel ticari kazanımlar	84
3.3.2. Yerel politik reformların güçlendirilmesi	84
3.3.3. Çoklu pazarlık gücü kazanılması	85
3.3.4. Pazara giriş garantisi	85
3.3.5. Stratejik güç birliği	86
3.3.6. Çok Taraflı ve bölgesel birlikteliklerin etkileşimi	86
3.4. Avrupa Birliği Bölgesel Ekonomik Entegrasyonu	87
3.5. Diğer Bölgesel Ekonomik Entegrasyonlar	92
3.6. Bölgeselleşme ve Mevcut Küresel Ticaret Sistemi	94
3.7. Bölgesel Ekonomik Entegrasyon Teorileri	98
3.7.1. Ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkiler	99
3.7.2. Ekonomik entegrasyonun genel denge analizi: ikinci en iyi teorisi	102
3.7.3. Kutuplaşma teorisi ve yeni ekonomik entegrasyon teorisi	103
3.8. Bölgesel Ekonomik Entegrasyonların Etkileri	104
3.8.1. Serbest ticaretin getirileri	105
3.8.2. Bölgesel ekonomik entegrasyonun statik etkileri: ticaret yaratıcı ve saptırıcı etkiler	106
3.8.3. Bölgesel ekonomik entegrasyonların dinamik etkileri ve yığılma ekonomileri	109
Artan Verimlilik ve Ekonomik Büyüme:	110
Üretim Faktörlerinin Yeniden Dağılımı ve Ekonomik Yığılma:	113
Bölgesel Ekonomik Entegrasyonların Firmaların Yer Seçimi Kararları Üzerine Etkisi ve Yığılma Ekonomileri:	114
Bölgesel Ekonomik Entegrasyon ile Hızlanan Yığılma Güçleri:	116
3.8.4. Bölgesel ekonomik entegrasyonların birlik dışı ülkelere etkileri	119

BÖLÜM IV

4. BÖLGESEL EKONOMİK ENTEGRASYONLAR İLE ENDÜSTRİYEL UZMANLAŞMA VE YIĞILMA İLİŞKİSİNİN PANEL VERİ YÖNTEMİ İLE SINANMASI	122
--	-----

4.1. Ekonomik Entegrasyonların Endüstriyel Yığılmalara Etkisini Açıklamaya Yönelik Literatür	123
4.2. Ekonometrik Uygulamanın Kapsamı, Amacı ve Yöntemi	130
4.3. Panel Veri Modelleri	132
4.4. Veri Seti ve Değişkenler.....	134
4.5. Modellerin Ekonometrik Çözümlemesi	143
4.5.1. Durağanlık testi	143
4.5.2. Uygun model seçim süreci.....	145
Zaman ve Birim Etkilerinin Sınanması:	145
Sabit ve Tesadüfi Birim Etkiler Modelinin Karşılaştırılması:	146
4.5.3. Modelde temel ekonometrik varsayımlardan sapmaların kontrolü.....	147
Değişken Varyans (Heteroskedasite) Varlığının Kontrolü:	147
Otokorelasyon Varlığının Kontrolü:	149
Birimler Arası Korelasyonun Varlığının Kontrolü:	150
4.6. Endüstriyel Uzmanlaşma Modelinin Ekonometrik Sonuçları (G_{it})	151
4.7. Endüstriyel Uzmanlaşma Modelinin Ülkelere Göre Ekonometrik Sonuçları (G_t)	154
4.8. Ekonomik Yığılma (L_{it}) Modelinin Ekonometrik Sonuçları	165
4.9. Ekonomik Yığılma (L_t) Modelinin Ülkelere Göre Ekonometrik Sonuçları	169
BÖLÜM V	
5. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	181
KAYNAKÇA.....	192
EKLER	212

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 2-1. Yığılma Ekonomileri Literatürü Sınıflandırması (Karwandy, 2008: 7)	23
Tablo 2-2. Yeni Ekonomik Coğrafya Modelleri (OECD, 2009: 73)	47
Tablo 3-1. Bölgesel Ekonomik Entegrasyonların Özellikleri (UNECA, 2006: 43)	79
Tablo 3-2. Seçilen Bölgesel Ekonomik Entegrasyonların Mal Ticareti Hacmi (DTÖ, 2013).....	92
Tablo 3-3. Varsayımsal Serbest Ticaret Bölgesi Buğday Maliyet Tablosu (Krugman, 1991c: 11)	100
Tablo 4-1. Modelde Kullanılan Değişkenlerin Temel Bilgileri	139
Tablo 4-2. Varyans Şişme Faktörü Katsayıları	141
Tablo 4-3. Levin, Lin & Chu Birim Kök Testi Sonuçları (22 ülke, 14 yıl kesiti ile oluşan panel gözlem sayısı N=308)	144
Tablo 4-4. İki Yönlü Model Geçerliliği Test Sonuçları	145
Tablo 4-5. Zaman ve Birim Etkilerin Sınanması Test Sonuçları	146
Tablo 4-6. Hausman Testi Sonuçları.....	146
Tablo 4-7. Levene, Brown ve Forsythe Testi Sonuçları	148
Tablo 4-8. Langrange ve Düzeltilmiş Langrange Test Sonuçları	150
Tablo 4-9. Frees'in Birimler Arası Korelasyon Test Sonuçları	151
Tablo 4-10. AB Entegrasyonu Değişkenlerinin İmalat Sanayisi Coğrafi Dağılımı Üzerine Etkilerinin Tahmin Sonuçları (1995-2008).....	152
Tablo 4-11. İmalat Sanayisi Coğrafi Dağılımının Zamana Göre Ülke Bazında Değişimleri.....	159
Tablo 4-12. AB Entegrasyonu Değişkenlerinin İmalat Sanayisi Coğrafi Dağılımı Üzerine Etkilerinin Ülkelere Göre Tahmin Sonuçları	162
Tablo 4-13. Uygun Tahmin Modeli Seçim Süreci Test Sonuçları.....	166
Tablo 4-14. AB Entegrasyonu Değişkenlerinin Ülke İmalat Sanayisi Paylarının Dağılımı Üzerine Etkilerinin Tahmin Sonuçları (1995-2008).....	167
Tablo 4-15. Ülke İmalat Sanayi Paylarının Zamana Göre Ülke Bazında Değişimleri	176
Tablo 4-16. AB Entegrasyonu Değişkenlerinin Ülke İmalat Sanayi Payları Üzerine Etkilerinin Ülkelere Göre Tahmin Sonuçları	177

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 2-1. V. Thünen'in Dış Dünya İle Bağlantısız Eyalet Bölgesi (Thünen, 1826: 216)	
.....	26
Şekil 2-2. Varsayımsal Doğrusal Piyasa (Hotelling, 1929: 45).....	34
Şekil 2-3. Yerel Rekabet Avantajının Kaynakları, Elmas Modeli (Porter, 2000: 20) ...	73
Şekil 3-1. Ülkelerin Yıllara Göre Endüstriyel Uzmanlaşma Dereceleri	159
Şekil 3-2. Ülkelerin Yıllara Göre Avrupa İmalat Sanayi İçindeki Payları.....	173

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AFTA	: Asya Serbest Ticaret Bölgesi
AR-GE	: Araştırma-Geliştirme
ASEAN	: Güneydoğu Asya Ülkeler Birliği
Bkz.	: Bakınız
CAN	: And Ülkeleri Topluluğu
CEE	: Orta ve Doğu Avrupa
COMESA	: Doğu ve Güney Afrika Gümrük Birliği
CUFTA	: Kanada-ABD Serbest Ticaret Anlaşması
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
EC	: Ekonomik Coğrafya
EEC	: Evrimci Ekonomik Coğrafya
EFTA	: Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi
EU	: Avrupa Birliği
FTAA	: Amerika Serbest Ticaret Anlaşması
GATS	: Hizmet Ticareti Genel Anlaşması
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
MERCOSUR	: Güney Amerika Gümrük Birliği
NAFTA	: Kuzey Atlantik Serbest Ticaret Anlaşması
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı
ss.	: Sayfadan Sayfaya
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
UNECA	: Birleşmiş Milletler Afrika Ekonomik Komisyonu
vs.	: Ve saire
YEC	: Yeni Ekonomik Coğrafya
yy.	: Yüzyıl

BÖLÜM I

1. GİRİŞ

Ekonomik faaliyetlerin bölgeler veya ülkeler arasındaki eşit olmayan dağılımı ekonomi biliminin en eski inceleme alanlarından biridir. Adam Smith'ten başlayarak birçok ekonomi düşünürü, neden bazı ülkeler daha yüksek üretim ve istihdam seviyelerine ulaşmış zenginleşirken diğerlerinin aynı başarıyı gösteremediğini açıklamaya çalışmıştır. Çok geçmeden Von Thünen (1826) tarafından ekonomik faaliyetlerin eşit olmayan dağılımının mekânsal farklılıklardan kaynaklandığı ve mutlaka üretim, istihdam, değer vb. ekonomik analizler yapılırken mekânsal farklılıkların dikkate alınması gerekliliği ortaya konulmuştur. Bu yeni bakış açısı, ekonomik faaliyetlerin yoğunluğunu belirleyen unsurların bölgesel olarak eşit dağılmadığını, böylelikle ekonomi teorilerinin oluşturulmasında mekânın homojen olarak kabul edilmemesi gerektiğinin anlaşılmasına imkân sağlamıştır. Bu gelişmelerle birlikte ekonomi biliminin içerisinde Ekonomik Coğrafya alanı doğmuştur.

Ekonomi biliminde mekânsal farklılıkların önemi oldukça erken dönemlerde anlaşılmış olmasına rağmen, mekânsal farklılıkları dikkate almayan Neo-Klasik İktisat uzun yıllar etkisini sürdürmüş ve mekân kavramı ekonomik analizlerin büyük oranda dışında kalmıştır. Ekonomik faaliyetlerin bölgesel olarak eşitsiz dağılımı, bölgelerin sermaye ve teknoloji kapasiteleri arasındaki farklılıklarla açıklanmaya çalışılmıştır. Bu sorunun çözümü olarak sadece “zaman” ilacı önerilerek, geri kalan bölgelerin diğer bölgelerle olan gelir farklılıklarının kendiliğinden kapanacağını ileri süren Yakınsama Hipotezi ortaya konulmuştur. Anaakım İktisat içerisinde değerlendirebileceğimiz çeşitli çalışmalarda Yakınsama Hipotezini destekleyen zayıf ve sınırlı koşullar altında geçerli kanıtlar ortaya atılmıştır (Barro ve Sala-i-Martin, 1992; Mankiw, Romer ve Weil, 1992; Islam, 1995). Diğer taraftan, yakınsamadan ziyade gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler

arasındaki farkın giderek daha da açıldığını ileri süren ampirik sonuçlara ulaşılmıştır (Quah, 1990 ve 1996; Canova ve Marcet, 1995; Pritchett, 1997; Desdoigts, 1999; Hall ve Jones, 1999; Royo, 2010). 1990'lara gelindiğinde etkisini giderek arttıran küreselleşme ile birlikte ülkeler arasında artan mal, sermaye, teknoloji ve işgücü hareketliliği bazı ülkelerin hızlı bir şekilde gelişmesine ve bu ülkelerin gelişmiş ülkelere yakınsamasına neden olmuştur. Ancak bu durum birkaç ülkenin ötesine geçememiş, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında ciddi bir yakınsama gerçekleşmesinden ziyade birçok ülke ve hatta ülkeler içerisindeki bazı bölgeler, diğer bölgelere göre giderek artan bir şekilde geride kalmaya devam etmiştir.

Küreselleşen dünya, artan iletişim ve ulaşım imkânları, dünya genelindeki mal ve faktör hareketlerini de ciddi ölçüde etkilemiştir. Dünya çapında mesafe kavramı önemli ölçüde değişmiş, çok uzak veya çok farklı bölgelere yönelik ticaret ve yatırım imkânları büyük ölçüde yeniden tanımlanmıştır. Küreselleşme olgusuyla birlikte yaşanan gelişmelere, iktisat teorisi de kayıtsız kalmamış ve bu sürecin etkileri incelenmeye çalışılmıştır. Konumuzla ilgili olan kısmıyla küreselleşmeyi değerlendirdiğimizde, artan mal ve faktör hareketliliğinin tüm ülkelere aynı şekilde etki etmediği görülmektedir. Ekonomik faaliyetlerin dağılımı yeni koşullara göre şekillenirken, üretim ve ticaret belirli bölgelerde yoğunlaşma eğilimine girmiştir. Bahsedilen bu gelişmeler, Geleneksel Ekonomik Coğrafya'nın temelleri üzerine oturtulmuş olmakla birlikte, onun da ötesinde bir çalışma çatısıyla öncülüğünü Paul Krugman (1991a)'ın yaptığı Yeni Ekonomik Coğrafya literatürü ile açıklanmaya çalışılmıştır. Böylece Ekonomik Coğrafya'nın adeta yeniden doğuşu gerçekleşmiş ve sonraki yıllarda bu alanda birçok çalışma yapılmıştır. Yine yaklaşık olarak aynı dönemlerde, temelleri oldukça eskilere dayanan iktisat okullarından Kurumsal İktisat ve Evrimci İktisat da kendi geleneksel görüşleri üzerine inşa edilmiş olmakla birlikte analizlerde mekân kavramına daha fazla yer veren Kurumsalcı Ekonomik Coğrafya ve Evrimci Ekonomik Coğrafya çalışma alanlarını oluşturarak Ekonomik Coğrafya literatürünün gelişimine katkı sağlamıştır.

Küreselleşme neticesinde, ekonomik faaliyetlerin mevcut koşullara göre kendini yeniden şekillendirmeye çalışması, özellikle üretim ölçeklerinin yeniden

belirlenmesi anlamında kendini göstermiştir. Çünkü artık üretim yerel piyasalar için yerel çevrelerden temin edilebilen üretim faktörleri ile değil küresel piyasalar için ve küresel çapta temin edilebilen faktörler ile gerçekleştirilebilir hale gelmiştir. Bu bağlamda dünya piyasalarına eklemlenmiş bir şekilde üretim yapan firmalar, daha düşük birim maliyetlerle üretim yapabilmek için üretimi, belirli merkezlerde toplanmış ve daha büyük çapta tesislerde gerçekleştirme yoluna gitmiştir. Bu durum, bazı firmalara ve bölgelere ekonomik faaliyetlerinin artması yönünde etki ederken bazılarına ise faaliyetlerinin azalması veya sonlanması şeklinde etki etmiştir. Bunlara ilave olarak ortaya çıkan aksak rekabet koşullarında faaliyetlerini devam ettirebilen firmalar, belirli bölgelerde yığılmalarından kaynaklanan ilave getiriler olan hammadde temininin, ulaşım ve yerleşim imkânlarının kolaylığı, geniş işgücü havuzu, yerleşmiş kurumlar ve bölgesel bilgi yayımları gibi pozitif dışsallıklardan da yararlanarak verimliliklerini arttırabilme yada maliyetlerini daha da düşürebilmek için yerleşim kararlarını yeniden değerlendirmiştir. Böylece firmalara göre, bazı bölgeler diğerlerine göre daha cazip hale gelmiş ve firmalar o bölgelerde toplanmaya başlamıştır. Bu şekilde ekonomik yığılmaların oluşumu hız kazanmıştır.

Üretim ve gelirin giderek daha belirgin ölçüde coğrafi olarak yoğunlaştığının gözlemlenmesiyle birlikte bu durumu açıklamak için Ekonomik Coğrafya içerisinde çok sayıda çalışmanın ortaya çıkmasıyla Yığılma Ekonomileri ve Kümelenme Ekonomileri literatürleri oluşmuştur. Bu alanda yapılan çalışmalar temelde yığılma ve kümelenmenin ne olduğunu, nelere bağlı olarak gerçekleştiğini ve bu sürecin hangi mekanizmalarla, nerelerde gerçekleştiğini açıklamaya yöneliktir. Bu bağlamda P. Krugman (1991b) ile birlikte ölçeğe göre artan getiriler, aksak rekabet piyasaları ve taşıma maliyetlerini de içeren modeller geliştirilmiş ve küreselleşmenin etkisiyle birlikte artan bölgesel uzmanlaşma ve yığılma süreçlerinin tatminkâr şekilde açıklanabilmesi için gerekli çalışma çatısı oluşturulabilmiştir (Ellison, Glaeser ve Kerr, 2007; Storper, 2000).

Büyük oranda küreselleşme ile birlikte hız kazanan yığılma ekonomileri ve bölgesel uzmanlaşma olgularına benzer bir etki yaratacak oluşum ise bölgesel ekonomik entegrasyonlardır. Çünkü bölgesel ekonomik entegrasyonlar, entegrasyona dâhil olan ülkeler arasında ticaret hacminin, üretim faktörlerinin hareketliliğinin, bilgi ve

teknolojik anlamda karşılıklı etkileşimlerin artması ile küreselleşmeye benzer etkileri yaratarak ekonomik faaliyetlerin belirli bölgelerde yığılmasına veya bazı bölgelerin sahip oldukları kendilerine has üretim koşulları ile bazı üretim dallarının o bölgelerde toplanmasına, yani bölgesel uzmanlaşmaya yol açabilmektedir. Özellikle geniş coğrafi alanları kapsayan Avrupa Birliği (AB) gibi entegrasyonların yığılma ekonomileri üzerine önemli etkileri olduğu düşünülmektedir. Diğer yandan dünyada giderek artan şekilde yeni entegrasyon anlaşmaları imzalanmakta, çeşitli anlaşmalara dahil olan ülkeler artmaktadır. Mevcut entegrasyonlar da zamanla entegrasyonun ileri aşamalarına geçmekte ve entegrasyonun olası etkilerini arttırmaktadır. Bu durum ekonomik entegrasyonların dünya üzerinde birçok ülke ekonomisini ilgilendirecek etkilerinin ortaya çıkmasına neden olacaktır.

Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) kayıtlı, farklı şekillerde oluşturulmuş toplam 354 adet bölgesel ticaret anlaşması bulunmaktadır ve dünya ticaretinin yarısından fazlası entegrasyon bölgeleri arasında yapılmaktadır. Bu şekilde hızla artan entegrasyon süreçlerinin dünya çapında ve özellikle entegrasyona dahil olan ülkelerde ekonomik faaliyetlerin coğrafi dağılımı üzerinde önemli etkileri olduğu düşünülmektedir. Bu konuyla ilgili, özellikle imalat sanayisini kapsayan çok sayıda teorik çalışma bulunurken, konuyu gerçek dünya verileri ile inceleyen çalışmalar son derece az sayıdadır (Fujita, 2010). Öncü teorik çalışma olan Krugman (1991b) eserinde artan uluslararası ticaret ve bölgesel ekonomik entegrasyonlar neticesinde imalat sanayisinin diğer bölgeleri endüstrileşmeden uzaklaştıracak şekilde belirli bölgelerde toplanacağını öngörmektedir. Diğer yandan, sonrasında yapılan diğer teorik ve ampirik çalışmalar neticesinde, ekonomik entegrasyonun yığılma ve bölgesel uzmanlaşma üzerine etkileri konusunda kesin bir fikir birliği sağlanabilmiş değildir. Bazı çalışmalar Krugman'ın öngörüsünü desteklerken bazı çalışmalar ekonomik entegrasyonların ekonomik yoğunlaşmayı yavaşlatacağını, nispeten daha az sanayileşmiş alanlara doğru endüstrinin yayılacağını ileri sürmektedir.

Avrupa genelindeki bölgeler arası eşitsiz gelir dağılımı özellikle Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerinin Demirperde'den koparak AB'ye entegre olmaya başlamasıyla birlikte AB açısından daha da önemli bir sorun olarak gündemde belirleyici olmaktadır.

AB bütçesinin yaklaşık olarak üçte birlik kısmını, yeni üye olan ve üye olma potansiyeli olan ülkelerdeki kurumsal yapıları, sosyo-ekonomik koşulları düzenlemek suretiyle Avrupa genelinde yapısal uyumu sağlayabilmek için harcamaktadır. Buradaki asıl amaç, geri kalan bölgelere direkt olarak gelir transferi yapmaktansa, endüstrinin ülkeler arasındaki dağılımını daha adil hale getirerek sürdürülebilir büyüme süreçlerini desteklemektir (Pflüger ve Südekom 2007). Bunlara rağmen AB Komisyonu raporlarına göre Avrupa'nın bölgeleri arasındaki gelir farklılıkları ABD'nin bölgeleri arasındaki farklılıklardan iki kat daha fazladır ve bu farklılıkları ortadan kaldırmak için Avrupa Komisyonu konuyla ilgili çok sayıda alt komisyonlar oluşturmakta ve ilave bütçeler ayırmaktadır. Bu gelişmeler AB entegrasyon sürecinin ve yığılma ekonomilerinin AB gündemindeki önemini göstermektedir (Ottaviano ve Thisse 2002).

Tüm bunlardan ötürü çalışmamızda, AB entegrasyon sürecinin, Avrupa Coğrafyası üzerinde imalat sanayi dağılımına ne şekilde etki ettiğinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Yapmış olduğumuz çalışma, entegrasyon sürecinin Avrupa imalat sanayisinin, endüstriyel yoğunluğu diğer ülkelere oranla daha fazla olan ülkelerde daha da fazla yığılmasına mı ve bölge ülkelerinin bazılarının giderek imalat sanayi alt dallarında daha da fazla uzmanlaşmasına mı veya bu durumun tam karşıtının gerçekleşmesine mi neden olduğunu açıklamaya çalışmıştır. Bu bağlamda, Krugman (1991a) tarafından oluşturulan bakış açısı benimsenmiş ve bu çalışmanın çatısı, çalışmamız için gerekli olan model altyapısına diğer ampirik çalışmalardan da faydalanmak suretiyle adapte edilerek özgün bir model oluşturulmaya çalışılmıştır.

AB entegrasyonunun Avrupa Coğrafyası imalat sanayisi dağılımı üzerine etkilerini analiz edebilmek için 22 Avrupa ülkesi ve 23 imalat sanayi alt sektörünün (ISIC Rev-3) 1995-2008 yılları arasındaki verileri ile oluşturulan dengeli panel veri seti kullanılmıştır. Öncelikle bu veriler yardımıyla Avrupa ülkelerinin imalat sanayi alt dallarındaki uzmanlaşma seviyelerini ölçmek için bir endeks hesaplanmıştır. Sonrasında dönem boyunca bu endekste yaşanan değişimleri açıklayabilmek için ekonomik entegrasyonu temsil ettiğini düşündüğümüz değişkenlerle bir panel veri modeli oluşturulmuştur. Modelin oluşturulması sırasında Krugman ve diğerleri tarafından yapılan teorik ve ampirik çalışmalara dayanarak, AB entegrasyonunun ürün, üretim

faktörleri, insan, fikir, teknik bilgi ve teknolojinin hareketliliğini arttırdığı varsayılmıştır. Ayrıca entegrasyonun sadece imalat sanayinin alt dallarındaki uzmanlaşmaya değil, tümünden imalat sanayinin belirli bölgelerde yığılmasına da neden olabileceği düşünüldüğünden bunun için de ülkelerin Avrupa imalat sanayisinden aldıkları payların entegrasyon dönemi boyunca ne şekilde değiştiği ve bu değişim üzerinde entegrasyon temsilcisi olarak kabul ettiğimiz değişkenlerin ne derece etkili olduğunun araştırılması için ikinci bir model de oluşturulmuştur.

Modellerin, panel veri setleri ile tahminine ilave olarak, ülke bazında zaman serileri yardımıyla da tahminler yapılmış ve ülkelerin farklı karakteristik yapılarından ötürü, entegrasyon değişkenlerinden farklı şekillerde etkilenip etkilenmediklerinin görülüp yorumlanabilmesine imkân sağlanmıştır. Ülkemiz de 1995 yılında, AB ile Gümrük Birliği Anlaşmasını imzalamak suretiyle, ekonomik entegrasyonun en önemli adımlarından biri olan serbest mal hareketliliği ve ortak gümrük politikaları kısmına dâhil olmuştur. 2004 yılında ise aday ülke statüsü kazanmış ve gerek bu statüyü kazanabilmek için gerek kazandıktan sonra AB kriter ve normlarına uyum sağlayabilmek için bir çok düzenleme yapmıştır. Dolayısıyla AB entegrasyonu ülkemizi birçok anlamda önemli ölçüde etkilemektedir.

Çalışmanın sonuçları, Avrupa entegrasyonu neticesinde imalat sanayinin pozitif dışsallıklardan yararlanabilmek için giderek merkezi yoğunluğu daha da arttıracak şekilde yığılmasına mı sebep olacağı; yoksa görece daha ucuz üretim faktörlerinden ve Avrupa dışındaki bölgelere daha düşük taşıma maliyetlerinden yararlanarak rekabet gücünü arttırmak için Avrupa'nın çevre ülkelerine mi yayılacağı hakkında fikirler verecektir. Bunun neticesinde işgücü ve nüfusu hareketliliğinin de merkez bölgelere veya çevre bölgelere doğru olacağı hakkında öngörüler yapma imkânımız olacaktır. Ekonomik entegrasyonların genel olarak entegrasyon içerisindeki gelişmiş ülkelere katkı sağladığı, gelişmekte olan ülkelerin ise umulan katkıları sağlayamadığı yönünde tartışmalar devam etmektedir. Hatta bu bağlamda bazı gelişmekte olan ülkeler sadece kendileri gibi gelişmekte olan ülkelere oluşan Güney Amerika Gümrük Birliği'ni kurmuştur. Çalışmamızın sonuçları ile buna benzer tartışmalara da ışık tutulabilmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca bu alanda yapılan birçok

teorik çalışmanın yanında nispeten sınırlı sayıda olan gerçek dünya verileri ile yapılmış çalışmalara bir katkı yapılarak mevcut teorilerin test edilmesi sağlanmış olacaktır. Böylece, halen ekonomik entegrasyonların imalat sanayisi bölgesel yığılma ve uzmanlaşma süreçlerine etkileri hakkında devam eden araştırma literatürüne katkı sağlanmış olunacaktır.

Çalışmanın izleyen II. Bölümü'nde belirli coğrafyalarda ekonomik faaliyetlerin bölgesel yığılma ve uzmanlaşma süreçlerini anlayabilmemizi sağlayan literatürün temelleri ve günümüzdeki halini alıncaya kadar zamanla içerisine eklemlenen yapı taşları, temel eserlerden olabildiğince yararlanılarak iki kısımda aktarılmaya çalışılmıştır. Birinci kısımda yığılma ve uzmanlaşma ekonomilerinin modellenenebilmesi için Neo-Klasik İktisat tarafından oluşturulan katı varsayımların zaman içerisinde terkedilebilmesini sağlayan öncü çalışmalara yer verilmiştir. İkinci kısımda ise belirli coğrafi bölgelerde gerçekleşen yığılmaların ve uzmanlaşmanın devamlılığını sağlayan mekanizmalar yine öncü çalışmalarla aktarılmaya çalışılmıştır. II. Bölümün yazımında bölgesel yığılma, uzmanlaşma ve kümelenme olgusunu farklı yönleriyle de anlayabilmemiz için bu alanda görüş bildiren okullara yer verilmiştir. Tüm bu okulların görüşlerinin, bazı noktalarda birbirlerine itirazları olmasına rağmen, ekonomik yığılmaları daha iyi anlamamızı sağlayacak şekilde birbirini tamamlar nitelikte olduğu düşünülmektedir. II. Bölümde yer verilen görüşlerde çalışmanın odak noktası, öncülüğünü Krugman'ın yaptığı Yeni Ekonomik Coğrafyadır. Bölümün temel amacı bu görüşün oluşabilmesi için gerekli olan ve zaman içerisinde ortaya çıkmış katkıların aktarılmasıdır. Çünkü çalışmanın sayısal analiz kısmında kullanılan modelin teorik altyapısını bu görüş oluşturmaktadır. Merkezi önemin bu görüşe verilmesinin nedeni, Krugman tarafından, uluslararası mal ve faktör hareketliliğinin yani ekonomik entegrasyonlar neticesinde ortaya çıkan en önemli unsurların, bölgesel yığılma ve uzmanlaşma üzerine etkilerini başarılı bir şekilde modellenmiş ve çalışmamız için ihtiyaç duyduğumuz altyapının kurulmuş olmasıdır. Ayrıca bölgeler arasında artan etkileşimlerin ekonomik yığılma, işgücü hareketliliği gibi değişkenler üzerine etkilerini araştıran, ampirik çalışmaların neredeyse tamamı Yeni Ekonomik Coğrafya çalışma çatısını kullanmaktadır.

Çalışmanın III. Bölümü'nde bölgesel ekonomik entegrasyonlar hakkında genel bilgilerin verilmesinin ardından farklı entegrasyon türleri açıklanmıştır. Çünkü entegrasyonların çeşitli şekillerde ortaya çıkan etkileri kurulan entegrasyonun türü ve seviyesiyle yakından alakalıdır. Analizimize dahil olan ülkelerin AB entegrasyon seviyeleri aynı değildir. Bu farklılıkların ortaya konulabilmesi için de modelimizde buna uygun değişkenler kullanılmıştır. AB tüm dünyada kurulan entegrasyonlardan en ileri seviyede olan ve dünya ticareti içerisindeki payı en yüksek olanıdır. Bu bölümde diğer entegrasyonlara da yer verilmekle birlikte özellikle AB, kuruluş ve gelişim süreçleri incelenmiş, devam etmekte olan dikey ve yatay entegrasyon süreçleri hakkında bilgiler verilmiştir. Sonrasında ise ekonomik entegrasyonların üye ülkelere ve diğer ülkelere olası etkileri aktarılmıştır. Bu kısımda özellikle ekonomik entegrasyon ve sanayi yığılmaları veya sanayinin yeniden yerleşim süreçleri arasındaki bağlantılar kurulmaya çalışılmıştır.

Endüstriyel yığılma ve uzmanlaşmayı ölçmek amacıyla kullandığımız bağımlı değişkenlerin, entegrasyon göstergesi olarak kabul ettiğimiz bağımsız değişkenlerin tanıtılması ve seçilme nedenlerine IV. Bölümde yer verilmiştir. Sayısal yöntemlerle konunun analiz edilebilmesi için seçilen değişkenlerin teorik arka planı da bu bölümde açıklanmıştır. Sonrasında çalışmada kullanılan modeller tanıtılmış ve uygun tahmin yönteminin seçilme süreci detaylı bir şekilde aktarılmıştır. Yine aynı bölümde elde edilen tahmin sonuçları ve bu sonuçlardan elde edilen değerlendirmeler aktarılmıştır. Nihayet çalışmanın V. Bölümü'nde ise, elde edilen sonuçlara göre konu ile ilgili değerlendirmeler yapılmış ve ülkemizi de içine alan Avrupa entegrasyonu hakkında çeşitli önermelerde bulunulmuştur.

BÖLÜM II

2. EKONOMİK COĞRAFYA VE BÖLGESEL YIĞILMA EKONOMİLERİ

Örgütlenmiş ekonomik faaliyetler daima belirli bir mekânda gerçekleştiğinden, bunları açıklamaya çalışan ekonomi teorilerinin büyük oranda mekânsal etkileri dikkate alması gerekmektedir. Ayrıca, insanların ve ekonomik faaliyetlerin yerleşim yeri, tüm bireylerin hayat kalitesi üzerinde son derece önemli etkiye sahiptir. Ancak tüm bunlara rağmen iktisatçılar çoğu zaman analizlerinde coğrafi mekân boyutunu yeteri kadar önemsememiştir. Ekonomik coğrafyacılar, mekân ve mekândaki yapılanmalar konusunda farklı disiplinlerden etkilenmiş olmalarına rağmen, Klasik İktisatta, onun eleştirisini yapan J. M. Keynes'te ve sonrasında geliştirilen Keynesyen kuramlarda, Neo-Klasik kuramlarda, kısacası iktisat kuramlarının denge veya dengesizlik temelli modellerinin hemen hepsinde mekânsal temsile yer verilmemiştir (Glaeser, 2000; Eser, 2011).

Ekonomi biliminde mekân sorunsalını dikkate alan ve ekonomik faaliyetlerin ülkeler arası veya ülke içerisindeki eşit olmayan dağılımını nedenleriyle birlikte açıklamaya çalışan ekonomi dalına geleneksel olarak Yerleşim Teorisi veya Ekonomik Coğrafya denilmektedir. Benzer problemler, ekonomi biliminin farklı dallarında da inceleme konusu olmuştur. Örneğin, Şehir Ekonomileri şehirlerin oluşumu ve dinamikleri üzerine; Uluslararası Ticaret Teorisi ulusal sınırların malların ve üretim faktörlerinin serbest dolaşımı üzerine bir engel oluşturmaları ve bununla beraber gelen bir takım refah kayıplarını açıklama üzerine ve Bölgesel Ekonomi bölgeler arasında oluşan sınırların ve ekonomik farklılıkların açıklanması üzerine odaklanmıştır. Bir genelleme yapmak gerekirse Mekân Ekonomileri (Spatial Economies), farklı coğrafyalarda gerçekleşen farklı ekonomik gelişim süreçlerini nedenleri ile birlikte analiz etmeyi amaç edinmiş olan ekonomi dallarını içeren bir terimdir. Mekân Ekonomileri, üretim faktörlerinin ve oluşturulan hasılanın coğrafi dağılımı ile fiyatlar ve

maliyetlerin göstermiş olduğu coğrafi farklılıklara odaklanarak, genel anlamda tüm ekonomik faaliyetlerin mekânsal dağılımını incelemektedir (Fujita, 2010).

Yığılma Ekonomileri (Agglomeration Economies) de Mekân Ekonomileri kapsamında yer alan ve özellikle 1990’lardan sonra tekrar popüler olan bir inceleme alanıdır. Ekonomik faaliyetlerin bölgeler arasında dağılımını ve bazı bölgelerde ortaya çıkan yığılma güçlerini (agglomeration forces) açıklamaya yönelik olan Yığılma Ekonomilerinin temelleri oldukça eskilere dayanmaktadır ve son dönemlerde giderek artan bir şekilde Mekân Ekonomileri içerisindeki yerini genişletmektedir. Yapılan çalışmalar; yığılma güçlerinin ortaya çıkış nedenleri, evrimci niteliklerinin tespiti, bölgesel gelişim politikaları, bölgelerin kurumsal yapıları ile ilişkisi, uluslararası ağlar ve çokuluslu şirketler, bölgesel bilgi yayılmaları ve uluslararası mal ve faktör hareketliliklerinin etkileri alanlarında yoğunlaşmaktadır (Cruz ve Teixeira, 2010). Bölgesel ekonomik entegrasyonlar ve bölgesel yığılma ekonomileri ilişkisini açıklayabileceğimiz kavramsal altyapı ve ilgili değişkenlerin birbirleri ile ne şekilde etkileşime girdiklerini açıklayan teoriler daha ziyade “Yeni Ekonomik Coğrafya” (YEC) literatüründe karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle bu literatüre çalışmanın tamamı boyunca daha fazla ağırlık verilecektir.

Bu bölümde ilk olarak, bölgesel yığılma ve uzmanlaşma süreçlerinin teorik olarak açıklanabilmesine engel olan varsayımların zaman içerisinde birer birer kaldırılmasını sağlayan öncü çalışmalara yer verilecektir. İkinci olarak, belirli bölgelerde gerçekleşen bölgesel yığılma ve uzmanlaşma süreçlerinin kendi kendini yeniden üreten yapısını açıklayan öncü çalışmalara yer verilecektir. Son olarak da yığılma ve kümelenme ekonomileri hakkında görüş bildiren okullara, çalışmamızın temel amacından çok fazla uzaklaşmamıza neden olmayacak şekilde yer verilecektir.

2.1. Yığılma Ekonomilerinin Teorik Altyapısının Gelişimi

Bir yüzyıldan fazla süredir, iktisatçılar ekonomik faaliyetlerin bölgesel yoğunlaşması ile ilgilenmekte ve bu konu üzerine çalışmalar yapmaktadır. Bu

çalışmalardan oluşan yığılma ekonomileri literatürü de zaman içerisinde çeşitli aşamalardan geçmiş ve üç temel ampirik bulguya cevap vermek üzere evrilmiştir. Bulgulardan birincisi dünya imalat sanayi üretiminin büyük bir kısmı oldukça sınırlı sayıda yüksek derecede yoğunlaşmış bölgelerde üretilmesidir. İkinci bulgu, benzer endüstrilerde faaliyet gösteren firmaların belirli bölgelerde toplanma eğilimi içerisinde olmasıdır. Üçüncü bulgu ise, bütün bu süreçlerin kendini besleyen bir yapıda olması ve sürekli olarak kendini yeniden üretebilmesidir (Malmberg, 1996).

Tablo 2-1. Yığılma Ekonomileri Literatürü Sınıflandırması (Karwandy, 2008: 7)

Yığılma Ekonomileri Teorisi		
Ne?	İçeriğin ve Değişkenlerin tanımlanması	
Nasıl?	Değişkenler arası ilişkilerin ve bağlantıların açıklanması	
Neden?	Oluşum	Neden ekonomik yığılmalar oluşur?
	Gelişim	Yığılmanın sınırları nelere bağlıdır?
	Tükeniş	Neden yığılmalar ortadan kaybolabilmektedir?
Ne zaman? / Nerede? / Kim?		Gerçek hayatta yığılmalar ne ile ilgilidir?

Günümüze gelinceye kadar oldukça hızlı bir gelişme gösteren ve oldukça geniş bir literatüre sahip olan yığılma ekonomilerine yönelik çalışmalar, belki de bütün teorilerin cevap vermesi gereken ve Tablo 2-1’de gösterilen Ne? Neden? Nerede? Nasıl? Ne zaman ve Kim? sorularına (5N 1K) yanıt aramaya çalışmaktadır. İlk soru olan Ne?, teori ile ilgili açıklamaları yapabilmek için gerekli kavramları, değişkenleri ve teoriyi oluşturan yapıları ortaya koymak için yanıtlanması gerekmektedir. Nasıl? sorusunun yanıtlanması ile değişkenler arasındaki ilişki ve bağlantıların ne şekilde oluştuğu ve nasıl bir süreç takip ettiği açıklanmış olur. Ne? ve Nasıl? sorularının yanıtlanması ile teorinin konusu ortaya çıkmış olacaktır. Neden? sorusu ise teorinin temelini oluşturan düşünsel yargıların ortaya koyulduğu ve belki de teorinin varlığını meşrulaştıran tartışmaların yapılmasını sağlamaktadır. Ayrıca Neden? sorusu ile teorinin farklı yönleri kayması, farklı konulara ışık tutması ve keşfedilen konu ile ilgili daha geniş ölçekli kavrayışların geliştirilebilmesi açısından da önemlidir. Son olarak Ne zaman? Nerede? ve Kim? sorularının birlikte yanıtlanması ise teorinin geçerli olduğu koşulları, zamansal veya mekânsal sınırlılıklarını belirlemek içindir (Maskell ve Kebir, 2005).

Yukarıda sıralanmış olan soruların yığılma ekonomileri literatürü açısından yanıtlanabilmesi bir yüzyıldan fazla süreye yayılmış ve literatür, zaman içerisinde kendini yenileyerek olgunlaşmasını devam ettirmiştir. Ekonomik coğrafyanın doğuşu ve sonrasında yapılan katkılar ile ortaya çıkan yığılma ekonomileri literatürü son derece geniş olduğundan tamamının çalışmada bulunması çalışmanın amacını aşacağından, birinci bölümde bölgesel yığılma ve uzmanlaşmaların neden ve nasıl gerçekleştiği ve yığılma güçlerini anlamamıza imkân sağlayacak kavram ve mekanizmalar açıklanmaya çalışılacaktır. Yığılma ekonomileri literatürünün gelişim sürecinin açıklanmasında kavramların ve mekanizmaların ilk olarak ele alındığı eserler incelenmeye çalışılmıştır.

2.1.1. Yığılma ekonomilerinin açıklanabilmesi için gerekli ön koşulların oluşturulması

Ekonomik yığılmaların ve bölgesel uzmanlaşmaların varlığının ve gelişim süreçlerinin teorik olarak açıklanabilmesi için bazı ön kabullerin yapılması gerekmektedir. Bu ön kabuller, mekânın heterojen olduğu, üretim ve tüketimde dışsallıkların bulunduğu ve piyasalarda çoğu zaman tam rekabet koşullarının sağlanmadığıdır (Fujita ve Thisse, 2009). Bu ön kabullerin yapılabilmesinin önündeki engeller ise Neo-Klasik teorisinin katı varsayımlara dayalı yapısıdır. Bu varsayımların kaldırılabilmesi oldukça uzun zamana yayılmış çok sayıda çalışma neticesinde gerçekleştirilebilmiştir. Bu kısımda, gerçek dünya koşullarına uygun modellemelerin oluşturulabilmesi ve böylece çok uzun dönemlerden beri gözlemlenen ekonomik yığılmaların açıklanabilmesi için terkedilmesi gereken varsayımların (alan homojendir, üretim ölçeğe göre sabit getirilidir, piyasalarda tam rekabet koşulları geçerlidir, taşıma maliyetleri yoktur) zaman içerisinde nasıl terkedildiği, bu konuları içeren öncü çalışmalar yardımıyla açıklanmaya çalışılmıştır.

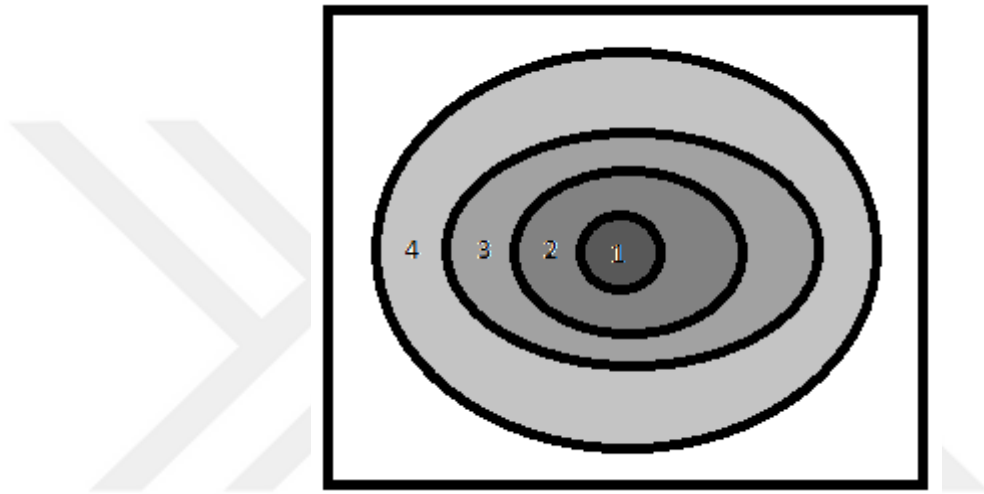
Mekânın homojen olmadığı ve mekânsal farklılıkların ekonomik analizlerde yer alması gerektiği ilk olarak Von Thünen (1826) “The Isolated State” eseri ile gerçekleştirilmiştir. Thünen (1826), sadece Geleneksel Ekonomik Coğrafya ve Yerleşim Teorilerinin değil, aynı zamanda modern ekonomik coğrafyanın da temel esin

kaynağıdır. Thünen (1826), Yerleşim Teorileri ve Ekonomik Coğrafya Teorileri için günümüze kadar kullanılacak olan neredeyse tüm teorik altyapıyı uzmanlıkla hazırlamıştır (Haggett, 1967; Fujita, 2011). Adam Smith'ten sonra David Ricardo ve John Stuart Mill, ekonomik analizlerinde neredeyse hiç coğrafya veya mekân ile ilgilenmemiştir. Sonrasında devamı gelen Anglo-Saxon okullarının tamamı tarafından da ekonomide mekân olgusu ihmal edilmiştir. Bunun en önemli sebeplerinden bir tanesi Thünen'in çalışmalarının Almanca olması ve İngilizcenin hâkimiyetinde olan bilim dünyasının bu önemli analizlerle tanışamaması veya tanışmamasıdır. Oldukça geç de olsa, 1966 yılında C. Wartenberg tarafından Thünen'in eserinin İngilizceye çevrilmesinin ardından ve 1960'ların sonunda Walter Isard'ın kişisel çabalarıyla "mekân", ekonomi bilimi içerisinde yer almaya başlamış ve Ekonomik Coğrafya alanında yapılan çalışmalarda dikkat çekici ölçüde artışlar yaşanmıştır. Bu çalışmaların tamamı Thünen (1826)'i temel alarak yapılan çalışmalardır (Krugman, 1998).

Thünen, endüstrileşme öncesi dönemde Almanya'da yaşayan bir çiftçi iken, tarımsal üretim alanında farklı yöntemler deneyerek bu yöntemler sonucunda elde edilen farklı maliyet ve getiri oranlarını incelemiştir. Bu incelemeleri sırasında farklı bölgelerde elde ettiği sonuçları karşılaştırarak sonrasında ekonomik coğrafyanın da temel savını oluşturacak ve Klasik Ekonomi Okullarına bir meydan okuma olarak karşımıza çıkacak olan temel düşüncesini ortaya koymuştur: "Hiçbir sistem evrensel anlamda, zamandan ve mekândan bağımsız olarak doğru olamaz". Bu temel düşünceden yola çıkarak Thünen (1826), taşıma maliyetlerinin ve piyasalara erişim kolaylığının ekonomik faaliyetlerin dağılımında önemli rol oynadığı bir model geliştirmiş ve piyasa güçleri tarafından şekillendirilen tarımsal üretimin, bölge içerisinde şehir merkezine yaklaştıkça artan yoğunluğunu ve bölgedeki farklı üretim yapılarının coğrafi dağılımını açıklamaya çalışmıştır (Thünen, 1826).

Modele göre, geniş ormanlar ile dış dünyadan tamamıyla bağlantısı kesilmiş varsayımsal bir bölgede, farklı tarımsal ürünler elde eden üretim sistemi vardır. Bu bölgenin ortasında da bölgenin diğer yerlerine eşit uzaklıkta olmakla birlikte, uzaklığa göre artan taşıma maliyetlerinin geçerli olduğu bir kasaba vardır. Kasaba, çevre bölgelerde bulunan tarım alanlarının ihtiyacı olan imalat ürünlerini sağlarken, kendi

ihtiyaç duyduğu tarımsal ürünleri de çevre bölgelerden almaktadır. Thünen bu koşullar altında, bölgedeki üretim yapısının nasıl şekilleneceğini ve mekânsal dağılımının nasıl olacağını çözmeye çalışmıştır. Çalışmasında yaptığı değerlendirmeleri özetlemek gerekirse, kendisinden sonra gelişen literatürde “Thünen Halkaları” olarak anılan ve kasaba etrafında farklı üretim yapılarından oluşan halkalar şeklinde tüm bölgenin üretim yapısının belirleneceğini söylememiz mümkündür.

Şekil 2-1. V. Thünen’in Dış Dünya İle Bağlantısız Eyalet Bölgesi (Thünen, 1826: 216)

Thünen’in kurguladığı olduğu bölge Şekil 2-1’de görülmektedir. Şehrin merkezi 1 rakamı ile gösterilen ve nispeten daha koyu olan bölgedir. Sonrasında görünen tüm halkalar farklı tarımsal üretimin gerçekleştiği alanlardır. Şehre en yakın olan bölgelerde, taşıma maliyetleri çok yüksek olan ve/veya çok kısa sürelerde pazara ulaştırılması gereken ürünler yetiştirilirken, şehirden uzaklaştıkça taşıma maliyetleri nispeten daha düşük olan ürünler yetiştirilmektedir. Thünen’e göre, şehir merkezi tüm bölgenin imalat ürünlerini temin etmektedir. İçinde bulunduğu 1 numaralı halkada süt, yumurta gibi hayvansal ürünler ve sebze üretimi; 2 numaralı halkada enerji ihtiyacını karşılamak üzere orman ürünleri; 3 numaralı halkada farklı çeşitlerde ekinler yetiştirilmektedir. 4 numaralı halkada ise sırasıyla yıl içerisinde çavdar ekimi, yulaf ekimi ve nadas şeklinde devam eden üçlü ekim sistemini uygulayan çiftlikler bulunmaktadır. Bunun da ötesinde ticari çiftçilik mümkün olmamakta ve üreticiler sadece kendi ihtiyaçlarını üretmekte ve tüketmektedir. Thünen (1826)’e göre merkeze

yaklaştıkça üretimde daha yoğun teknikler kullanılmaktadır. Merkezdeki talep arttıkça ve taşıma maliyetleri düştükçe üretimin daha büyük miktarı giderek diğer bölgelere kaymaktadır (Thünen, 1826). Thünen'in bu analiziyle birlikte piyasa büyüklükleri ve taşıma maliyetleri ile üretimin büyüklüğü ve bölgesel dağılımı arasındaki ilişkiden bahsetmek mümkündür. Çalışmanın sonraki bölümlerinde de bölge içerisinde farklı büyüklüklerde kasabaların olduğu model geliştirilmiş ve bu modele göre merkezlerin her birinin büyüklüğünün nelere bağlı olarak değişebileceği sorusuna yanıt aranmaya çalışılmıştır. Böylece çalışma, nüfus ve endüstrinin belirli bölgelerde yığılmasının mümkün olabileceğini nedenleriyle birlikte analiz eden ilk çalışmadır.

Thünen çalışmasında endüstrinin şu nedenlerden ötürü şehir merkezlerinde yoğunlaşacağını ileri sürmüştür; i) Daha verimli ve daha ucuz üretim imkânı sunan büyük ölçekli endüstriyel üretim merkezleri oluşturmak için gerekli olan makine ve teçhizat, sadece yüksek miktarlı talepleri karşılamaya yönelik olarak şehir merkezlerinde kârlı olarak üretime dâhil edilebilir. ii) Endüstri merkezlerinin büyüklükleri, o endüstrinin ürününe olan talebin büyüklüğüne bağlı olduğundan, büyük endüstriler ancak şehir merkezlerinde kurulmuş olabilir. iii) Sadece ürün satışına yönelik kurulan işletmeler, şehir merkezleri dışındaki ürün satışının nispeten daha az sayıda kişiye yönelik olacağından acil ihtiyaçları karşılamanın dışında ürünlerin büyük bir çoğunluğunu şehir merkezlerinde satmak üzere şehre yakın yerlerde kurulurlar. iv) Büyük ölçekli üretim tesislerinin devamlılığının sağlanabilmesi için bölgede farklı alanlarda endüstriyel tesislerin varlığının bulunması da önemlidir. Bu geniş yelpazeli endüstriyel yapı sadece şehir merkezlerinde bulunur. v) Kendisinde farklı beceri ve yeteneklerin olduğunun farkına varan kişiler zamanlarını başka işlerde geçirmek yerine kendilerine daha fazla getiri sağlayabilecekleri şehir merkezlerine taşınırlar. Böylece merkezler, kendilerine daha fazla gelir imkânı sağlayabilecek olan işadamlarını, sanatçıları, işçileri, bilim adamlarını ve memurları kendisine çeker. vi) Şehir merkezleri her ürünün daha fazla alıcı ve satıcısı olması dolayısıyla alış-veriş işlemlerinde gerçek fiyatlara daha yakın fiyatlardan alış-veriş yapılmasına imkân sağlar (Thünen, 1826).

Thünen'in çalışmasında, endüstrilerin şehir merkezlerinde toplanmasını yavaşlatacak veya dış bölgelere kaymasına neden olacak etkenler de sıralanmıştır.

Bunlar; i) Merkez bölgelerde, çevreden gelen hammadde niteliğindeki malzemelere taşıma maliyetlerinin ilave olması dolayısıyla nispeten pahalı olması. ii) Merkezde üretilen imalat ürünleri çevre bölgelere dağıtılırken taşıma maliyetlerine maruz kalması iii) Şehir merkezlerinde tüm ihtiyaç ürünlerinin daha pahalı olması. Örneğin yakacak olarak kullanılan odun, ev veya diğer inşaatlar için kullanılan kaba malzemeler, kiralar, ücretler şehir merkezlerinde daha yüksek maliyetlere neden olmaktadır (Thünen, 1826).

Yukarıda sıralanan nedenlerle birlikte günümüz yığılma ekonomileri literatüründe de yaygın olarak kullanılan bölgesel yığılmayı hızlandırıcı ve yavaşlatıcı nedenlerin birçoğunun kaynağının Thünen'e dayandığını anlamaktayız ve Thünen'in ekonomi bilimine coğrafyayı eklememesinin ötesinde yığılma ekonomileri literatürünün temellerini de attığını görmekteyiz. Ekonomik faaliyetlerin bölgeler veya ülkeler arasında dağılımının, üretim seviyesi ve üretimin genel yapısının açıklanabilmesinde mekânın önemi Thünen ile birlikte anlaşılmıştır. Böylece Klasik Ekonomi Okullarının mekândan bağımsız değerlendirmelerinin geçersiz olduğu, bir başka deyişle ekonomik olaylarda Ekonomik Coğrafya literatürünün temelinde yatan "coğrafya fark yaratır" savı kabullenilmeye başlanmıştır. Bakış açısında yaşanan bu farklılaşma ile birlikte, ekonomik faaliyetlerin, üretim faktörlerinin, talep yapısının, sektörel yapının ülkelere göre ve bölgelere göre homojen olarak dağılmadığı kabul edilmiş ve bu durum bölgeler arası etkileşimlerin, bölgelerin farklı gelişim süreçlerinin açıklanmasında çok önemli bir adım oluşturmuştur. Ekonomik analizlerde mekânın dikkate alınmasıyla birlikte, bölgelerin sektörel uzmanlaşma ve sanayi, nüfus ve elde edilen gelirin belirli bölgelerde yığılma süreçlerinin açıklanması için kaydedilebilecek gelişmelerin önü açılmıştır.

Thünen (1826) ve sonrasında farklı yönleriyle mekâna ekonomik analizlerinde yer veren, Alfred Weber (En Az Maliyet Teorisi), Walter Christaller, August Lösch (Merkezi Yerler Teorisi) ve tüm bu teorileri birleştirmeye çalışan Walter Isard'ın katkılarıyla Yerleşim Teorileri oluşturularak iktisat bilimi içerisinde mekân, kurumsallaştırılmaya çalışılmıştır. Böylece ekonomik faaliyetlerin yerleşimi ve dağılımı, iktisatçılar tarafından ele alınması gereken birer değişken haline gelmiştir (Arıcıoğlu, 2011). Klasik Düşünce Okulu ve Neo-Klasik Düşünce Okulu, tamamıyla

göz ardı etmemiş olmasına rağmen, yerleşim teorilerini ve ekonomik yığılmaları açıklamaya yönelik çaba içerisine girmemişlerdir. Alfred Marshall (1890), Neo-Klasik Düşünce Okulunda üretimin mekânsal sorunları ve yığılma ekonomileri ve bölgesel uzmanlaşma konusunda geniş açıklamalar getiren ilk iktisatçıdır (Pinto, 1998). Marshall, İktisadın İlkeleri (1890) adlı eserinde, kendi dönemine kadar incelenmiş olan birçok konuyu derinlemesine incelemiş ve kendisinden sonra yapılacak olan birçok çalışmaya da zemin hazırlamıştır. Oldukça geniş çaplı olan eserde; bilim olarak ekonomi ve ekonominin genel kuralları, üretim ve tüketimin genel yapısı ile arz ve talebin temel bileşenleri, gelir artışları, sermaye ve işgücünün ihtiyaçları ve gelişim süreçleri, endüstrinin organizasyon yapısı, mekânsal farklılıklar ve rant, bölüşüm ve değer konularında detaylı analizler yapmıştır. Bu bağlamda eser, mikro ekonomi, makro ekonomi, büyüme ve ekonomik coğrafya gibi alanları kapsayacak şekilde oluşturulmuştur. Cruz ve Teixeira (2009)'nın yapmış olduğu atıf sıralamasına göre, bu eserin, tamamı bölgesel ekonomi alanına yönelik yazılmamış olmasına ve atıf listesindeki diğer eserlerden yaklaşık yüzyıl önce yazılmış olmasına rağmen, bölgesel ekonomi alanında en fazla atıf alan dördüncü eserdir. Bu durum Marshall (1890)'ın konuyla ilgili yapmış olduğu katkının önemini göstermektedir.

Konumuzla ilgili olarak Marshall (1890) eserinde, ekonomik dışsallıkları tanımlamış ve bu dışsallıklardan yararlanabilmek için, endüstrinin yer seçimi kararlarını ne şekilde aldıklarını açıklamıştır. Böylece yığılma ekonomileri veya bölgesel uzmanlaşmaların temel belirleyicilerini açıklamıştır. Marshall (1890), üretim ölçeğindeki artışların, çeşitli nedenlerden ötürü verimlilik artışlarına sebep olacağını ve böylece birim maliyetlerinin üretim miktarı arttıkça düşeceğini ileri sürmüştür. Firma içinde gerçekleşen gelişmelerin sonucunda ölçeğe göre azalan getirilerin bertaraf edilerek artan getirilere çevrilebilmesine içsel ekonomiler denilmektedir. Ölçeğe göre artan getiriler her zaman firmaların kendi içinden kaynaklanmamaktadır. Eğer bir endüstrinin herhangi bir bölgedeki üretim ölçeği artıyorsa bu bölgede her bir firmanın üretim maliyetleri ölçek arttıkça azalacaktır. Buna dışsal ekonomiler denir. Herhangi bir bölgede dışsal ekonomiler oluştuğundan sonra diğer üreticiler de yer seçimi kararlarında bu durumu değerlendirerek o bölgede üretim yapmak isterler ve böylece endüstriyel yığılmalar ve bölgesel uzmanlaşmalar gerçekleşmiş olur (Marshall, 1890).

Marshall (1890)'a göre yığılmanın veya uzmanlaşmanın nerede başlayacağını belirleyen temel unsur fiziksel şartlardır. Bunlar Marshall tarafından iklim, toprak kalitesi, etrafta bulunan maden ve taş ocakları, suya kolay erişim ve arazinin düzgünlüğü olarak sıralanmıştır. Sonrasında ise endüstrinin yerleştiği yerde dışsalılık etkileri ortaya çıkmakta ve diğer firmalar da bölgeye yerleşerek ekonomik yığılmaları arttırmaktadır. Günümüz literatüründe “Marshall Dışsalılıkları” olarak adlandırılan bu dışsalılıklar üç farklı şekilde karşımıza çıkabilmektedir;

i) İşgücü Havuzu: Ekonomik yığılmaların yaşandığı bölgelerde oluşan iş fırsatları diğer bölgelerdeki işgücünü, daha yüksek iş bulma ihtimali dolayısıyla o bölgelere çekmektedir. Böylece yığılma bölgelerinde bir işgücü havuzu oluşur. İşgücü o bölgede hem yaparak öğrenme yoluyla hem de gerekli eğitimleri alarak o endüstrinin ihtiyacını karşılayacak niteliğe sahip olur. İşgücünün belirli alanda toplanmış olması o bölgede eğitim kurumlarının kurulabilmesini de mümkün kıldığından yığılma bölgelerindeki işgücü diğer bölgelere göre daha nitelikli hale gelebilmektedir. Böylece yığılma bölgeleri hem nitelik hem de nicelik anlamında işgücünden nispeten daha zengindir. Bunun farkında olan diğer firmalar hâlihazırda bulunan işgücü havuzundan yararlanabilmek için yer seçimi kararlarını yığılma bölgelerinden yana kullanacaktır. Bu bağlamda yığılma bölgelerinde oluşan işgücü havuzu, hem işgücü hem de firmaları o bölgelere çekmektedir.

ii) Aramalı Üretimi: Bazı endüstrilerin üretiminin tamamı bir başka endüstri tarafından talep edilebildiğinden talep sadece nihai tüketicilerden değil, üreticilerden de gelmektedir. Yani üreticilerin de tedarik sorunları vardır. İşte bu şekilde oluşan aramalı piyasalarında faaliyet gösteren firmalar, diğer firmaların yoğunlaştığı bölgelerde daha uygun genişleme imkânı bulabileceklerinden, ekonomik yığılmaların olduğu veya kendi endüstrilerinin bölgesel olarak yoğun bulundukları alanlara yerleşirler ve aynı zamanda endüstriyel yığılmaların da bir nedeni haline gelirler. Marshall (1890)'a göre, firmaların girdi maliyetlerini ucuzlatan her türlü gelişme, firmaların belirli bölgelerde yığılmasına neden olacaktır. Bunların başında da; tedarikçi firmalar ile iletişimin ucuzlaması, taşıma maliyetlerinin azalması ve gümrük tarifelerinin düşürülmesi gelmektedir. Böylece

aralarında tedarik ilişkisi bulunan firmalar, birbirlerine yakın olmayı tercih edecek ve ekonomik yığılmalar gerçekleşecektir.

iii) Bilgi Yayılmaları: Endüstrilerin belirli alanlarda toplanmasının bir diğer nedeni de bilgi yayılmalarıdır. Marshall (1890)'a göre, aynı alanda faaliyet gösteren firmaların belirli bölgelerde toplanmış olması, o bölgede o işin yapılışı ile ilgili her şeyin bir sır olmaktan çıkmasına ve çocukluktan itibaren öğrenilebilen şeyler haline gelmesine neden olmaktadır. Böylece yapılan her iyi iş ve endüstriye katılan her yenilik, diğer firmalar tarafından da kolayca tatbik edilecek ve endüstrinin gelişmesi sağlanacaktır. Diğer firmalardan aldıkları fikirlerle üretimini geliştiren firmalar da uygulama süreçlerinde tekrardan yeni fikirlerin oluşmasına katkı sağlayacak ve böylece yığılma ekonomileri sayesinde bazı bölgelerde sürekli kendini yenileyen bilgi yayılmaları gerçekleşecektir. Bölgede faaliyet gösteren firmalara ciddi anlamda dışsalılık sağlayan bu durum diğer firmaları da oraya çekmesi veya o bölgedeki mevcut firmaların diğer bölgelerdeki firmalara nispeten daha hızlı büyümesi yoluyla bölgesel yığılma veya uzmanlaşmalar gerçekleşecektir.

Marshall'ın ekonomi biliminin birçok alanına yapmış olduğu katkıların yanında, yığılma ekonomileri literatürüne de ciddi katkıları vardır. Yığılma ekonomilerinin ve bölgesel uzmanlaşmaların kendini besleyen süreçlerini, bir başka deyişle yığılma ekonomilerini dinamik bir süreç olarak açıklayan ilk kişi de yine kendisidir (Ping ve Lianrong, 2009). Marshall, yapmış olduğu bu önemli katkılara karşın, yığılma ekonomilerini ve bölgesel uzmanlaşmaları tam olarak açıklayamamıştır. Örneğin Marshall'ın analizlerinde, nihai ürüne yönelik talebin nerelerden geleceği, nihai ürünün taşıma maliyetlerinin ekonomik faaliyetlerin mekânsal dağılımına etkisi belirtilmemiştir. Ayrıca temsil ettiği Neo-Klasik Okulun temel varsayımlarını tam olarak terk edememiş olması birçok konunun yeteri kadar açıklanamamış olarak kalmasına neden olmuştur. Örneğin, tam rekabet piyasası varsayımı bölgeler arası ücret ve fiyat farklılıklarının oluşmasını engellemektedir. Böylece işgücünü coğrafi olarak toplanmaya iten temel unsurlardan biri olan ücret farklılıkları oluşamayacağından, endüstrinin yığılması için gerekli ön şartlardan birinin nasıl gerçekleştiği tam olarak açıklanamamıştır. Ayrıca, Marshall'ın analizlerinde daha çok belirli endüstrilerin belirli

yerlerde toplanmasından, yani bölgesel uzmanlaşmadan bahsedilmektedir. Ancak, günümüzde bunun da ötesinde sanayinin tamamının diğer bölgeleri endüstrileşmeden uzaklaştıracak şekilde belirli bölgelerde yığılabileceği tartışılmaktadır. Marshall tarafından ölçeğe göre sabit getiriler varsayımı kaldırılmış, yığılma ekonomileri ve bölgesel uzmanlaşmanın temel belirleyicilerinden olan dışsallıklar geniş ölçüde açıklanmıştır.

Yığılma ekonomilerinin ve bölgesel uzmanlaşma süreçlerinin teorik olarak açıklanabilmesi, gerekli bir diğer ön kabul olan “piyasaların aksak rekabet şartlarında faaliyet gösterdiği” ilk olarak Harold Hotelling tarafından başarılı olarak ortaya konulmuştur. Hotelling (1929) tarafından, tam rekabet piyasası varsayımının terk edilmesiyle, firmaların yer seçimi kararlarının aksak rekabet koşulları altında incelemesi ile dönüm noktası sayılabilecek bir çalışma yapılmıştır. Çalışmada, aksak rekabet piyasalarında taşıma maliyetlerinin etkisi incelenmiş ve firmaların aksak rekabete dayanan stratejik etkileşimleri neticesinde piyasalardan daha büyük paylar elde edebilmek için merkezi bölgelerde yoğunlaşabilecekleri belirtilmiştir.

Neo-Klasik teoriye göre tam rekabet piyasaları varsayımı altında firmaların belirli alanlarda toplanması yalnızca pozitif dışsal ekonomiler vasıtasıyla gerçekleşebilmektedir. Bununla birlikte Neo-klasik yaklaşım, sonraki bölümlerde açıklayacağımız modern yığılma literatüründe bölgesel ekonomik yığılma ve uzmanlaşma olgusunun önemli açıklayıcısı olan yığılma güçlerini dışlamaktadır (Krugman, 1996). Hâlbuki firmalar, tam rekabet kurallarının çeşitli varsayımlarını ihlal ederek (ürün ve fiyat farklılaştırması) diğer firmaları saf dışı bırakmaya çalışmaktadır. Bu çabaları mekân ve yer seçimi davranışları ile birlikte değerlendirdiğimizde “yığılma ekonomileri” ortaya çıkmaktadır.

Aksak rekabet piyasalarının analize dâhil edilmesinden sonra, firmaların piyasa paylarını arttırabilmek için diğer firmalarla girdikleri fiyat ve mekânsal rekabeti açıklama imkânı doğmuştur. Özellikle taşıma maliyetlerinin de hesaba katılarak firmaların yer seçimi kararlarını bölgesel yığılmalara yol açacak şekilde belirlemesinin Hotelling (1929) tarafından açıklanması, yığılma ekonomileri ve bölgesel uzmanlaşma

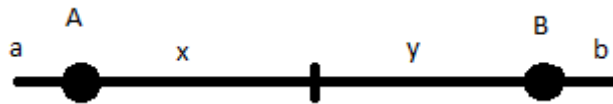
olgusunun “nasıl” gerçekleştiğinin daha iyi anlaşılabilmesi açısından önemli bir öncü çalışma olarak değerlendirilebilir.

Hotelling (1929) çalışmasında aksak rekabet piyasalarında firma davranışlarını gerçek hayatta karşılaşılan durumlar ve satıcıların davranış kalıplarını da dikkate alacak şekilde açıklamaya çalışmaktadır. Öncelikle firmaların, piyasada gerçekleşen fiyatı veri kabul ederek, gelirlerini sattıkları ürün miktarını arttırma yoluyla arttırmaya çalışmalarının, gerçek iş dünyasını yansıtmadığını savunmuştur. Buna göre tam rekabet piyasasında varsayıldığı gibi, firmaların fiyat kabul edici davranışlarının doğru olmadığını ileri sürmüştür. Çalışmaya göre; firmaların geliri, piyasa talebindeki değişmelerden ziyade bu talebi karşılayan firmaların sayısındaki değişmelere bağlıdır. Öyleyse firmalar aynı iş alanında faaliyet gösteren diğer firmaları elimine etmek için başta fiyat olmak üzere birçok şekilde birbirleri ile rekabete girerler. Hotelling, firma davranışlarının aksak rekabet piyasa şartlarına göre incelenmesi gerektiğine inanmış olmasına rağmen kendinden önce Cournot, Bertrant ve Edgeworth tarafından geliştirilmiş olan aksak rekabet piyasaları modellerinin de aslında tam olarak gerçekleri yansıtmadığını ileri sürmektedir. Kendinden önceki çalışmalara göre firmaların gelirlerini belirleyen iki değişken vardır. Bunlardan birincisi firmanın kendi ürünlerinin fiyatı bir diğeri de diğer firma ürünlerinin fiyatıdır. Firmalardan biri fiyat düşürünce, diğer firma satışlarının büyük bir kısmını kaybedecektir. Hotelling bu durumun gerçeği yansıtmadığını müşterilerin sadece fiyat farklılıklarından yola çıkarak taleplerini belirlemediklerini ve fiyatlardaki küçük farkların büyük bir talep kaymasına yol açmayacağını belirtir.

Hotelling tüketicilerin bazı durumlarda birbiriyle aynı iki üründen daha pahalı olanı dâhi satın almaları gibi rasyonellik varsayımına ters düşen davranışlarda bulunabileceklerini belirtir. Bu durumu ortaya çıkaran en önemli unsur ise satıcılar ile tüketicilerin arasındaki mesafedir. Tüketiciler daha pahalı olmasına rağmen kendilerine yakın olan firmaların ürünlerini almayı tercih edebilmektedirler. Böylece her firma kendi bölgesinde belirli ölçülerde monopolcü güç elde etmektedir. Taşıma maliyetlerini de içeren bu analize göre Hotelling aksak rekabet piyasaları ile mekân ekonomilerini bir

araya getirmiştir. Piyasaların sanki tek bir noktaymış gibi düşünülmemesi gerektiğini belirli bir coğrafyaya yayılmış olduğunu ve bu coğrafyanın da firma karar alma mekanizmalarında etkili olduğunu açıklamıştır.

Aksak rekabet piyasalarında firmaların belirli bölgelerde toplanma eğiliminde olmaları olgusunun modellemesini ilk olarak gerçekleştiren Hotelling (1929), firmaların yığılma eğilimlerini şu şekilde açıklamaktadır; firmalar çoğu zaman birbirlerini taklit etme eğilimindedirler. Bazı zamanlarda yasalara da karşı gelerek malların fiziksel yapısı, teknik özellikleri, tasarımları ve hatta firmaların yerleşim yerlerini bile taklit etmeye çalışırlar. Özellikle taşıma maliyetlerinin önemli olduğu ve tüketicilerin de kendilerine yakın olan firmaları tercih etme eğiliminin olduğu bir dünyada firmalar piyasanın çok daha büyük kısmına hâkim olacak şekilde yerleşim kararı alırlar ve bu yerleşim kararlarının sonucunda genellikle yığılmalar gerçekleşecektir. Şekil 2-2’ de aynı piyasada faaliyet gösteren iki firmanın coğrafi konumlanması görülmektedir. Bu konumlanmaya göre A firması kendisinin solunda bulunan “a” bölgesinin tamamının ve “x” mesafesi kadar kendine yakın olan bölgeyi kontrol etmektedir. B firması ise kendisinin sağında kalan “b” bölgesinin tamamını ve “y” mesafesi kadar kendisine yakın olan bölgeyi kontrol etmektedir. Bu analizde tüketicilerin bölgeye benzer bir şekilde dağıldığı, tercihlerinde malların fiyatları ve taşıma maliyetleri dışında başka bir şeyi dikkate almadıkları ve üreticilerin ürünleri maliyetsiz olarak ürettikleri varsayılmıştır.

Şekil 2-2. Varsayımsal Doğrusal Piyasa (Hotelling, 1929: 45)

A ve B firmaları satışlarını arttırabilmek için hâkim oldukları bölgeleri genişletmeye çalışacaktır. Örneğin B firması “b” bölgesinin uzunluğunu arttırabilmek için olabildiğince A firmasına yakın bir yerde konumlanmaya çalışacaktır. İlave olarak C gibi bir satıcı daha ortaya çıkarsa o da piyasaya hâkim olabileceği merkezi bir yerde

konumlanmaya çalışacaktır. Böylece her gelen satıcı aynı davranışı sergileyecek ve belirli bölgelerde yığılmalar gerçekleşecektir.

Thünen, Marshall ve Hotelling'in öncü çalışmalarıyla ve sonrasında bunu takip eden çalışmalarla, yığılma ekonomilerinin ve bölgesel uzmanlaşmaların açıklanabilmesi için gerekli olan üç unsur (alan heterojendir, üretimde ölçeğe göre artan getiriler ve dışsallıklar mevcuttur, çoğu zaman tam rekabet koşulları sağlanmaz) teorik olarak açıklanabilir hale gelmiştir. Ancak bazı bölgelerde gerçekleşen yığılmalar neticesinde ortaya çıkan bölgesel dengesizliklerin zaman içerisinde giderek arttığı ve sonrasında kendini besleyen bir yapı halini aldığı gözlemlenmiştir. 20. Yüzyılın ikinci yarısından sonra ortaya çıkan ve bu süreci anlatan çalışmalara da takip eden başlıkta yer verilmiştir.

2.1.2. Bölgesel yığılma ve uzmanlaşmanın devamlılığını sağlayan mekanizmalar

Aksak rekabet piyasa koşulları altında, ölçeğe göre artan getiriler ve taşıma maliyetleri, firmaların büyük piyasalara yakın bölgelerde yığılmalarına veya bazı endüstriler için bölgesel rekabet üstünlükleri olan yerlerde yoğunlaşmalarına neden olabilmektedir. Bölgesel yığılma ve uzmanlaşmalar neticesinde, firmalar bir yandan geniş pazarlara düşük taşıma maliyetleri ve ölçeğe göre artan getirilerin etkisiyle yüksek miktarlarda ürünü düşük maliyetler ile satarken diğer yandan bölgede yerleşmiş olan diğer tedarikçi firmalardan da düşük maliyetlerle kendi ihtiyaç duyduğu malları temin edebilmektedir. Bu iki yönlü etkileşim karşılıklı olarak birbirini destekleyen bir süreç başlatmış olur ve bu süreç ilk olarak Gunner Myrdal (1957) tarafından açıklanmaya çalışılmıştır (Duranton, 2008).

Myrdal (1957) çalışmasında temel olarak ülkeler arasında gözlemlenen mevcut gelişmişlik farklarını incelemiş ve bu farkların artmaya devam ettiğini açıklamaya çalışmıştır. Çalışmaya göre; ülkelerin gelişmişlik düzeyleri arasındaki fark giderek açılırken, özellikle geri kalmış ülkelerin kendi içlerindeki bölgesel eşitsizlikler giderek artmaktadır. Bazı bölgeler diğerlerine göre nüfus, kişi başına düşen gelir ve üretim

seviyesi olarak daha hızlı bir gelişme süreci göstermektedir. Bu farklı gelişme süreçleri *kümülatif nedensellik* süreçleri ile açıklanabilmektedir. Bu açıklamayı yapabilmek için öncelikle “istikrarlı denge” varsayımının terkedilmesi gerekmektedir. Bu varsayımın arkasında yatan düşünce, dengeyi sağlayacak olan değişkenler arasındaki etkileşimin, her zaman ters yönde hareketler şeklinde gerçekleşmesinin neticesinde, bir orta noktada istikrarlı hale gelerek kararlı dengeye ulaşacak olmasıdır. Ancak gerçek hayatta kendiliğinden bu şekilde dengeyi sağlayacak mekanizmalar yoktur. Hatta sistem, kendini dengeleyici güçlerin etkisiyle çalışmaktan çok, mevcut durumun daha ileri seviyelere taşınması şeklinde ilerlemektedir ve bu durum “kümülatif nedensellik” olarak adlandırılabilir.

Myrdal, bu durumu Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) 1930’lardan itibaren giderek artan “siyahi” sorunu ile anlatmaya çalışmıştır. Siyahi vatandaşlar ABD’de uzun yıllar beyazlar tarafından ayrımcılıklara maruz kalmıştır ve ABD’de mevcut olan birçok sosyo-ekonomik imkânlardan mahrum kalmıştır. Yapılan ayrımcılığın temelinde düşük eğitim seviyesi, düşük gelir seviyesi, bozuk aile yaşantısı, kötü giyim-kuşam vs. nedenler bulunmaktadır. Ayrımcılığın nedeni ile sonuçları birbirini destekleyen bir mekanizma yaratmakta ve mevcut durumun daha da uç noktalara taşınmasına neden olmaktadır. İşte bu şekilde kendisini gösteren kümülatif nedensellik, sosyal gruplar, bölgeler ve hatta ülkeler arasındaki eşitsizliklerin kendini besleyen bir süreçle daha da üst noktalara taşınmasına neden olabilmektedir.

Kümülatif nedensellik ile anlatılmak istenen temel düşünce; gelir, talep, yatırım ve üretim seviyelerini belirleyen piyasa güçlerinin, ekonomik gelişmişlik farklarının olduğu ülkeler ve bölgeler arasındaki dengesizlikleri daha da arttırıcı yönde işlemesidir. Çünkü tamamıyla piyasa işleyişine bırakılan bir ekonomide, imalat sanayi üretimi, sigortacılık, bankacılık, ticaret, taşımacılık vb. tüm ekonomik faaliyetler normalin üzerinde getiriler sağlayacak ve ilave olarak, bu faaliyetlerin yanında bilim, sanat, edebiyat ve eğitim belirli bölgelerde toplanarak diğer bölgeleri küçük veya büyük farklar oluşturacak şekilde geride bırakacaktır. Herhangi bir şekilde bir bölgede gerçekleşmiş olan yığılmaların neticesinde o bölge diğer bölgelere göre daha avantajlı hale gelmekte ve sonrasında da yığılma güçlerini harekete geçirmektedir. Ekonomik

faaliyetlerin belirli bir yerde yığılması ve o bölgenin avantajlı konuma gelmesi, bölgeye daha fazla üretim faktörünün toplanmasına neden olacak ve diğer bölgeleri giderek endüstrileşmeden uzaklaştıracaktır (Myrdal, 1957).

Myrdal (1957)'in çalışması ekonomik faaliyetlerin bölgesel yığılma ve uzmanlaşma süreçlerini açıklayabilmesi açısından önemlidir. Ayrıca yığılma ekonomilerinin kendini besleyen bir mekanizmaya dönüşümünü açıklayan “kümülatif nedensellik” kavramını ortaya koyması ve ekonomik coğrafya çalışmalarına dahil etmesi açısından da önemlidir. Bu kavram kendisinden sonra yapılan ve yığılma ekonomilerini açıklayan neredeyse tüm çalışmalarda kullanılmıştır.

Yığılma ekonomilerinin devamlılığını açıklamak için kullanılan bir diğer kavram *ileriye ve geriye bağlantılardır*. Ekonomik faaliyetlerin belirli alanlarda yığılmaya başlamasının ardından, yığılma güçlerini hızlandıran ve sürekliliğini sağlayan kümülatif nedensellik süreci Albert Hirschman (1958) tarafından ortaya atılan “ileriye ve geriye bağlantılar” kavramıyla daha detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Maliyet ve talep bağlantıları olarak da nitelendirilen bu kavram şu şekilde açıklanabilir: Ölçeğe göre artan getirilerden yararlanmak isteyen firmalar geniş piyasalara ürün temin edebilecekleri ve düşük maliyetlerle girdi temin edebilecekleri alanlarda yerleşim kararı alacak ve neticesinde bölgesel yığılmalar gerçekleşecektir. Nihai mal üreticileri, daha geniş endüstri bölgelerini veya yığılmaların yaşandığı alanları daha düşük maliyetlerde ve daha farklı seçeneklerde girdi temin edebilmeleri açısından tercih ederler. Bu bağlantıya ileriye (maliyet) bağlantılar denir. Ara malı üreticileri ise, kendi ürünlerine daha fazla talep imkânı sağlaması dolayısıyla yine yığılmaların yaşandığı alanları tercih etmek isteyeceklerdir. Buna da geriye (talep) bağlantılar denir. İleri ve geri bağlantılar yığılmaların yaşandığı bölgelerdeki reel gelirleri çevre bölgelere nispeten arttırmış olur. Böylece bu bölgelerde kendi kendini besleyen yığılma güçleri ortaya çıkmış olur (OECD, 2009).

Hirschman (1958)'in çalışması, yığılma ekonomilerinin dinamik olarak açıklanması anlamında önemli bir adımdır. Çalışma, ekonomik faaliyetlerin belirli

alanlarda yoğunlaşmasının nedenlerini açıklamanın ötesinde; üretim, tüketim ve yer seçimi kararlarındaki etkileşimin yığılma güçlerini kendi kendini besleyerek hızlandıran mekanizmayı açıklamak için önemli araçlar ortaya koymuştur (Frank, 1960).

Ekonomik faaliyetlerin belirli bölgelerde yığılması ve sektörel anlamda yoğunlaşmasını açıklamaya yönelik çalışmalara yapılan bir diğer katkı Brian Arthur (1990) tarafından gerçekleştirilmiştir. Çalışma ölçeğe göre artan getirileri modern yöntemler kullanarak açıklamaya çalışmış olması yönünden ve aynı sektörde faaliyet gösteren firmaların belirli bölgelerde yoğunlaşması neticesinde sektörde yaşanan genişlemenin, firmaların kârlarına olumlu yönde yansıtacağını ve bölgedeki sektörel yığılmaların daha da yoğunlaşabileceğini açıklamış olması açısından önemlidir (Venables, 1994).

Arthur (1990)'a göre herhangi bir nedenden ötürü belirli bir bölgede yerleşmeyi seçen firmanın o bölgede elde ettiği yüksek karlar, diğer firmalar için de o bölgeyi daha çekici hale getirecektir. Sonrasında gelen ilave firmalar da ileriye ve geriye bağlantılardan faydalanabilmek için o bölgeye yerleşmek isteyecektir. Eğer belirli sektörde faaliyet gösteren firmalar bir bölgeye, diğer bölgelere o sektörde faaliyet gösteren firmaların yerleşmesine imkân tanımayacak kadar hızlı bir şekilde toplanırsa, ölçeğe göre artan getirilerdeki hızlı artış sektörü tamamen bir bölgede toplayacak şekilde diğer bölgedeki firmaların kapanmasına veya yeniden yerleşimine neden olacaktır. Bu aşamada yığılma ekonomileri kendini besleyen bir sürece dönüşmüştür.

Yığılma ekonomilerinin kendini besleyen süreçlerini kümülatif nedensellik kavramıyla benzer bir şekilde anlatmış olmasına rağmen ölçeğe göre artan getirinin bu süreçteki rolünü açıklaması açısından çalışma oldukça önemlidir. Arthur (1990)'a göre ölçeğe göre getiriden faydalanmak üzere daha fazla miktarlarda gerçekleştirilen üretimin, maliyetleri düşürmesinin yanında ilave getirileri de bulunmaktadır. Bir ürünün yoğun bir şekilde üretilmesinden elde edilen tecrübe, aynı firma veya farklı firmalar tarafından farklı ürünlerin üretilmesinde kullanılabilir. Belirli alanlarda elde edilen teknolojik gelişim diğer sektörlerde de kullanılarak daha yüksek miktarlarda ve daha düşük maliyette üretim imkânlarına kavuşulmasına destek olacaktır. Firmaların bölgeler

veya ülkeler içerisinde ölçeğe göre artan getirilerden bu şekilde elde etmiş oldukları avantajlar, o bölgede üretim yapmayı diğer bölgelere nispeten daha avantajlı hale getirmekte ve sadece bir sektörün değil çok geniş ölçüde ekonomik faaliyetlerin belirli bölgelerde yığılma sürecini hızlandırmaktadır.

Başlangıçta eşit miktarlarda ve aynı koşullarda üretim gerçekleştiren bölgeler veya ülkeler, ölçeğe göre artan getirilerden yararlanmak için piyasa paylarını arttırmaya çalışacaklardır. Bu süreçte herhangi nedenlerden ötürü bölgeler elde ettikleri küçük avantajlar neticesinde diğer bölgelere göre rekabet avantajı elde edebilmektedir. İlk etapta öne çıkan bölge, süreç boyunca bu avantajını devam ettirecek ve sürekli diğer bölgeye göre ölçek ekonomilerinden daha fazla yararlanacaktır. Ekonomik faaliyetlerin büyüklüğü bireylerin kendi arasındaki rassal ve çok küçük etkileşimler tarafından şekillendirilir. Hangi bölgenin bu büyüklükten ne kadar pay alacağı ise, süreç boyunca bireyler arasındaki rassal etkileşimlerin *pozitif geri beslemeler* sayesinde birikimli ve büyük etkiler yaratacak hale dönüştürülmesi neticesinde belirlenecektir. Sistemi dengeden (bölgelerin üretimden eşit pay alması) uzaklaştıran bir yapı olarak karşımıza çıkan pozitif geri besleme sürecinin varlığını kabul ettiğimiz bir ekonomi rassal olayların sonucunda oluşabilecek farklı ekonomik dengeleri içermektedir. Öyleyse bölgesel yığılma ve uzmanlaşma olgusu, geleneksel ekonomik teorilerin ileri sürdüğü gibi sonucu bölgelerin doğal kaynaklar yönünden üstünlükleri, sermaye birikimi, nüfus artışı vb. koşulların değerlendirilmesi ile baştan tahmin edilebilecek tek ve kendiliğinden dengeye gelen ekonomik analizler ile açıklanması mümkün değildir. Pozitif geri beslemelerin kabulüyle birlikte ekonomik faaliyetlerin dengesiz dağılımını açıklamaya yönelik teoriler; karmaşık, süreç bağımlı ve kendi içerisinde evrilen bir süreç olarak ele alınmadır (Arthur, 1990). Arthur'un bu yaklaşımları ileriki bölümlerde açıklayacağımız Evrimci Ekonomik Coğrafya ve Yeni Ekonomik Coğrafya literatüründe önemli bir yere sahiptir.

Yığılma ekonomilerinin varlığının ve devamlılığının teorik olarak açıklanabilmesini sağlayan temel yapı taşları bölümün buraya kadar olan kısmında aktarılmaya çalışılmıştır. Buraya kadar aktarılan kavramlar aynı zamanda bölgesel ekonomi literatürünün bölgesel yığılma ve uzmanlaşma süreçlerini açıklamakta

kullandığı temel kavramlardır. Bölümün devam eden kısmında 1990’lardan sonra yeniden popüler olan ekonomik coğrafya alanında görüş bildiren üç farklı okula, çalışmamızın konusundan sapmalara yol açmayacak şekilde yer verilecektir. Bu okulların bölgesel yığılmalar ve uzmanlaşmalar hakkında görüşlerine yer verilecektir.

2.2.Yeni Ekonomik Coğrafya

Ekonomi biliminin, ekonomik faaliyetlerin mekânda eşitsiz olarak dağılımını, hangi ülke veya bölgelerde daha yoğun şekilde faaliyet göstereceğini nedenleriyle birlikte açıklamaya çalışan dalı olan Yerleşim Teorisi (Location Theory) veya Ekonomik Coğrafyanın 1990’lı yıllarda yeniden gündeme gelmesiyle birlikte bu alanda son derece ses getiren yayınlar oluşmaya başlamıştır. Ekonomik Coğrafyayı bu denli popüler hale getiren gelişme ise, tarihsel süreçte bu alanda ortaya çıkan çalışmalara nispeten, Yeni Ekonomik Coğrafya (YEC) olarak adlandırılan ve P. Krugman (1991a)’ın çalışması ile başlayarak sonrasında bunu takip eden birçok iktisatçının oluşturduğu literatürün, Ekonomik Coğrafyanın temel sorunlarına getirdiği başarılı açıklamalardır. YEC, çeyrek yüzyıla yakın bir süredir gelişimine devam eden ve ekonomik faaliyetlerin bölgeler veya ülkeler arasındaki eşitsiz dağılımını en etkili biçimde açıklayabilmiş olan görüşlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Fujita, 2010; Redding, 2010). YEC bakış açısına göre Ekonomik Coğrafyanın tanımlayıcı ve temel ilgi alanı, ekonomik faaliyetlerin ve nüfusun belirli bölge veya ülkelerde yoğunlaşmasını/yığılmasını açıklamaktır. Ülkelerin kendi içerisinde ve ülkeler arasında oluşan sanayi kuşakları ve tarım kuşakları arasındaki ayrımları, şehirlerin varlığını ve endüstriyel yığılma alanlarını detaylı bir şekilde oluşum nedenleri ile birlikte analiz etmek YEC’in başlıca hedeflerindendir (Fujita, Krugman ve Venables, 1999).

Artan küreselleşme ile üretim faaliyetlerinin büyük bir kısmı uluslararası nitelik kazanmış, dünya çapında meta zincirleri oluşmuş ve buna bağlı olarak özellikle 1980’lerden itibaren sanayi yeniden organize olmaya başlamıştır. Bu bağlamda ekonomik faaliyetlerin ve özellikle imalat sanayinin yerleşim yerlerine ilişkin teorilerin

oluşturulmasında uluslararası ticaret son derece önemli hale gelmiştir. Krugman (1991a) tarafından uluslararası ticaret teorisi ve yerleşim teorilerinin başarılı bir şekilde birleştirilmesi neticesinde oluşan YEC, çalışmamızın konusu ile neredeyse tamamen örtüşmektedir. Bu nedenle çalışmamızın başından itibaren yığılma ekonomileri ve bölgesel uzmanlaşma literatürünün zaman içerisindeki gelişimi açıklanırken, YEC'in temel yapı taşlarını oluşturan öğelerin birçoğuna değinilmeye çalışılmıştır. Esasen ilk kısımda açıklanan kavramlar ve öğeler, yığılma ekonomileri ve bölgesel uzmanlaşma olguları ile ilgilenen ve sonraki bölümlerde yer vereceğimiz düşünce okulları için de temel oluşturmaktadır. Bu kısımda da daha önceden açıkladığımız kavram ve öğeleri temel alarak yeni bir çalışma çatısı oluşturan YEC görüşü ışığında yığılma ekonomileri ve bölgesel uzmanlaşma olgusu nedenleriyle birlikte açıklanmaya çalışılacaktır.

2.2.1. Ekonomik coğrafyanın yeniden keşfedilmesi

Yaklaşık çeyrek yüzyıla yakın bir süredir Ekonomik Coğrafya alanında yapılan çalışmalar belirgin bir şekilde artış göstermektedir. Dünyada yaşanan gelişmeler ve gözlemlenen bazı olgular bu ilginin artmasında önemli rol oynamıştır. Örneğin; ABD'nin tüm yüzölçümüne göre, seyrek diyebileceğimiz nüfusu son derece dengesiz bir şekilde dağılmıştır. Topraklarının tamamına yakını yerleşime elverişli ve verimli olmasına rağmen, seyrek diyebileceğimiz nüfusu ülkenin belirli bölgelerinde yoğunlaşmıştır. Yine aynı şekilde Avrupa geneli düşünüldüğünde şehir ışıklarının uydu görüntülerine bakmak gibi basit bir gözlemle bile, nüfusun ve ekonomik faaliyetlerin belirli bölgelere yığılmış olduğunu ve merkez-çevre yapısı oluşturduğunu söylememiz mümkündür. Avrupa Birliği (AB) ve dünyada sayıları giderek artan bölgesel ekonomik entegrasyonlar ve kolayca gözlemlenebilen bölgesel yığılma olgusu, ana akım iktisat tarafından uzun süreler göz ardı edilmiştir. Hatta bu zamana kadar geliştirilen ekonomik coğrafya modelleri bile bu konuların analizinde yetersiz kalmaktadır. Çünkü ilk dönem ekonomik coğrafyacıları (Thünen, Weber, Christaller, Lösch, Isard gibi) sanayinin kuruluş yeri ve yersel gelişme farklılıklarını açıklarken Neo-Klasik İktisadın katı varsayımlara dayalı yapısından fazlasıyla etkilenmiştir. Bunun neticesinde geleneksel ekonomik coğrafya, temel mekânsal farklılıkları, mekânlarda meydana gelen tarihsel ve

kendine has değişim süreçlerini gerektiği ölçüde dikkate almamıştır. 20. Yüzyılın ikinci yarısında AB ile başlayan ve sonrasında sayıları hızlı bir şekilde artan bölgesel ekonomik entegrasyonlar neticesinde oluşan yeni siyasal, sosyal ve ekonomik ilişkiler ve bu ilişkilerin mekânsal sorunlara olan etkileri geleneksel ekonomik coğrafyanın katı varsayımlara sıkıştırılmış yapısı ile analizi mümkün değildir. Özellikle AB’de oluşturulmaya çalışılan tek piyasa yapısı ile Avrupa’nın dünyadaki rekabet yarışında kendine daha iyi bir yer bulup bulamayacağının ve derinleşen entegrasyon sürecinin bu yarışta kendisine ne gibi etkileri olacağının merak edilmesi, bölgesel yığılma olgusuna ne yönde etki edeceğinin merak edilmesi bir yandan ekonomik coğrafya çalışmalarındaki artışın önemli sebeplerinden biri olurken diğer yandan ekonomik coğrafya alanında gerekli olan kavramsal ve kuramsal yenilenme için itici bir güç oluşturmuştur (Fujita, Krugman ve Venables, 1999; Krugman, 1991b; Eser, 2011).

Dünyada yaşanan bölgelerarası etkileşimler alanındaki gelişmeler, küreselleşmeyle birlikte hız kazanan uluslararası ticaret ve bu ticaretin gerek ürün farklılaştırmaları gerekse endüstri içi ticaret anlamında gösterdiği değişimler ve buna bağlı olarak gelişme gösteren sanayileşme süreçleri, sanayinin yeniden yerleşme süreçleri ve bölgesel yığılmaları yeteri kadar açıklanamıyordu. Yeni dış ticaret kuramına kadar uluslararası ticaret, David Ricardo ve sonrasında Heckscher-Ohlin Modeli tarafından *karşılaştırmalı üstünlükler* teorisiyle açıklanmaya çalışılmıştır. Heckscher-Ohlin Modeli, uluslararası uzmanlaşma ve buna bağlı olarak gerçekleşmesi beklenen sanayi yerleşim süreçlerini, gerçek dünyada gözlemlenen şekliyle yeteri kadar açıklayamamaktadır. Çünkü uluslararası ticareti açıklamakta kullanılan temel bileşenlerden biri olan faktör donatımına bağlı karşılaştırmalı üstünlüklere ilave olarak, ölçeğe göre artan getirilerden kaynaklanan uzmanlaşmaların da dikkate alınması gerekmektedir. Ölçeğe göre artan getiri ve aksak rekabet piyasaları varsayımlarına dayalı modeller, son çeyrek yüzyılda gerçekleşen uluslararası ticaret ve bölgesel sanayi yığılmalarının açıklanabilmesinde önemli rol oynamaktadır. Özellikle endüstri-içi ticaret hacminin hızlı bir şekilde arttığı, ülkelerin benzer faktör donanımıyla üretilebilecek malları hem ithal edip hem de ihraç ettiği ve ticaretin büyük oranda aksak rekabet piyasalarında faaliyet gösteren firmalar tarafından yapıldığı bir uluslararası

ticaret yapısının sadece karşılaştırmalı üstünlüklerle açıklanması mümkün değildi (Krugman, 1985).

Yeni dış ticaret kuramıyla temellendirilen YEC Modelleri, eksik rekabet koşullarında sanayi ürünlerinin endüstri-içi ticaretini; ürün farklılaştırması, verimlilik, ölçek ekonomileri ve dışsallıkları da içine alacak şekilde açıklamakta ve karşılaştırmalı üstünlüklerden ziyade firmaların piyasadaki en düşük maliyetlere ulaşma çabası ve ürün farklılaştırmaları ile elde ettikleri *rekabetçi üstünlükleri* dikkate almaktadır (Eser, 2011; Porter, 1985). Firmalar tarafından kazanılmaya çalışılan rekabetçi üstünlükler, neticede tüm sektöre hatta bölgeye yayılabilecektir. Bu mekanizmaların açıklanmasında YEC, ekonomik büyümenin kaynakları yine ekonominin gelişim süreçleri ile açıklayan İçsel Büyüme Teorilerinden de yararlanmıştır. Örneğin, Krugman (1991b)'a göre ekonomik yığılmaların gerçekleşmesinde önemli rolü olan dışsallıklar da sonuçta o bölgede faaliyet gösteren firmalar tarafından ortaya çıkarılmıştır. Yani o bölgedeki ekonomik gelişmelerin bir sonucudur, bölgesel anlamda içseldir.

YEC, kendisinden önce gelen ve bölgelerarası dengesiz ekonomik gelişme olgusunu açıklamaya çalışan ve oldukça eskilere dayanan bilgi birikimini temel alarak, yığılma ekonomilerini açıklamaya çalışmış ve bu olgunun devamlılığını sağlayan merkez-çevre yapısını destekleyen kümülatif nedensellikleri de ortaya koymuştur. YEC, ölçeğe göre artan getiri, taşıma maliyetleri, aksak rekabet piyasaları, faktör hareketliliği, ürün farklılaştırması gibi mikro ekonomik temelli değişkenleri tutarlı modellerle bir araya getirerek, endüstriyel yığılma olgusunu tek bir çalışma çatısı altında açıklayabilen modeller geliştirmiştir. Bu çalışma çatısı YEC öncesi hiçbir görüşte başarılı bir şekilde oluşturulamamıştır (Storper, 2011). Başarılı bir şekilde geliştirilen YEC modelleri bölgesel ekonomik entegrasyonların ortak pazar, faktör hareketliliği, bölgelerarası bilgi yayılmaları, başta taşıma maliyetleri olmak üzere tüm ticaret maliyetleri gibi konularını tek bir çatı altında incelemeye imkân sağladığı için çalışmamıza oldukça uygun bir analiz zemini hazırlamaktadır.

2.2.2. Yeni ekonomik coğrafya modelleri ve endüstriyel yığılmalar

Ekonomik faaliyetlerin belirli coğrafi bölgelerde yoğunlaşmasını açıklayabilmek için bir takım ön kabulleri yapmak gerekmektedir. Bunlar şu şekilde sıralanabilir: i) Alan heterojendir ii) Üretimde ve tüketimde dışsallıklar mevcuttur iii) Piyasalarda çoğu zaman tam rekabet koşulları sağlanmaz. Bu üç ön kabul bölgeler arası eşitsizlikleri açıklayabilmek için farklı modellerin oluşmasına zemin hazırlamıştır (Fujita ve Thisse, 2009). Bu ön koşulların teorik olarak başka düşünürler tarafından kabul edilebilmesine rağmen, uzun yıllar boyunca endüstriyel yığılma olgusunun nasıl gerçekleştiğine yönelik açıklamalar tam olarak yapılamamıştır. Bunun başlıca nedeni; ölçeğe göre artan getiri, taşıma maliyetleri ve aksak rekabet piyasalarının genel denge modelleriyle ifade edilebilmesinin teknik açıdan son derece zor olmasıdır (Combes, Mayer ve Thisse, 2008). Kendisinden önce bölgesel yığılmaların nedenlerini açıklamaya yönelik birçok çalışma yapılmış olmasına rağmen, yığılmaların “nasıl” gerçekleştiği, ancak Krugman (1991a)’ın ulusal ve uluslararası seviyede bölgesel yığılmalar ve ekonomik faaliyetlerin eşitsiz mekânsal dağılımının mikro ekonomik temellerini açıklığa kavuşturabilmek için, bahsedilen teknik sorunları aşarak geliştirdiği modeller sayesinde açıklanabilir hale gelmiştir (Fujita, Krugman ve Venables, 1999).

Ölçeğe göre sabit getiri varsayımının kabulü birçok ekonomik teoriyi gerçekliklerden çok uzak kılmaktadır. Çünkü özellikle imalat sanayinde ölçeğe göre sabit getiri olmuş olsaydı bütün dünyada her firmanın veya her bölgenin kendi ihtiyacı olan üretimi küçük ölçeklerde yapıyor olması gerekirdi. Ancak iklim, doğal kaynaklar vs. sınırlılıkları yüzünden her bölgenin kendi üretimini yapması mümkün olmayacaktır. Öyleyse çeşitli nedenlerden ötürü üretim belirli bölgelerde toplanmaya başlayacaktır. Bu mekanizmanın devam edebilmesi üreticilerin ancak ölçeğe göre artan getirilerden faydalanabilmesi koşuluyla (aksak rekabet piyasalarında) mümkün olabilecektir. Aksi takdirde üreticileri tüm üretimlerini belirli merkezlerden yapacak şekilde toplanmasına teşvik eden bir güç olmayacaktır. Bu yüzden yığılma ekonomileri analizlerinin merkezinde ölçeğe göre artan getiriler vardır. Bunun yanında taşıma maliyetlerinin sıfır olarak kabul edilmesi de ürünlerin maliyetsiz olarak taşınmasına imkân sağlayacağından

yoğunlaşmanın getirdiği gereksiz maliyetlere katlanmamak için üretim tüm bölgelere yayılmış şekilde gerçekleşecektir. Bunun sonucunda ise tüm dünya ekonomik sistemi “arka bahçe kapitalizmi” olarak nitelendirilen ve her birimin kendi ihtiyacına göre üretip tükettiği bir sistem halini alacaktır. Bu nedenle YEC Modelleri aksak rekabet piyasalarında ölçeğe göre artan getirileri ve taşıma maliyetlerini içerecek şekilde oluşturulmuş ve bu sayede ekonomik faaliyetlerin nasıl belirli bölgelere yığıldığını açıklayabilmiştir (Fujita, Krugman ve Venables, 1999; Krugman, 1998; Combes, Mayer ve Thisse, 2008).

YEC Modellerinin, kendinden önce çeşitli nedenlerden dolayı bir araya getirilemeyen aksak rekabet, ölçeğe göre artan getiri ve taşıma maliyetlerini bir araya getirmeyi başarabilmesi takip edilen dört önemli strateji ile mümkün olabilmiştir. Bu stratejiler; “Dixit-Stiglitz (1977)” tarzı aksak rekabet dengesi modelleri, “buzdağı” benzetmesi ile nitelendirilen taşıma maliyetleri, tüm değişimlerin sonucunda gerçekleşecek dengenin önceden tahmin edilememesi ve ulaşılabilecek dengenin süreç tarafından belirleneceğini ileri süren “evrimci yaklaşım” ve son olarak gelişen “bilgisayar” teknolojilerinin yardımıyla daha karmaşık ve geniş çaplı hesaplamaların ve simülasyonların gerçekleştirilebilmesi şeklinde sıralanabilir (Krugman, 1998; Fujita, Krugman ve Venables, 1999).

YEC’in modelleme stratejilerinin ilki Dixit-Stiglitz (1977) tarzı modellemedir. Dixit-Stiglitz (1977), aksak rekabet piyasalarında, ölçeğe göre artan getiriler varsayımı altında üretim çeşitlendirmesi, üretim miktarı ve kaynak dağılımlarının etkinliğini araştırabilmek için bir model geliştirmiştir. Firmalar ölçeğe göre artan getirilerden yararlanabilmek için sadece nihai ürün piyasasına yönelik değil, kendi üretim yapılarına yakın olan ve kendi sektörleriyle alakalı firmaların girdi olarak kullanabilecekleri malların da üretimine yönelecektir (Dixit ve Stiglitz, 1977). Modelin bu yapısı, bölgesel yığılma ve uzmanlaşmaların temel açıklayıcılarından biri olan endüstri içi ticareti, yani ileri doğru bağlantıların nasıl işlediğinin anlaşılmasını sağlamıştır. Krugman’ın (1991a) bu model çatısı üzerine inşa etmiş olduğu model ile yığılma ekonomileri olgusu ekonomik gelişimin içsel bir sonucu olarak anlaşılabilir hale gelmiştir ve modelin yığılma ekonomilerini mikro temellere dayandırarak açıklamış

olması da ayrıca önemlidir (Storper, 2009). Kendisinden önce gelen aksak rekabet modellerine ilave olarak (Örneğin, Hotelling 1929), Dixit-Stiglitz (1977) Modeli ekonomiyi genel denge yapısı içerisinde analiz etmiş ve modelde sektör içi, sektörler arası etkileşimler ve mal piyasaları, faktör piyasaları arasındaki etkileşimler birlikte değerlendirilebilmiştir. Modelin, ekonominin son derece geniş alanlarını kapsayacak şekilde kurulmuş olması, uluslararası ticaret, ekonomik büyüme ve ekonomik coğrafya alanlarında sıkça kullanılır olmasını sağlamıştır (Fujita, Krugman ve Venables, 1999; Combes, Mayer ve Thisse, 2008)

Bir diğer modelleme stratejisi taşıma maliyetlerinin “buzdağı” benzetmesi yapılarak, taşınan malın mesafe aldıkça eridiği veya değerini kaybettiği varsayılarak modele dâhil edilmesidir. Böylece taşıma maliyetleri, taşıma mesafesi boyunca taşınan malın kaybedilen belli bir miktarı şeklinde modele dâhil edilmiş olması ile taşımacılık sektörü gibi bir diğer sektörün modele dâhil edilmesinde yaşanabilecek güçlükler engellenmiştir. Ayrıca iki bölge arasındaki taşıma maliyetlerinin sürekli aynı kalmasını sağlayarak taşıma maliyetlerinden kaynaklanan fiyat farklılıkları engellenmiş olunacaktır. Ekonomik coğrafya için oldukça önemli olan bir değişkenin önemli teknik problemlerle karşılaşmadan modellenenebilmesi “buzdağı” stratejisinin başarılı bir strateji seçimi olduğunu göstermektedir (Krugman, 1998).

YEC modellerinde kullanılan önemli bir diğer strateji ise modellerin “evrimci” bir nitelik taşımasıdır. Modellerde en iyi tek bir denge yerine çoklu denge yaklaşımı vardır. Örneğin bir firma diğer firmaların halen yerleşik olduğu bir yerde yerleşim kararı aldığında tüm firmalar için yeni bir durum ortaya çıkacak ve bu bir takım kararlar zincirinin oluşmasını sağlayacaktır. Bunun neticesinde hangi dengenin gerçekleşeceği kesin olarak bilinmemekle birlikte firmalar kendilerine en fazla reel getirileri sağlayan sonuçlara ulaşabilmek için evrimci oyun teorisi gibi dinamik bir karar alma sürecine girmiş olacaktır. Böylece YEC Modellerini, denge seçimini evrimci bir yapıyla açıklayan genel denge modelleri olarak tanımlamamız mümkündür (Krugman, 1998; Fujita, 2010).

Son strateji ise aslında elde edilen ileri düzey farklı bakış açıları olarak da değerlendirilebilir. Normal koşullarda birçok şey kitaplardan öğrenilebilir ve kalem kâğıt ile uygulaması yapılabilir. Ancak gelişen bilgisayar teknolojisinin de yardımıyla ekonomik olayları sayısal boyutlarda düşünmek, çeşitli simülasyonlar vasıtasıyla onları anlamaya çalışmak oldukça farklı bakış açılarının geliştirilebilmesine yardımcı olabilmektedir. Ayrıca bilgisayar teknolojisinin yardımıyla birlikte oldukça karmaşık modeller kolay bir şekilde çözümlenebilmekte ve ifade edilebilmektedir (Fujita, Krugman ve Venables, 1999). Sıralamış olduğumuz dört strateji, YEC Modellerinin temel teknik özelliklerini yansıtmakla birlikte, kendinden önceki modellerde başarısız olan ölçeğe göre artan getiri, taşıma maliyetlerinin aksak rekabet koşullarında bir araya getirilebilmesini sağlayan unsurları açıklamaktadır. Bunların sonucunda YEC'in bölgesel yığılma ve uzmanlaşma olgusunun gerçek dünya koşullarına en yakın şekilde “nasıl” gerçekleştiğini açıklayabildiği ve neden “Yeni” Ekonomik Coğrafya adını aldığı anlaşılmış olmaktadır.

Ekonominin modern araçlarıyla, Ekonomik Coğrafya alanındaki ekonomik faaliyetlerin coğrafi dağılımı, uluslararası ticaret ve bölgeler arası büyüme farklılıkları gibi konularda ekonomik birimler bazında mikro temellere dayandırılmış açıklamalar getirmeye çalışan temel YEC Modelleri Tablo 2-2’de özetlenmiştir. Tablo 2.2’de görülen YEC Modelleri Fujita (2009)’ya göre üç farklı şekilde gruplandırılabilir: i) Bölgesel modeller (ekonominin farklı bölgelere ayrılmış setini inceleyen) ii) Uluslar arası modeller (ülkeleri farklı bölgeler olarak algılayıp oluşturulan seti inceleyen modeller) iii) Şehir sistemi modelleri (ekonominin şehirler ve arka alanlarının bir sistemi olduğunu kabul ederek inceleyen modeller).

Tablo 2-2. Yeni Ekonomik Coğrafya Modelleri (OECD, 2009: 73)

Model	Varsayımlar	Yığılma Güçleri	Önermeler
Krugman (1991b)	• İki Bölge • Tarım ve imalat üretimi (IRS*) • Mobil işgücü • Taşıma maliyetli	• İçsel ölçek ekonomileri • Taşıma maliyetleri • Ücret farkına duyarlı hareketli işgücünün oranı (Talep Bağlantısı)	Düşük taşıma maliyetleri ve ölçek ekonomileri başlangıçtaki üretim düzeyi yüksek olan bölgede üretimin yığılmasına neden olur.
Krugman ve Venables (1995)	• İki Bölge • Tarım ve imalat üretimi (Ara ve nihai mallar, IRS*) • Taşıma maliyetli	• İçsel ölçek ekonomileri • Taşıma maliyetleri • İleri (Maliyet) bağlantıları • Geri (Talep)	Taşıma maliyetleri kritik bir seviyenin altına düştüğünde, imalat payı yüksek olan bölge, merkezin reel gelirini çevreye göre arttıran ileri ve geri bağlantılar yoluyla daha fazla firmayı

		bağlantıları	ve işgücünü kendisine çeker. Eğer taşıma maliyetleri düşmeye devam ederse ücret farklılıkları firmaları çevreye doğru yeniden yerleşmeye ikna eder.
Venables (1996)	• İki Alan (Bölge) • Rekabetçi mallar üreten bir sektör ve dikey bağlantılı monopolistik yapıda iki sektör • Taşıma maliyetli	• İçsel ölçek ekonomileri • Taşıma maliyetleri • İleri (Maliyet) bağlantıları • Geri (Talep) bağlantıları	Yüksek veya düşük taşıma maliyetlerinde firmalar iki bölgede de yerleşebilir(yakınsama). Orta taşıma maliyetlerinde bazı firmalar faktör fiyatları farkına göre dağınık yerleşirken bazı firmalar belli bir alanda yığılabılır.
Krugman ve Venables (1996)	• İki Ülke (Bölge) • Ara ve nihai mallar üreten iki endüstri (IRS*) • Taşıma maliyetli	• İçsel ölçek ekonomileri • Taşıma maliyetleri • İleri (Maliyet) bağlantıları • Geri (Talep) bağlantıları	Yüksek taşıma maliyetlerinde iki ülke de geniş yelpazeli endüstrilere sahip olur. Düşük taşıma maliyetleri ise iki ülkeden iyi başlangıç koşullarına sahip olan ülkede yığılmasına yol açar. Orta taşıma maliyetlerinde ise ancak başlangıç durumları arasında çok büyük bir eşitsizlik var ise yığılma gerçekleşir.
Englmann ve Walz (1995)	• İki Ülke • Aynı teknoloji • Vasıflı işgücü hareketli, vasıfsız işgücü hareketsiz • Yerel mal ve hizmetler, Ar-ge malları, endüstri ürünleri	• Üretim faktörlerinden birisi hareketsiz • Yerel girdilerin ticareti yapılamıyor • Bilgi yayılmaları yerel ile sınırlı (Durum 1)	Durum 1, yayılmalar sadece yerel ile sınırlı. Başlangıçta ara malı yönünden avantajlı olan bölgede, daima yığılma gerçekleşir.
Puga ve Venables (1996,1997)	• N ülke • IRS* imalat sektörü ve CRS** tarım sektörü • Taşıma ve ticaret maliyetli	• İçsel ölçek ekonomileri • Taşıma ve ticaret maliyetleri • İşgücü hareketsiz • İleri (Maliyet) bağlantıları • Geri (Talep) bağlantıları	Durum 2, yayılmaların bölgeler arası olmasına imkân sağlar. İki bölgede de eşit durağan durum denge büyümesi gerçekleşir.
Puga (1998)	• Kendilerine şehirleşme ve tarım için alan sağlayabilen iki bölge • IRS* imalat sektörü ve CRS** tarım sektörü • Taşıma maliyetli • İki bölge ve sektör arasında hareketlilik var	• İçsel ölçek ekonomileri • Bölgesel etkileşim maliyetleri, firmaların ve çalışanların mal piyasalarına yakın yerleşmelerine neden oluyor. • İşgücü arzı esnek	Endüstrileşme sadece birkaç ülkede gerçekleşir. İleri ve geri bağlantılar yeterince güçlü olduğunda, bir ülkede ücret seviyesini kritik bir bozulum seviyesine getirinceye kadar yığılma gerçekleşir. Endüstriler başka bir ülkede yığılma yaratacak şekilde yeniden yerleşirler. Bununla birlikte endüstri ücretlere bağlı olarak ülkeden ülkeye yayılım gösterir.
Puga (1999)	• İki Bölge • IRS* imalat sektörü ve CRS** tarım sektörü • Taşıma maliyetli	• İçsel ölçek ekonomileri • Taşıma ve ticaret maliyetleri • İleri (Maliyet)	Yüksek taşıma maliyetleri altında iki bölgede dengeli bir sistem oluşur. Taşıma maliyetleri düşük, işgücü arzı esnekliği yüksek olduğunda ise modele göre şehirleşme gerçekleşir. Bununla birlikte Avrupa'ya göre az gelişmiş ülkelerde giderek büyüyen metropollerin daha fazla olmasının nedeni; daha düşük bölgesel etkileşim maliyetleri, daha güçlü ölçek ekonomilerinin oluşu ve şehir merkezlerine doğru işgücünün daha esnek oluşudur.
			Durum1: Bölgeler arası hareketlilik altında yüksek ticaret maliyetleri yakınsamaya neden oluyor ve düşen ticaret maliyetleri (bir eşiğe kadar)

	• Sektörler arasında hareketlilik var • Bölgesel hareketlilik var (Durum 1) • Bölgesel hareketlilik yok (Durum 2)	• bağlantıları • Geri (Talep) bağlantıları • İşgücü arzı esnekliği	yığılmaya neden oluyor. Durum 2: Bölgesel hareketliliğin olmadığı durumlarda yüksek ticaret maliyetlerinde yakınsama, orta düzey ticaret maliyetlerinde yığılma, düşük ticaret maliyetlerinde yine yakınsama gerçekleşmektedir. Böylece Avrupa entegrasyonu sadece işgücü hareketli olduğu durumda ekonomik yığılmaya yol açacaktır. Eğer işgücü hareketsiz olursa yığılma olmaz ancak bu durum daha düşük taşıma maliyetlerinde değişebilir. Başlangıçta bir denge var ise artan getirili sektörün ürününün yeniden yerleşimi için teşvik edici bir unsur yoktur. Eğer başlangıçta bölgelerden birindeki firmalar daha fazla farklılaşmış mal üretiyorlar ise, yığılma inovasyonun daha ucuzladığı bölgede gerçekleşir. Bütün inovasyon bu bölgede gerçekleşir.
Martin ve Ottaviano (2001)	• İki Ülke (Bölge) • İşgücü hareketsiz • Birleşik (IRS*) ve homojen (CRS**) mallar • Patent yolu inovasyon	• İçsel ölçek ekonomileri • İşlem maliyetleri (maliyet bağlantıları) • Hareketsiz işgücü (Talep bağlantısı)	

Not: * Ölçeğe göre artan getiri ** Ölçeğe göre sabit getiri

Tablo 2-2’de özetlenen temel YEC Modellerinin ve sonrasında bunlara bağlı olarak gerçekleştirilen YEC çalışmalarının altında yatan temel fikir, firmaların ve hane halklarının niçin halen başka firmalar ve hanehalkları tarafından yerleşilmiş alanlarda toplanma eğilimine teşvik ettiklerini açıklama çabasıdır (OECD, 2009). Ancak YEC literatürü ilk dönemlerinde bir alana fazlaca yoğunlaşmış gibi görünse de, aslında oldukça geniş çapta konu ve modelleri inceleme imkânı sağlayan bir çalışma çatısı oluşturmuştur (Fujita, 2010). Öncelikle bir şehrin veya bölgenin gelişim süreçlerini incelemesi açısından büyüme teorileri ile bağlantılıdır ve içsel büyüme modellerinin büyüme teorilerine yapmış olduğu katkıya ilave olarak mekânsal olguları da inceleme alanına dahil etmiştir. Ayrıca bölgelerin gelişim süreçlerini incelerken kendi başlarına değil, bir bütünün parçası olarak, örneğin bir ülkenin parçası olan şehirlerin, dünyanın parçası olan ülkelerin birbirleri arasındaki ticari ilişkileri de dikkate alan bir yapıdadır. Bunun gerçekleştirilmesi ise yine Krugman’ın (1991a) öncülüğünde oluşturulmuş olan “Yeni Ticaret Teorisi” ile mümkün olmuştur. Ayrıca YEC Modelleri birer genel denge modelidir. İşgücü piyasaları, uluslararası sermaye piyasaları, mal piyasaları vs. analizlerin içerisinde birlikte yer alır. Bu yapıyla oldukça geniş çaplı araştırmaları gerçek dünya koşullarına en yakın şekilde araştırma imkânı sağlamaktadır (Krugman ve Fujita, 2004). YEC Modellerinin ekonomileri bölgeler ve uluslararası etkileşimleri ile

birlikte incelemesi ve bölgesel yığılma ve uzmanlaşma olgularına bölgelerarası ekonomik hatta sınırlı da olsa siyasi ilişkileri de içine alacak şekilde açıklamalar getirmesi, temelde bölgesel ekonomik entegrasyonlar ile imalat sanayi yığılmaları arasındaki ilişkiyi incelediğimiz çalışmamız için oldukça elverişli bir çalışma çatısı oluşturmaktadır. Sonraki kısımda, YEC'in ekonomik yığılma ve uzmanlaşmalara nasıl açıklama getirdiği anlatılmaya çalışılacaktır.

2.2.3.Yeni ekonomik coğrafyaya göre bölgesel yığılma ve uzmanlaşma nedenleri

Bu bölümde yığılma ekonomilerinin nedenlerine değinilerek, firmaların neden diğer firmalara yakın yerlerde yerleşim kararları aldıkları ve bu kararların nelere bağlı olarak oluştuğu açıklanmaya çalışılacaktır. Bölgesel yığılma nedenlerinin açıklanmasında seçilen belirleyiciler, mikro ekonomik temellere dayandırılmış, ekonomik bireylerin değişen durumlara göre karar alma mekanizmalarını da dikkate alacak şekilde tespit edilen belirleyicilerdir. Çünkü günümüzde, makro iktisadi analizlerin makul ve sağlam mikro ekonomik temellere dayandırılması gerektiği yönünde önemli ölçüde görüş birliği vardır. Bu görüşün temelinde, makro ekonomik değişkenlerde meydana gelen gelişmeler neticesinde bireylerin davranışlarının ve beklentilerinin ne yönde şekil alacağını ve gelişmelere ne yönde tepki vereceğinin de açık bir şekilde hesaba katılması gerekliliğinin anlaşılmış olması yatar. Makro ekonomik gelişmeler karşısında bireylerin nasıl davranacağı hesaba katılmadan, yani mikro bazlı analizler yapılmadan, yaşanan gelişmelerin sonraki aşamaları ve sonuçları hakkında sağlıklı tahminlerde bulunulamaz. “Lucas Kritiği” olarak da bilinen bu görüşe göre, makro ekonomik öngörü modellerinin ekonomik bireylerin optimal karar alma süreçleri ile tutarlı olması gerekmektedir (Ünsal, 2009; Lucas, 1976).

YEC Modellerinin yığılma ekonomilerinin belirleyicilerine yönelik yapmış olduğu açıklamaların tamamı mikro temellere dayandırılmıştır. Gerçekleşen olaylar ile ekonomik teori arasındaki bağın kopmaması için, YEC Modelleri kurulurken mikro temeller dikkate alınarak ampirik çalışma çatısının oluşturulması gerekir. Mikro bazlı verilere ulaşmada yaşanan güçlüklerin olması nedeniyle bu çalışma çatısında

oluşturulan modellerin uygulamalarında sıkıntılar yaşanmakla birlikte özellikle 1990'lı yıllardan sonra oldukça fazla sayıda çalışma yapılabilmektedir (Krugman, 1998; Fujita, 2010). Literatürde, ekonomik faaliyetlerin yığılmasında etkili olduğu ileri sürülen birçok faktör bulunmaktadır. Farklı şekillerde sınıflandırılmış olan bu faktörlerden en fazla kabul görmüş olanları aktarılmaya çalışılacaktır. Çalışmamızın konusuyla direkt olarak alakalı olan ve ekonomik bölgesel entegrasyonlar neticesinde ortaya çıkan bölgesel yığılmaların belirleyicilerine üçüncü bölümde yer verilecektir.

Endüstrilerin veya ekonomik faaliyetlerin tamamının belirli bölgelerde yığılıyor olması artık tartışılmayan bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Kolayca gözlemlenebilen ve birçok ampirik çalışma ile ölçülebilmüş olan bölgesel yığılma ve uzmanlaşmanın boyutu, yığılmaları bölgeler arası doğal kaynakların eşit olmayan dağılımı ile açıklanmasını imkansız kılmaktadır. Her ne kadar bölgesel yığılma oldukça büyük boyutlara ulaşmış olsa bile, halen daha tüm insanların yaşadığı tek bir şehir yoktur veya endüstrilerin tamamı tek bir alanda toplanmış değildir. Yeteri kadar zaman geçse de bu durum gerçekleşmeyecektir. Çünkü ekonomik faaliyetleri bir yerde toplanmaya zorlayan yığılma güçlerinin yanında tam tersi yönde hareket eden güçlerde bulunmaktadır. Bunlara sırasıyla merkezci ve merkezkaç kuvvetler denilmektedir (Ellison, Glaeser ve Kerr, 2007; Krugman, 1998).

Merkezcil Kuvvetler: Ekonomik faaliyetlere belirli bölgelerde yığılma yönünde etki eden kuvvetlere merkezcil kuvvetler denir ve üç farklı merkezcil kuvvet vardır. Bunlar, bir bölgenin sahip olduğu doğal coğrafi avantajlar, piyasa büyüklüğüne bağlı pozitif dışsal ekonomiler ve saf pozitif dışsal ekonomilerdir (Krugman, 1996). Birinci merkezcil faktör olan doğal coğrafi avantajlar, belirli bir bölgenin verimli topraklarının miktarı, yer altı ve yerüstü zenginliklerinin miktarı, diğer bölgelere erişim imkânının kolaylığı olarak sıralanabilir. Her bölgenin coğrafi avantajı aynı olmadığından doğal coğrafi avantajları yüksek olan bölgelerde üretim yapmak firmalar için bir tercih sebebi olabilir. Diğer yandan bazı doğal coğrafi üstünlükler bazı sektörler açısından cazip olacağından belirli sektörlerin belirli alanlarda yerleşmelerine de neden olabilir. Örneğin demir-çelik fabrikaları kömür madenlerinin bulunduğu yerlerde kurulabilir. Doğal coğrafi faktörler, endüstriyel yığılmaları tam olarak açıklayamamakla birlikte yalnızca

yığılma veya uzmanlaşmanın tali bir belirleyicisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak doğal coğrafi üstünlükler tanımlamasına ulaşım imkânlarının veya daha geniş bir tanımlama yapılarak piyasalara erişim kolaylığı imkânlarının da eklenmesi ile gerçekleştirilen ampirik çalışmalarda, doğal coğrafi üstünlüklerin anlamlı ve önemli ölçüde belirleyici bir faktör olduğu sonucuna varılmıştır (Rosenthal ve Strange, 2001; Puga, 2009; Capello, 2009).

Merkezcil kuvvetlerin ikincisi piyasa büyüklüğüne bağlı pozitif dışsal ekonomilerdir. Piyasa büyüklüğüne bağlı pozitif dışsal ekonomiler daha önceki bölümlerde detaylı bir şekilde açıklanmış olan ileri ve geri bağlantıları içermektedir. Burada özetlemek gerekirse, geniş piyasaların yüksek satış miktarlarına ulaşmalarını sağlayacak imkânları sunması nedeniyle, firmalar bu piyasalara yakın yerlerde konumlanmayı tercih edecektir. Diğer yandan firmalar, geniş piyasalarda kendileri için girdi niteliğindeki mallarını da daha kolay bulabileceklerdir. Böylece mal tedarik sorunları da daha az olacaktır. Buna ilaveten fazla sayıda firmanın faaliyet gösterdiği bölgelerde nitelikli işgücüne ulaşım imkânı da fazla olduğundan önemli bir diğer girdi olan işgücüne erişim imkânı da kolaylaşmış olacaktır. Firmaların geniş işgücü havuzundan yararlanma imkânı, işgücünün sektörler arası elastikiyetinin yüksek olduğu durumlarda daha da artmaktadır. Krugman (1996) piyasa büyüklüğüne bağlı pozitif dışsal ekonomileri, bir bölgede gerçekleşen yığılmanın kendi kendini besleyen avantajı olarak tanımlamıştır. Piyasa büyüklüğüne bağlı pozitif dışsal ekonomiler var oldukça bölgede yığılmalar gerçekleşmekte ve bu yığılma piyasa büyüklüğüne bağlı pozitif dışsal ekonomilerin daha da ileri seviyeye taşınmasına neden olmaktadır. Bu döngüsel ilişki de daha önceki bölümlerde “kümülatif nedensellik” olarak detaylı bir şekilde açıklanmıştır.

Üçüncü merkezcil kuvvet ise saf pozitif dışsal ekonomilerdir. Saf pozitif dışsal ekonomiler, birbirlerine yakın olan firmalar arasında bilgi yayılmalarının gerçekleşmesi olarak nitelendirilebilir. Diğer firmaların faaliyet gösterdikleri alanlara yani yığılma alanlarına dâhil olan firmalar o bölgede sahip olunan bilgi birikimine erişim imkânı elde etmiş olmaktadır. Böylece firmalar bölgedeki ürün, üretim süreçleri, yenilikler ve piyasa bilgisine sahip olarak saf pozitif dışsal ekonomilerden faydalanmış olacaktır (Parr,

2002). Firmaların birbirlerine yakın olmaları mevcut bilgi birikimini paylaşmaları ve yeni bilgiler üretebilmeleri açısından oldukça önemlidir. Birbirine yakın olan firmalar, farklı bilgi kaynaklarına, farklı yorumlama tarzlarına daha kolay erişebilecekler ve karşılıklı bilgi alışverişinde bulunurken yeni bilgilerin oluşumu için de ortam hazırlamış olacaklardır. Bilgiye erişim imkânı coğrafi yakınlık ile doğrudan alakalı olmakla birlikte firmalar ve bölgeler arası erişim imkânları ile de alakalıdır (firma iletişimleri, bölgeler arası vize vs. uygulamalar). Yığılma bölgelerinde ortaya çıkan bilgi yayımları, bölgenin yapısını zaman içerisinde değiştirerek bölgeyi daha fazla bilginin kullanıldığı, daha yaratıcı ve daha yenilikçi bir yer haline getirebilir. Buna göre bilgi yayımlarının da dinamik ve kümülatif bir süreçte göre işlediğini ve yığılma bölgelerinde kendi kendini besleyen yığılma süreçlerine katkı yaptığını söyleyebiliriz (Cappellin ve Wink, 2009).

Yukarıda açıklamış olduğumuz merkezci kuvvetlerin temeli Marshall (1890)'ın dışsal ekonomilerine dayanmaktadır ve literatürde genellikle “Marshallcı Dışsallıklar” olarak adlandırılır. Duranton ve Puga (2004) Marshallcı Dışsallıklara farklı bir yorum getirerek bölgesel yığılma ve uzmanlaşmanın mikro temellerini üç farklı mekanizma ile açıklamaya çalışmıştır. Üç mekanizmanın da temelinde *coğrafi bölgelerin* firmalar için sağlamış oldukları ölçeğe göre artan getiri imkânları yatmaktadır. Ancak ölçeğe göre artan getirilerden sadece yeteri kadar büyük firmalar değil nispeten küçük firmalar da yararlanmak istemekte ve onlarda diğer firmalar ile aynı bölgede faaliyet göstererek yığılma bölgelerine katkı sağlamaktadır. Marshallcı Dışsallıklar yığılma ekonomilerini açıklamak için iyi bir başlangıç olmakla birlikte teorik mekanizmayı tam olarak açıklayamamaktadır. Örneğin, firmalar ve girdiler arasında bir “eşleştirme mekanizması” olduğunu düşünelim. Bu mekanizma her bir firmanın kendine has ihtiyaçlarına cevap verebilecek işgücü, aramalı ve bilgiyi firmalar ile buluşturabilecektir. Buna bağlı olarak kurulan eşleştirme modeli sayesinde, bölgesel yığılma ve uzmanlaşmayı üç Marshallcı Dışsallıkları da içeren tek bir mekanizmada açıklamak mümkün olacaktır (Duranton ve Puga, 2004). Duranton ve Puga (2004) tarafından matematiksel modellemeler ile açıklanan bu mekanizmaların incelenmesi vasıtasıyla yığılma ekonomileri literatürüne yapılan katkı, YEC'in genel olarak ekonomik coğrafyaya yapmış olduğu katkıyı oluşturan önemli yapı taşlarından.

Çünkü kendisinden önceki ve yine YEC çatısı altında birkaç çalışma dışında, ekonomik yığılmaların nedenlerine ilişkin birçok açıklama yapılmış olmasına rağmen bunun nasıl gerçekleştiğini modern ekonominin araçları ile açıklayabilen görüşler oluşturulamamıştır.

Yığılma ekonomilerini açıklayan ve mikro temellere dayandırılmış üçlü mekanizma; paylaşım, eşleştirme ve öğrenme mekanizmalarıdır. *Paylaşım mekanizması*; bölünemeyen kamu malları ve büyük tesislerin ortak kullanımı, yüksek aramalı çeşitliliğinin sağladığı ölçeğe göre artan getirilerin ileri geri bağlantılar ile firmalar tarafından paylaşımını, şehirlerin yüksek uzmanlaşma dereceleri sayesinde elde edilen maliyet avantajlarını ve firmalar ile işgücünün belirli yerlerde toplanarak negatif veya pozitif talep şoklarının risklerini olabildiğince azaltmalarını sağlaması ile ilgilenir. *Eşleştirme mekanizması*; yığılma bölgelerinde oluşan işgücü havuzlarının, firmalara ve işgücüne daha uygun niteliklerde eşleşme imkânı sağlaması, çok sayıda firma ve işgücü olması dolayısıyla firmaların ve işgücünün iş ve işçi bulabilme imkânını arttırmasıyla ve firmaların kendi aralarında ve işçiler ile imzaladıkları anlaşmaların iptal olması veya geç kalması durumunda başka tarafların kısa sürede bulunabilmesine imkân sağlamasıyla ilgilenir. *Öğrenme mekanizması*; çok sayıda bireyin yüz yüze etkileşime girerek, bilginin üretilmesi, yayılması ve zaman içerisinde yüksek bir bilgi birikimi oluşturulması ile ilgilenmektedir. Bu üç mekanizmanın birbiri içerisine girmiş şekilde işlemesi neticesinde çeşitli bölgelerde kendini besleyen bir yığılma süreci ortaya çıkmış olacaktır. Ancak bu etkilerin büyük bir çoğunluğu, yüksek yoğunluk nedeniyle ortaya çıkan merkezkaç kuvvetlerinin etkisiyle, bir noktadan sonra yığılmanın hızını düşürecek şekilde hatta bölgesel yayılmaya neden olacak şekilde çalışabilecektir (Duranton ve Puga, 2004).

Merkezkaç Kuvvetler: Ekonomik faaliyetlerin belirli alanlara daha fazla yığılmasını engelleyen, bir başka deyişle farklı coğrafi alanlara yayılmasını sağlayan ya da yığılmanın belirli aşamasından sonra bölgenin cazibesini azaltan faktörler merkezkaç kuvvetler olarak adlandırılır. Merkezkaç kuvvetler, hareketsiz üretim faktörleri, yüksek kira ve ücretler ve saf negatif dışsal ekonomiler olarak sıralanabilir (Krugman, 1996). Merkezkaç kuvvetlerden birincisi hareketsiz üretim faktörleridir. Yığılma ve

uzmanlaşma ancak üretim faktörlerinin belirli alanlarda toplanabildiği durumlarda gerçekleşir. Eğer belirli bölgeler arasında faktör hareketliliği yok ise gerçekleşmez. İşgücü başta olmak üzere üretim faktörlerinin hareketsiz olması piyasa büyüklüğüne bağlı pozitif dışsallıklardan ileriye doğru bağlantıların oluşmasını engelleyerek yığılmanın gerçekleşmesini engelleyecektir (Rosenthal ve Strange, 2001; Venables, 1999; Krugman, 1991b; Bickenbach ve Bode, 2012).

Merkezkaç kuvvetlerden ikincisi yığılma bölgelerinde sayıları artan firmaların arazi ve işgücü için rekabetleri sonucunda kira ve ücretlerde artış yönünde baskıların oluşmasıdır. Yüksek ücret ve kiralar firmaların maliyetlerini arttıracığından belirli bir seviyeden sonra yığılma güçlerinin şiddetini azaltacak veya ekonomik faaliyetlerin yayılmasına neden olmaktadır. Firmaların düşük işgücü maliyetleri nedeniyle gelişmekte olan bölgelere kaydıkları bilinen bir gerçektir. Diğer yandan bazı bölgeler, yüksek kiralari ve ücretleri telafi edebilecek şekilde yüksek verimlilikte oldukları takdirde bu bölgelerde yığılma devam edecektir. Hane halkının özellikle büyük şehirlerdeki yaşıntıyı tercih etmesi şehirlerdeki ücretlerin düşmesine neden olacaktır ve ücretler yoluyla merkezkaç kuvvetinin oluşmasını engelleyecektir. Ancak bu durum kiraların daha da yükselmesine neden olabilecektir (Rosenthal ve Strange, 2001).

Merkezkaç kuvvetlerden üçüncüsü olan saf negatif dışsal ekonomiler, ekonomik ve sosyal faaliyetlerin aşırı derecede yoğunlaşması neticesinde ortaya çıkan çevre kirliliği, trafik, yüksek suç oranları vb. etkenlerden oluşmaktadır. Bunların toplamına kısaca *sıkışma maliyetleri* de denilmektedir. Sıkışma maliyetleri, teknolojik gelişmelerle birlikte özellikle taşıma ve iletişim maliyetlerinin azalması sonucunda mesafelerin daha az sorun olmasının etkisiyle ekonomik faaliyetlerin bölgesel yayılmasına neden olacak olan başlıca faktördür (Combes, Mayer ve Thisse, 2008).

Özet olarak, YEC bakış açısı ile yığılmanın ne şekilde gerçekleştiğini, bölümün birinci kısmında aktardığımız temel bileşenler ile açıklamaya çalışalım. Öncelikle ekonomik faaliyetlerin tamamını belirli bölgelerde toplanmaya iten veya bazı sektörleri belirli coğrafi bölgelerde bir araya getiren yığılma güçlerinin ortaya çıkabilmesi için mutlaka aksak rekabet piyasalarının varlığının, ölçeğe göre artan getiriler ve pozitif

taşıma maliyetlerinin varlığının (Hotelling, 1929; Dixit ve Stiglitz 1977) kabul edilmesi gerekir. Bu koşulların üçü birden sağlanmadan yığılma güçleri ortaya çıkamaz. Herhangi bir bölge tarihsel nedenlerden ötürü veya bazı fiziki coğrafi avantajlardan ötürü ekonomik faaliyetleri kendisine çekebilir. Ancak günümüzde gözlemlemiş olduğumuz yığılma olgusunun büyüklüğü bununla açıklanamayacak kadar büyük boyutlardadır. Bir şekilde başlangıçta cazip olan alanlar, sonrasında diğer firmalar için ölçeğe göre artan getirilerden ve pozitif dışsallıklardan (Marshall, 1890) yararlanabilmek için cazip hale gelebilecektir. Çünkü firmalar taşıma maliyetlerini düşürmek ve ölçeğe göre artan getirilerden yararlanabilecekleri yüksek üretim miktarlarına ulaşabilmek için nispeten talebin daha yüksek olduğu alanlarda faaliyet göstermek isterler. Ölçeğe göre artan getirilerden yararlanmak isteyen firmaların sayısı arttıkça o bölgedeki talep (firma tedarik ürünleri) daha da artacaktır. Ayrıca yüksek işgücü talebi sonucunda artması beklenen ücretlerden yararlanabilmek ve nispeten daha geniş iş fırsatlarından yararlanabilmek için işgücü de yığılma bölgelerine doğru kayacak ve bölgedeki talep seviyesini (tüketim ürünleri) daha da yükseltecektir. Bu noktadan sonra güçlenen ileri geri bağlantılar (Hirschman, 1958) firmaların ölçeğe göre artan getirilerden daha fazla yararlanabilmelerini sağlamaktadır. Sonrasında mevcut yığılma adeta daha fazla yığılmanın nedeni haline gelmekte ve bir kümülatif nedensellik (Myrdal, 1957) sürecini ortaya çıkarmaktadır. Bu kümülatif nedenselliğe katkı yapan bir diğer unsur olarak da benzer firmaların aynı bölgede ve yüksek miktarlar üzerinden faaliyet göstermesi neticesinde elde edilen uzmanlaşma ve bilgi yayılmaları etkisiyle artan karları diğer bölgelerde faaliyet gösteren firmaları da o bölgeye yönlendirecek ve pozitif geri beslemeler (Arthur, 1990) denilen sürecin ortaya çıkışıyla yığılma güçleri daha da etkili olacaktır. Belirli bir aşamadan sonra yığılmanın kendini besleyen bir yapıya dönüştüğü söylenebilir. Ancak diğer yandan yığılmanın belirli seviyesinden sonra yığılma güçlerinin etkisini azaltan kuvvetler de devreye girmektedir. Artan ücret ve kiralar, trafik yoğunluğu, çevre kirliliği vs. şeklinde sıralanabilen merkezkaç kuvvetleri (Krugman, 1996) yığılmayı yavaşlatmakta, hatta belirli bir aşamadan sonra bölgesel yayılmalara neden olabilmektedir.

Yığılma güçlerinin ortaya çıkmasını sağlayan veya etkilerini azaltan tetikleyici birçok siyasal, sosyal ve ekonomik unsur bulunmaktadır. Bölgesel ekonomik

entegrasyonlar da bu unsurlardan bir tanesidir. Bölgesel ekonomik entegrasyonlar ve yığılma ekonomileri ilişkisine ikinci bölümde yer verilirken, son bölümde de bölgesel ekonomik entegrasyonlar yoluyla yığılma güçlerine etki edebilecek olan değişkenlerin sayısal veriler ile analizi gerçekleştirilecektir. Bu bölümün kalan kısmında ise bölgesel yığılma ve uzmanlaşma olguları üzerine farklı bakış açıları getiren görüşler ve bu görüşlerde yığılma güçlerini harekete geçiren unsurlar genel hatlarıyla anlatılmaya çalışılacaktır.

2.3. Bölgesel Yığılma ve Uzmanlaşmalarda Kurumların ve Evrimsel Süreçlerin Rolü

Bu kısımda özellikle 1990'lı yıllarla birlikte Ekonomik Coğrafya konusuna artan ilgiye paralel olarak, temelleri oldukça eskilere dayanan Kurumsal İktisat ve Evrimci İktisat Okullarının kendi içlerinde geliştirdikleri “coğrafi bakış açıları” aktarılmaya çalışılacaktır. Öncelikle bu okulların genel bakış açıları kısaca anlatıldıktan sonra kendi görüşlerine ekonomik coğrafyayı ne şekilde eklemledikleri ve bölümün konusu olan bölgesel yığılma ve uzmanlaşma olgularına ne şekilde açıklama getirdikleri aktarılmaya çalışılacaktır. Bu iki görüş ekonomik entegrasyonlar ve yığılma ekonomileri ilişkisi ile YEC kadar ilgilenmediğinden aynı başlık altında incelenmesi tarafımızca uygun görülmüştür.

2.3.1. Kurumsal iktisat ve yığılma ekonomileri

Az gelişmiş veya gelişmekte olan bölgelerin gelişmiş bölgeleri yakalayabilmeleri için birçok fırsat olmasına rağmen politik, yasal ve toplumsal yapılardan kaynaklanan yetersizlikler nedeniyle bölgelerarası yakınsama gerçekleşmemektedir. Kurumların, ulusların zenginliği üzerinde önemli derecede etkilerinin olduğu fikri Adam Smith'e kadar dayanmaktadır. Günümüze kadar gelen dönemde, bu fikri paylaşılan ve Kurumsal İktisat çatısı altında değerlendirebileceğimiz

iktisatçılar, iktisadi gelişim için gerekli olan yatırımların ve sermaye birikiminin gerçekleşebilmesi için gerekli ortamın varolabilmesini, etkin kurumların varlığına bağlamıştır. 1980'lere gelindiğinde Neo-Klasik iktisadın önermesi olan yakınsama olgusunun gerçekleşmemiş olması, ekonomik gelişme performanslarının nedenleri arasında sermaye birikiminin de ötesinde “başka şeyler” (Easterly ve Levigne, 2001) arayışlarının oluşmasına neden oldu. Bu arayışların bir kolu da temeli çok daha eskilere dayanan Yeni Kurumsal İktisat görüşüdür. Bu görüşe göre az gelişmiş ülkelerin düşük düzeylerde kalan ekonomik performanslarının altında, düşük kurumsal kalite yatmaktadır. Çünkü serbest piyasa sisteminin tüm işleyişi; açıkça tanımlanmış bir mülkiyet hakları sistemi, sahteciliğin, rekabetçi olmayan davranışların ve aşırı olabilecek subjektif riskin ortaya çıkma ihtimalini azaltan bir düzenleme aygıtı, güven ve toplumsal işbirliği sergileyen makul ölçüde uyumlu bir toplum, riski azaltan ve toplumsal çatışmaları yöneten toplumsal ve siyasi kurumlar, hukukun egemenliği ve temiz devlet şeklinde sıralanabilecek olan kurumsal altyapının varlığına bağlıdır. Bu kurumsal altyapının da az gelişmiş toplumlarda yetersiz olduğu açıkça görülebilir (Snowdon ve Vane, 2005; Rodrik, 2007).

Kurumlar, insan etkileşimini düzenleyen ve yine insanlar tarafından şekillendirilmiş sınırlamalar topluluğudur. Bu geniş tanımıyla kurumlar; insanların siyasi, sosyal ya da ekonomik etkileşim inisiyatiflerini oluştururlar. Kurumsal değişim, toplumların zaman içindeki gelişimlerini şekillendirdiği için, tarihi değişimi anlayanın bir anahtarıdır (North, 1990). Öyleyse özellikle geçtiğimiz yüzyılda giderek artan şekilde gözlemlediğimiz endüstriyel yığılma ve bölgesel uzmanlaşma olgusu da kurumsal bakış açısı ile açıklanabilmelidir. Buradan yola çıkarak bölgesel yığılmaları daha detaylı açıklayabilmek ve buna zemin hazırlayan bölgesel farklılıkları bölgelerin sahip olduğu kurumsal temellere dayandırarak açıklamaya çalışmak üzere Kurumsal İktisat literatürü içerisinde bir ekonomik coğrafya bakış açısı gelişmeye başlamıştır. Bu yeni akım, ekonomik coğrafyanın detaylı bir şekilde açıklamaya çalıştığı endüstriyel yığılma olgusunun ve onun kendisini besleyen yapısının son derece karmaşık kurumsal bir altyapıya ihtiyaç duyduğunu ileri sürmektedir. Bölgesel yığılma ve uzmanlaşmanın gerçekleşmesinden sonra ise, ekonomik faaliyetlerin coğrafi olarak belirli bölgelerde yoğunlaşmasına yol açan kapitalist gelişim sürecinin devamlılığını anlayabilmek için bu

süreçte kurumların rolünü, etkisini ve kurumların değişim süreçlerini açıklamaya çalışmaktadır. Ekonomik coğrafyaya kurumsal bakış açısı, ekonomik coğrafyanın ekonomik faaliyetlerin coğrafi olarak eşitsiz dağılımını açıklamakta kullandığı yığılma güçlerini ve mekanizmalarını inkâr etmez. Buna ilave olarak, kurumların bu mekanizmayı nasıl şekillendirdiğini ve neden bazı bölgelerde bu mekanizmaların ortaya çıkmadıklarını açıklamaya çalışır. Çünkü bu görüşe göre tüm bu mekanizmaları işler kılan temel etken bölgelerin sahip oldukları farklı kurumsal altyapılar ve bunların zaman içerisinde takip ettikleri farklı gelişim süreçleridir (Martin, 2000).

Ekonomik faaliyetlerin bölgesel yığılma ve uzmanlaşma süreçlerini açıklayan görüşlerin ortak noktası, benzer ekonomik faaliyetlerin belirli bir “sistematiğe” göre işlediğini kabul etmeleridir. Bu sistematik ilişkilerin incelenmesi ve çözümlenebilmesi neticesinde, belirli endüstrileri bir arada tutan veya tamamıyla ekonomik faaliyetleri belirli bölgelerde yoğunlaştıran bölgesel yığılma ve endüstriyel gelişim süreçlerinin dinamikleri anlaşılabilir hale gelecektir (Malmberg, 1996). Kurumsal İktisat görüşüne göre, Neo-Klasik İktisadın piyasa güçleri bu süreçleri açıklamakta yetersiz kalmakta ve ancak mevcut kurumsal altyapının elverdiği ölçüde işleyebilmektedir. Ekonomik faaliyetlerin coğrafi dağılımını da içeren, zaman içerisindeki gelişim sürecini tetikleyen inovatif faaliyetler ve üretim organizasyonları için kaynakların harekete geçirilmesini sağlayan yapı, piyasa güçleri değil, *ağlar* ve ekonomik bireylerin karşılıklı etkileşimlerini sağlayan *örgütlerdir*. Burada bölgeleri farklılaştıran unsurlar, her bir bölgedeki ekonomik aktörler arasında oluşturulan maddi veya maddi olmayan karşılıklı bağımlılıklar, ticaret dışı karşılıklı bağımlılıklar ve bölgelerin bu unsurları geliştirebilme kabiliyetidir. Buna göre, bazı bölgelerde belirli sektörlerin veya ekonomik faaliyetlerin büyük bir kısmının yığılmasına yol açan ve kendi kendini besleyen yığılma süreçleri, etkin kurumsal öğelerin ve ticaret dışı karşılıklı bağımlılıkların bir sonucu olan bölgesel avantajlar (pozitif dışsallıklar) neticesinde ortaya çıkmaktadır (Storper, 1999; Morgan, 2007).

Kurumsal bakış açısı bölgesel yığılma ve uzmanlaşmayı, bazı bölgelerin diğer bölgelere göre belirli bir sektöre veya tüm ekonomik faaliyetlere sağlamış olduğu bölgesel rekabet üstünlükleri açısından inceler. Bir başka deyişle bir bölgede

gerçekleşen endüstriyel yoğunlaşmanın nedeni temelde o bölgenin sahip olduğu rekabetçi üstünlüklerden kaynaklanır. Elbette kurumsal bakış açısına göre bu rekabet üstünlüklerinin kaynağı, bölge ile iç içe geçmiş olan sosyal, kültürel ve kurumsal iş ortamıdır. Bir bölgenin kurumları, ekonomik bireyler arasındaki ilişkileri düzenleyen çeşitli ağları, davranış kalıplarını, bireylerin karşılıklı güvenlerini, kurallara bağlılık derecelerini, sahip olduğu kaynakları ve çevresindeki kaynakları harekete geçirebilme kabiliyetini belirleyen resmi veya gayri resmi davranış kalıplarını kapsar. İşte bu kurumsal yapı, hem bölgenin rekabet avantajlarının artmasına hem de bölgede ortaya çıkan pozitif dışsallıkların realize olabilmelerini sağlar (Amin, 1998; Storper, 1999).

Kurumsal bakış açısına göre endüstrinin veya genel olarak ekonomik faaliyetlerin belirli bölgelerde yoğunlaşmasına neden olan tarihsel gelişim sürecini, “kümülatif yer seçimi kararları” yardımıyla açıklayabiliriz. Ancak bunu yaparken kurumsal bakış açısına göre ekonomik bireylerin karar alma mekanizmasının, Neo-Klasik Teoride ileri sürüldüğü gibi sadece ekonomik kaygılara bağlı olmadığını bilinmesi gerekir. Ekonomik kaygıların yanında, sosyal kaygılar, takdir edilme güdüsü, statü ve güç duygularının tatmini de ekonomik bireylerin karar alma mekanizmaları üzerinde etkilidir (Granovetter, 1985). Bu belirleyiciler neticesinde oluşmuş olan ortak değer yargıları ve davranış kalıpları büyük oranda bölgelerin kurumsal yapıları ile yakından alakalıdır. Belirli bölgede faaliyet gösteren firmalar, karşılıklı tekrar eden etkileşimler sayesinde, ortak iletişim kanalları geliştirerek ortak değer yargılarının ve davranış kalıplarının, firma içi ve firmalar arası ilişkileri oluşturan bölgesel bir kurumsal yapının oluşturulmasına katkı sağlamaktadır (Morales, 2005). Bölgeye has, kendi dinamikleriyle zaman içerisinde şekillenen ve maddi (firmalar ve altyapı), maddi olmayan (bilgi ve teknik), yönetim yapısı gibi öğeler tarafından karakterize edilen kurumsal yapı, firmaları, tüketicileri, araştırma enstitülerini, eğitim kurumlarını ve yerel otoriteleri bir arada tutan bölgesel ilişkiler ağı oluşturur (Malmberg, 1996). Bölgeyi diğer bölgelere nispeten avantajlı hale getiren bu ağ sayesinde firmalar, belirli bir bölgede ürün, üretim süreci ve bilgi üretimi alanında sahip oldukları inovasyon tecrübesine ve bulunduğu çevre ile çok çeşitli konuları (sosyal, ekonomik, siyasi, hukuki, kültürel) kapsayan etkileşim becerisine sahip olacaklardır. Böyle bir ağın başka yerlerde kurulabilmesi son derece maliyetli olacağından veya tarihsel bir süreç olarak

başka bölgelerde böylesine etkin bir ağın ortaya çıkmamış olmasından ötürü firmalar, mevcut ağlardan yararlanmak için mevcut yığılma bölgesinde kalmayı veya yığılma bölgelerine doğru yeniden yerleşim kararı almayı tercih edeceklerdir (Johanson ve Qugley, 2004). Böylece diğer bölgelere nispeten belirli sektörler için veya ekonomik faaliyetlerin tamamını cezbedecek şekilde kurumsal ağları kurmayı başaran ve zaman içerisinde etkin bir şekilde evrilebilmesini sağlayan bölgelerde yığılma ve uzmanlaşma olgusu gerçekleşecektir.

2.3.2. Evrimci iktisat ve yığılma ekonomileri

Nelson ve Winter (1982)'in "An Evolutionary Theory of Economic Change" isimli eseri ve sonraki yıllarda onu takip eden birçok çalışma ile Neo-Klasik İktisat Teorisinden farklı şekilde ekonomiyi analiz eden Evrimci İktisat Teorisi, giderek artan şekilde ilgi görmeye devam etmektedir. Aslında evrimci bakış açısı ekonomi bilimi için çok da yeni bir olgu değildir. Geçmiş Robert Malthus, Karl Marx gibi düşünürlere kadar uzanmaktadır. Hatta ana akım iktisadın önemli temsilcilerinden Alfred Marshall ve Milton Friedman'ın birçok önermesi evrimci nitelikte sayılabilir. Diğer yandan Thorstein Veblen, Friedrich Hayek ve Evrimci İktisat Teorisinin günümüzde en fazla ilgilendiği uğraşı alanlarından olan teknolojik gelişim ve değişim gibi konuların ana fikirlerini oluşturan Joseph Shumpetter de bu görüşün oluşmasında önemli katkılar sağlamıştır (Dosi ve Nelson, 1994).

Evrimeci İktisat, Neo-Klasik Teorinin ekonominin işleyişini son derece katı varsayımlarla açıklamaya çalışmasına ve dünyada yaşanan gelişmeleri açıklamakta yetersiz kalmasına tepki olarak doğmuş bir akımdır. Özellikle 1980'lerden sonra eleştirilerin giderek artmasında birkaç temel etken bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, Neo-Klasik Teorilerin denge durumu koşullarına aşırı derecede odaklanmasıdır. Bu bakış açısı ekonomik gelişmelerin arkasında yatan dinamik süreçlerin analiz edilmesini engellemiştir. İkinci neden ise firmaların karar alma süreçleri ile alakalıdır. Son derece sınırlı kurallar çerçevesinde, tüm firmaları temsil ettiği varsayılan bir firmanın kâr maksimizasyonu prensibi ile hareket ettiğini ve bunu açıklayan oldukça kesin kurallar

çerçevesinde belirlenmiş matematiksel karar alma mekanizmaları, tüm firmaların her alandaki davranış kalıplarını açıklamak için kullanılıyordu. Böylece teoriye göre firmalar belirli kurallar zincirinin asla dışına çıkamıyordu. Örneğin Neo-Klasik Firma Teorisine göre bir ürünün arzı, o ürünün fiyatının artan oranlı bir fonksiyonudur; fiyat arttıkça arz da artar. Ancak gerçek dünya her zaman bunu garanti etmez. Firmaların her zaman kâr maksimizasyonuna göre davranıp davranmayacağı kesin olarak bilinemeyebilir. Çünkü firmalar her zaman hangi davranışta bulunmaları gerektiğini bilemezler, her zaman temel öncelikleri kâr maksimizasyonu olmayabilir veya belirli kurallar silsilesinden bir seçeneği seçmek yerine mevcut koşullara göre bir karar alabilirler. Neo-Klasik yaklaşımın firmaların karar alma mekanizmalarına ilişkin açıklamaları; firmaların yenilik yapma süreçlerini, ekonomide ve kendilerini çevreleyen diğer unsurlarda meydana gelen değişmelere göre evrilme süreçlerini anlamada oldukça yetersizdir. Üçüncü eleştiri noktası ise, firmaların kendilerine göre dışsal piyasa ve teknoloji koşulları altında faaliyet göstermelerinin kabulüdür. Bu yaklaşım özellikle firma davranışlarının bir sonucu olarak ortaya çıkan aksak rekabet koşullarını, teknolojik gelişim süreci analizlerinin dışına itmektedir (Nelson ve Winter, 1982; Nelson ve Winter, 2002). Bunlara ilave olarak, yapılan ampirik çalışmaların büyük bir çoğunluğu ekonomik olayların gelişimini açıklayan mekanizmaların kurumsal yapıları da dikkate alacak şekilde evrimci nitelikte olması gerektiğini göstermektedir (Dosi ve Nelson, 1994).

Evrimci iktisat, tüm dünya çapında veya onun küçük parçalarında, ekonomik sistemi alan ve zamana bağlı olarak incelemeye çalışan bir yaklaşımdır. Her ekonomi ve her ekonomik birim evren içerisinde alansal ve zamansal evrim sürecinin bir parçasıdır (Boulding, 1991). Bu bağlamda evrimci teori ekonomik sistemleri, firma davranışlarının ve piyasa koşullarının bir araya gelerek dinamik bir süreç içerisinde zamana bağlı olarak ortaya çıkardığı bir yapı olarak görür. Firmadan, tüm dünya ekonomisine kadar her ekonomik birimin içinde bulunduğu zaman dilimindeki yapısı, sonraki zaman diliminin temellerini oluşturmaktadır. Firmaların karar alma mekanizmaları ile başlayan bu süreç birbirine bağımlı olarak sırasıyla endüstri ve ekonomiyi tamamıyla etkisi altına alır. Evrimci iktisat firmaların karar alma süreçlerini “rutin” olarak adlandırır ve firmaların üç farklı rutini vardır. Bunlardan birincisi firmaların kısa dönem koşullarında

değiştiremeyecekleri durumlara göre almış oldukları kararlardır. İkincisi zaman içerisinde sermaye stokunda ne şekilde değişimler yapılacağıının belirlenmesidir. Yeni alanlarda yatırımların yapılması, ilave makine ve teçhizat alınması gibi kararların verilmesidir. Bu kararlar firmaların uzun vadede karlılıklarını belirleyen en önemli faktörlerdendir. Örneğin, yeni yatırım kararlarının alınması Ar-Ge alanına bir yatırımın yapılmasını engelleyebilir. İkisi arasında doğru tercihi yapan firma karlılığını arttıracak ve faaliyetlerine devam edebilecektir. Diğer firmalar ise biyolojideki doğal seleksiyon benzeri bir süreçle saf dışı kalacaktır. Üçüncü rutin ise karar alma mekanizmalarında zaman içerisinde gerçekleştirilen değişiklikleri açıklamaktadır. Evrimci teoriye göre, karar alma mekanizmaları da sabit değildir ve yine firma tarafından belirlenen evrimci bir sürecin sonucunda oluşur. Bu rutine göre firmalar, sürekli olarak içinde bulundukları sosyal, ekonomik ve kurumsal ortamı analiz eder ve ona uyum sağlayacak şekilde karar alma mekanizmalarını geliştirir. Karşılıklı etkileşimlere imkân sağlayan bu süreç, zaman içerisinde firmaların veya endüstrilerin tüm ekonomiyi yönlendirecek şekilde değiştirmesine yol açabilmektedir (Nelson ve Winter, 1982).

Evrimci iktisadın yukarıda açıklamaya çalıştığımız teorik altyapısı 1990'lı yıllarla birlikte gelişimini sürdürürken, aynı dönemde popülerlik kazanmakta olan ekonomik coğrafya literatürüne de duyarsız kalmadı. Evrimci bakış açısı ile ekonomik coğrafyayı bir araya getirmeye çalışan bir çok çalışma yayınlandı (Boschma ve Lambooy, 1999; Scott, 2004; Boschma ve Frenken, 2006; 2011; Martin ve Sunley, 2006; Frenken, 2007; Essletzbichler ve Rigby, 2007; MacKinnon vd., 2009). Bu çalışmaların temel amacı ekonomik coğrafya literatürüne evrimci bir çerçeve çizerek, ekonomik bireylerin yer seçimi kararlarını ve bunun neticesinde oluşan coğrafi dağılımlarını dinamik bir model kapsamında açıklamaya çalışmaktır (Essletzbichler ve Rigby, 2007). Bu görüş Veblen (1898)'in "Neden ekonomi evrimci bir bilim değildir?" çalışmasına atıfta bulunularak Boschma ve Frenken (2006) tarafından "Neden ekonomik coğrafya evrimci değildir?" makalesi ile Evrimci Ekonomik Coğrafya (EEG) olarak isimlendirilmiş ve sonrasında birçok çalışmada bu şekilde anılmıştır.

Krugman (1991a) öncülüğünde gelişen YEC, ticaret, uzmanlaşma ve yığılma ekonomileri olgularını mikro temelli karar alma mekanizmalarına bağlı olarak oldukça

tatminkâr şekilde açıklayabilen bir çalışma çatısıdır. Bununla birlikte Krugman (1991a)'dan daha önce çalışmalarını devam ettirmekte olan bazı ekonomik coğrafyacılar da kurumsal bir bakış açısına doğru yöneldiler ancak halen daha tam olarak “kurumsalcı ekonomik coğrafya görüşü” olarak nitelendirilebilecek bir çalışma çatısı oluşturmayı başaramadılar. EEG, birbirinden bağımsız olarak gelişen bu iki görüşün içerisinde değerlendirilemeyecek bir yapıdadır. Bu nedenle EEG, ekonomik coğrafyaya yönelik üçüncü bir bakış açısı ve ayrı bir görüş olarak değerlendirilmelidir (Boschma ve Frenken, 2006). Boschma ve Martin (2010)'e göre diğer iki görüşün en önemli eksikliği belirli bir coğrafyanın zaman içerisinde nasıl evrildiği hakkında yeterli açıklamada bulunamamasıdır. Belirli bir coğrafyadaki teknolojik gelişimin, dinamik rekabet avantajlarının, ekonomik yeniden yapılanmaların ve ekonomik büyümenin tam olarak anlaşılabilmesi evrimci bir bakış açısı gerektirmektedir.

EEG, belirli bir coğrafyada oluşmuş olan üretim, tüketim, değişim, dağıtım vs. konularını içine alan ekonomik organizasyonun kendi içerisinde zamanla birbiri ardına ortaya çıkan dönüşümleriyle ilgilenir. Coğrafi ekonomik farklılıkların, merkezi ve koordinasyon veya yönlendirmeler olmadan, mikro temelli karar alma mekanizmaları neticesinde ne şekilde gerçekleştiğinin açıklanması gerekmektedir. EEG'nin ilgi alanı, hangi güçlerin bu değişim sürecini ortaya çıkardığını, sonrasında mekânsal ekonomik yapının bu süreçlere nasıl uyum sağladığını ve yeniden dönüşümü ortaya çıkaran unsurları açıklamaktır (Boschma ve Martin, 2010). EEG, evrimci iktisat teorisinin çekirdek yapısını ve uygulama yöntemlerini muhafaza eder. Bu nedenle açıklamalarının referans noktası, Nelson ve Winter (1982) tarafından geliştirilen ekonomik organizasyonların “rutinleri”dir. Buna göre EEG belirli bir bölgenin ekonomik yapısını ve zaman içerisindeki değişimini açıklarken, referans bir bireyi temel alan değil, farklı davranış kalıpları içerisinde olan ve zaman içerisinde bu davranış kalıpları da değiştirebilen bireylerin tabi olduğu mekanizmaları kullanır. Öyleyse ekonomik faaliyetlerin coğrafi olarak eşitsiz dağılımının açıklanması, farklı yapıdaki rutinlerin coğrafi olarak eşitsiz dağılımı ve benzer olmayan evrim süreçlerinin açıklanmasını gerektirmektedir (Boschma ve Frenken, 2006).

EEG'ye göre bölgesel yığılma ve uzmanlaşma olgusu, ekonomik aktörlerin bölgelere giriş ve çıkış süreçlerinin araştırılması ile analiz edilebilir. Sayısal açıdan bakıldığında bir bölgedeki firmaların sayısı, zaman içerisinde o bölgeye giren firmaların toplamı ile çıkan firmaların sayısı arasındaki farka eşittir. Bölgeye girişler Arthur (1990)'da bahsedilen “pozitif geri besleme” mekanizmaları sayesinde muhtemel yayılma etkilerinden faydalanmak üzere diğer firmaları bölgeye çeken mevcut diğer firmaların varlığına bağlıdır. Mevcut yığılma ne kadar büyükse yeni firmaların o bölgeye yerleşmeleri yönünde karar mekanizmalarına gelen sinyaller daha güçlü olacaktır. Bu mekanizma yığılma güçlerinin kendini besleyen süreçlerinden birisidir (Boschma ve Frenken, 2011). Bölgesel yığılma ve uzmanlaşmanın, mevcut yığılma bölgelerinde giderek artmasının nedenlerinden bir diğeri şirket içi bölünmelerdir. S. Klepper (2009)'ın yapmış olduğu ampirik çalışmaya göre, Detroit'te yer alan otomobil üreticileri, Akron'da yer alan lastik üreticileri ve Silikon Vadisi'ndeki birçok firmanın bölünmesi, o bölgelerdeki yığılmaların yapısı ve büyüklüğü üzerinde önemli rol oynamaktadır. Firmalar, kendi istekleriyle veya kendi içlerinde gelişen süreçlerle, firma içinde çalışanlardan birinin veya birkaçının kendi işletmelerini açması arzusuyla bölünebilir. Bu bölünmeler sonunda yeni firmaya eskisinden bilgi, tecrübe, iş bağlantıları, organizasyon becerisi vs. aktarımı gerçekleşir. Bölünen firma asla kendinden önceki firma ile aynı değildir. Aksi takdirde birbirinin aynı olan firmalar belirli bölgede yığılmaya devam ederse, ister istemez kârlar yeni bir firmanın bölgede faaliyet göstermesini engelleyecek şekilde azalacaktır. Zaman içerisinde firmalar kendilerine pozitif karlar sağlayacak şekilde bölünerek çoğalırlar. Eğer firma bölünmeleri başarısız olursa, bölgeden çıkışlar başlar ve yığılma güçleri azalmaya başlar. Pozitif geri besleme mekanizmalarında açıklandığı gibi, firmaların başarısı, başarıyı getirmekte ve endüstri genişlemekte, başarısızlığı ise başarısızlığı getirmekte ve endüstri daralmaktadır. EEG bakış açısı ile açıklanan bu mekanizmaya göre endüstriyel yığılma, dışsallıkların olmadığı veya herhangi bir fiziki coğrafi avantajı olmayan bölgelerde de gerçekleşebilecektir.

EEG ayrıca bölgesel dışsallıklardan kaynaklanan yığılma ekonomilerini de açıklamaktadır. Bunlardan birincisi ve belki de EEG literatüründe en fazla yer tutanı, yığılma bölgelerindeki firmalar arası bilgi yayılmalarıdır. Bilgi üretimi sadece firma

rutinlerinin bir sonucu olarak oluşmaz. Bunun yanından, firmalar arası etkileşimlerden, profesyonel ilişki ağlarından ve işgücü hareketliliğinden de kaynaklanabilir. Büyük oranda coğrafi yakınlığa bağlı olan bu mekanizma, firmaları mekânsal anlamda birbirlerine yakın olmalarına teşvik eder. Hatta belirli alanda faaliyet gösteren firmaların oluşturdukları bölgesel uzmanlaşmalardan ziyade, farklı endüstrilerin bir araya geldikleri daha büyük ölçekli ve karmaşık yığılmalarda, bilgi yayılma mekanizmalarının daha da etkili çalıştıklarını gösteren ampirik çalışmalar bulunmaktadır. EEG’ye göre bölgesel dışsallıklardan kaynaklanan yığılma ve uzmanlaşma süreçlerini açıklayan ikinci mekanizma ürün yaşam süreci teorisidir. Bu teoriye göre bilginin daha yoğun bir girdi olarak kullanıldığı yeni endüstrilerin gelişimi, daha eski endüstrilerdeki bilgi birikimlerinin kullanılması ve farklı alanlardaki bilgi birikimlerinin bir araya getirilmesi ile hızlanmaktadır. Sonrasında bu yeni endüstriler, daha olgun endüstrilerin kullanabilecekleri ve maliyet avantajı sağlayabilecekleri teknolojiyi veya ürünleri geliştirmektedirler. Üretim zincirine dâhil olan yeni ve küçük endüstriler zaman içerisinde endüstriye yönelik talep koşullarının iyileşmesi ve üretim miktarlarındaki artış ile kitlesel üretime geçerek ölçeğe dayalı dışsallıklardan da yararlanmaya başlarlar. EEG, dışsallıkların yığılma ekonomileri üzerinde etkileri olduğunu kabul etmekle birlikte, belirli bir coğrafyada ortaya çıkan dışsallıkların o coğrafyadaki girişimciler, hane halkı ve kurumların zaman içerisinde oluşturdukları ve sürekli olarak evrim halinde olan “ağların” bir ürünü olduğunu ileri sürer. Bu bağlamda bölgesel yığılma ve uzmanlaşma olgusunun anlaşılabilmesi için, firma dinamiklerinin (girişimcilik, inovasyon, çöküş vb.), teknolojilerin yükseliş ve düşüşlerinin, endüstriyel yapıların ve kurumların coğrafi olarak farklı dağılımlarının ve diğer coğrafi bölgelere göre farklı süreçler takip eden yaratıcı-yıkım dalgalarının anlaşılması gerekir (Boschma ve Frenken, 2006; 2011).

Evrimci iktisat teorisinde ve onun temelleri üzerine oturtulmaya çalışılan EEG’de teknolojik gelişimin oldukça büyük önemi vardır. Bir bölgenin diğer bölgelere göre nispeten daha cazip olması ve firmaları kendinde toplaması büyük oranda o bölgenin yüksek teknolojik gelişim kapasitesine bağlanır. Boschma ve Lambooy (1999) teknolojik gelişimin de bölgesel dinamikler sonucu ortaya çıkabileceğini ve firmaların birbirine yakınlığının bu sürece olumlu katkı yapabileceğini belirtmiştir. Coğrafi

yakınlık, işlem maliyetlerini düşürmesi, arama maliyetlerini düşürmesi ve ekonomik bireylerin koordinasyonlarını arttırıcı yönde etkisi sayesinde teknolojik gelişim sürecinde “toplu öğrenme” sürecini harekete geçirdiği için asli role sahip bir güçtür. Toplu öğrenme süreci coğrafi yakınlık sayesinde üç etkene bağlı olarak gerçekleşir. Bunlardan birincisi, yığılma bölgelerindeki beşeri sermaye hareketliliğinin bilgi birikiminin de taşınmasını sağlamasıdır. İkincisi, bilgi aktarımı ve pozitif geri besleme mekanizmalarının, bölgenin teknolojik ve endüstriyel yapısından da destek alarak, yerel ekonomik bireylerin genelde resmi olmayan yoğun ağları sayesinde daha etkin çalışmasıdır. Üçüncüsü, ortak uygulamalar ile ortak kuralların üzerine inşa edilmiş yerel güven kültürü olarak sıralanabilir. Bütün bu mekanizmaların etkin işlemesi ve yeni mekanizmaların oluşması tarihsel sürecin bir sonucudur. Belirli bölgeler kendilerine has gelişen tarihsel süreçleri neticesinde diğer bölgelere aktarılamayacak şekilde rekabetçi üstünlük elde ederler ve böylece o bölge bir cazibe merkezi haline gelmiş olur. Belirli bir zaman sonra, yoğunlaşmış endüstri bölgesinin inovatif kabiliyeti, sektörün teknoloji gelişiminin sınırlarına gelinmiş olmasından ötürü teknolojik gelişmelerden sağlanan artan getirilerin giderek azalması, sektörü ilgilendiren piyasaların doygunluğa ulaşması gibi nedenlerden ötürü düşebilir. Bu durumda bu alanda faaliyet gösteren firmalar da düşük maliyet bazlı rekabet içerisine girerler ve düşük maliyetli standart ürünlerin kitlesel ölçekte yapıldığı alanlar bu sektörler için daha avantajlı hale gelirler. Bu durumda firmalar bu bölgelere doğru kaymak isteyebilirler. Bölgenin inovatif kabiliyeti ve buna bağlı olarak elde edilen artan getirilerde düşüş olmasa bile bölgeye yeni firma girişlerinin durması eski firmaları aşırı uzmanlaşmış, dikey olarak birbirine aşırı bağlanmış ve nispeten günün koşullarına ayak uyduramamış sermaye stoku, yönetim faaliyetleri ve beşeri sermayeden oluşan bir yapıya dönüşmesine neden olacaktır. Eski tip sektörlerin yeni teknolojik değişimlere tepki verme kabiliyetleri düşeceğinden bölgenin rekabetçi üstünlüğü zaman içerisinde kaybolacaktır. Bu bağlamda bölgelerin inovatif dinamikleri, tarihsel süreç içerisinde bölgelerdeki yığılmalar açısından oldukça önemlidir.

Bilgi yoğun ekonomiler ve artan küreselleşmenin baskısıyla, inovatif faaliyetlerin bir bölgenin rekabetçi üstünlükler elde edebilmesi için son derece önemli bir hal alması ile bölgelerin inovatif faaliyetlerini geliştirebilmek için bir takım

politikalar uygulanmaya çalışılmıştır. Fakat her koşulda geçerli olacağı düşünülen ve neredeyse her sektör ve her bölge için benzer yapıda uygulanan AR-GE politikalarından beklenen başarı elde edilememiştir. Standart politikaların yerine, bölgelerin inovatif kabiliyetlerini geliştirmelerine yardımcı olacak “içsel kapasitelerinin” arttırılmasına yönelik politikalar uygulanmalı ve böylece o bölgeler kendi güçlü yönlerinden elde ettikleri üstünlükler ile rekabetçi avantajlar kazanabileceklerdir. Böylece o bölgeler için rekabetçi üstünlükler “inşa edilmiş” olacaktır. *İnşa edilmiş bölgesel üstünlükler* olarak adlandırılan bu görüş EEG içerisinde şekillenmiş ve Avrupa’nın rekabetçi gücünü arttırmak için Avrupa çapında uygulanmaya çalışılan bir politika aracı olmuştur.

Karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin teknolojik gelişim ve inovasyonun önemini yeteri kadar inceleyememesi, rekabetçi üstünlükler teorisinin ise çok fazla piyasa odaklı olması ve piyasalar dışında gerçekleşen çeşitli sosyal, kurumsal, mekânsal ve tarihsel süreçleri dışlaması, bölgelerin inovatif kabiliyetlerini geliştirebilecekleri içsel süreçleri harekete geçirecek politikaların etkin olarak uygulanmasını engellemektedir. İnşa edilmiş üstünlükler teorisi, kamu sektörünün ekonomideki rolü üzerine daha fazla dikkat çekmektedir ve bilgi üretiminin arttırılabilmesini sağlayacak kamu-özel kesim ortaklığının güçlendirilmesini, kurumların ve bilgi ekonomilerinin oluşumunda birbirini tamamlayan süreçlerin ortaya çıkabilmesi için gerekli politik uygulamaların gerekliliğini vurgulamaktadır (Asheim, Boschma ve Cooke, 2007; EU Comission, 2006). İnşa edilmiş üstünlükler kavramı EEG görüşünün evrimci yapısı ve yol bağımlı süreçleri ile uyumlu gibi görünmektedir. Çünkü uygulanacak politikaların temelde o bölgenin karakteristikleri ile uyumlu olmasına ve oluşumuna destek verilen bölgesel inovasyon sistemlerinin daha sonradan bölgenin içsel dinamikleri ile kendine uygun şekilde gelişmesi beklenmektedir.

Buraya kadar açıklanmaya çalışılan EEG görüşüne göre yığılma ekonomileri olgusu ile daha önceki bölümlerde açıklanmaya çalışılan YEC görüşüne göre yığılma ekonomileri olgusunun bazı yönleriyle birbirine benzediğini görmekteyiz. İki görüşün yığılma ekonomilerine getirdiği açıklamaların ortak noktaları şu şekilde sıralanabilir; i) endüstrinin mekânsal dağılımı, fiziki coğrafya farklılıkları ve faktör fiyatlarındaki farklılıklardan (Neo-Klasik önerme) ziyade, ekonomik bireylerin karar alma

mekanizmaları ve piyasa rekabetinden kaynaklanmaktadır. ii) Rekabet, firma seviyesinde ölçeğe göre artan getiriler tarafından şekillenir. iii) Yığılma ekonomileri ve bölgesel uzmanlaşma kendini besleyen dinamiklerin bir sonucu olarak ortaya çıkar. iv) Yığılmanın ve uzmanlaşmanın coğrafi konumu, kendini oluşturan süreçte alınan kararların yol bağımlılıklarına göre belirlenir. Bu gibi benzerliklere rağmen evrimci perspektif, YEC görüşünden farklıdır.

En önemlisi, EEG ekonomik faaliyetlerin bölgesel dağılımını tarihsel bir süreç içerisinde anlatır. Bir yığılma bölgesinin oluşma nedeni tarihsel olarak belirsiz şekilde birkaç başarılı girişimcinin toplanması neticesinde oluşmuş olsa bile, bu durumda yığılmanın neden o bölgede olduğu, o girişimcilerin veya ailelerinin tarihsel gelişim süreçleri ile açıklanabilir. YEC ise bunun tam tersi olarak, ekonomik faaliyetlerin bölgesel dağılımını, firmaların ve hane halkının bugünkü (tarihsel olmayan) denge koşuluna göre şekillendirdikleri optimizasyon kararları ile açıklamaya çalışır. O halde yol bağımlılığı YEC'e göre dışsal bir olay (Örneğin taşıma teknolojilerindeki bir gelişme neticesinde taşıma maliyetlerinin düşmesi) tarafından belirlenen bir parametredir. Sistem bir dengeden diğer bir dengeye doğru, yığılmanın nerede gerçekleşeceğine dair yeterli açıklamalar olmadan, hareket edebilmektedir. (Boschma ve Frenken, 2011).

EEG tarafından YEC görüşüne, evrimci bakış açısından yoksun olduğu yönünde eleştiriler getirilmektedir. Hâlbuki bizzat YEC görüşünün temsilcileri endüstriyel yığılma olgusunun mutlaka evrimsel süreç içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiş ve hatta YEC görüşünün temel sloganlarından biri olarak evrimci bakış açısını belirlemişlerdir (Krugman, 1998; Fujita, Krugman ve Venables, 1999; Fujita, 2010). Ancak EEG görüşünün endüstriyel yığılma olgusuna evrimsel açıdan yaklaşımı ile YEC görüşünün yaklaşımı arasında farklılık bulunmaktadır. YEC görüşüne göre endüstriyel yığılma olgusuna evrimci bakış, sürecin başından genel dengenin hangi yapılarla sonuçlanacağını ve hangi coğrafyada sağlanabileceğinin bilinmemesi ve ekonomik bireylerin değişen durumlara göre almış oldukları kararların bir sonucu olarak zaman içerisinde şekilleneceği görüşünün benimsenmesidir. Bu bakış açısında sürecin temellerine dair bir açıklama yoktur. Ekonomik bireylerin geçmişte

yaşamış oldukları tecrübeler, kendilerini herhangi bir bölgeye bağlayan ekonomik veya ekonomi dışı etkenler bireylerin karar alma mekanizmalarında yer almaz. Ayrıca her birey diğerlerinden bağımsızdır, tarihsel süreç içerisinde birbirine kaynaşmış değildir ve sadece mevcut durumda elde edilen ekonomik veriler neticesinde kararlar alır. YEC görüşüne göre karar alma mekanizmaları ve yığılma bölgelerinin oluşumuna etkisi, mevcut duruma göre alınan kararlar zinciri tarafından oluşturulduğundan bir bakıma yol bağımlılığı yaratmış olsa bile EEG görüşüne göre oldukça sınırlı bir evrimci bakış açısidir. EEG görüşü ise bireylerin karar alma mekanizmalarını, ekonomik veya ekonomi dışı olayların tarihsel bir süreci içerisinde ekonomik bireyleri birbirine ve bölgeye bağlayan ağlar tarafından zaman içerisinde birlikte evrilerek oluşturulmuş bir yapı içerisinde açıklar. Sonuç olarak, tüm bu görüşler yığılma ekonomileri literatürüne farklı açılardan katkılar yapmakta ve çağımızda oldukça önemli bir ekonomik olgu olan endüstriyel yığılmaları daha iyi anlamamızı sağlamaktadır.

2.4. Yığılma Ekonomilerine Rekabetçi Bakış Açısı: Teşvikler ve Organizasyonel Değerlendirmeler

YEC, EEG ve Kurumsal Ekonomik Coğrafya görüşlerinin yanı sıra, eş zamanlı olarak ancak farklı yöntem ve bakış açısıyla ulusal ve uluslararası çerçevede bölgesel yığılmalardan ziyade, endüstriyel kümelenmenin önemini araştıran, kümelenme stratejileri üzerine oldukça geniş ölçekte diğer bir literatür de 1990'lı yıllarla birlikte oluşmaya başlamıştır (Beugelsdijk, McCann ve Mudambi, 2010). Endüstriyel kümelenmelere rekabetçi bakış açısının, Michael Porter ve sonrasında devam eden katkılarla oluşturulan literatürü, ekonomik entegrasyonlar ile kümelenme arasındaki bağları kurmaya yönelik yeterli teorik ve ampirik gelişim göstermemiştir. Ancak sanayi kümelenmelerine yönelik açıklamaları ve politika önerileri ile son dönemlerde oldukça popüler olduğundan ve genel anlamda yığılma ekonomilerini anlamamıza katkı sağlayabileceğini düşündüğümüzden çalışmamız içerisinde bu görüşe de yer verilmiştir.

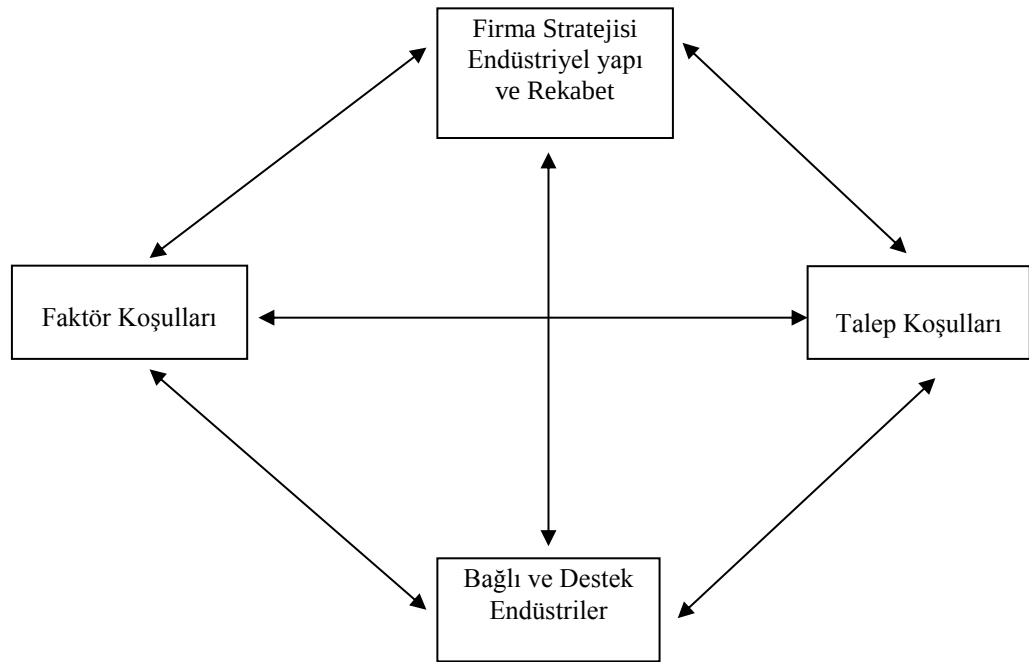
Kümeler, firmaların ve ilgili kurumların, hem işbirliği yaparak hem de rekabet ederek; coğrafi açıdan bir ya da birkaç bölgede yoğun yerleşerek, bazen küresel uzantılara sahip olarak; belirli bir alanda uzmanlaşarak; ortak teknolojiler ve / veya beceriler aracılığı ile birbirlerine bağlanarak; bilim tabanlı olarak ve/veya geleneksel sektörlerde de gelişerek, bir küme yönetimi yapısı içerecek şekilde kurumsallaşması veya gayri resmi temelde gelişmesidir. Kavramı daha iyi anlaşılır kılmak için, kümede, birbirini tamamlayan etkinliklerin yürütüldüğü sektörel uzmanlaşmanın varlığından, hizmet sektörü ve sanayi sektörü olmak üzere değer yaratılan sektörlerin tümünün kapsandığından, dolayısıyla kümede birbirine değer yaratma zinciri ile bağlı olan, yani karşılıklı bağımlı firmalardan, bilgi üreten kurumlar ile destekleyici kurumlardan ve müşterilerin varlığından söz edebiliriz. Tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere kümelenme stratejileri belirli bölgelerde rekabet avantajı yaratabilmek için, firma tabanlı stratejilerden, bütüne bakan sistem yaklaşımlarına geçişi öngören bir ekonomik kalkınma yöntemi olarak ele alınmaktadır (Altay, 2011). Kümelenme stratejileri ile firmaların bir arada bulunmasından elde edilmesi beklenen fayda, ileri-geri bağlantılardan veya girdi paylaşımından öte kümelenme bölgelerinde hızlandırılmış bir şekilde oluşan inovatif süreçlerin fazlalığı ve sürekli olarak iş bilgisi, üretim teknikleri, teknolojik deneyimler, firmalar ve hatta sektörler arası işgücü transferi vs. şekillerde ortaya çıkan bilgi paylaşım mekanizmalarından kaynaklanmaktadır. Buradan yola çıkarak bu görüşe göre kümelenmenin faydalarının sadece ekonomi kaynaklı olmadığı daha ziyade kurumsal ve sosyo-kültürel paylaşımlardan kaynaklandığı söylenebilir (Benneworth ve Henry, 2004; Malmberg, 1996).

Küme ve kümelenme görüşlerinin kuramsal arka planı, Marshall'ın benzer alanda faaliyet gösteren firmaların bir araya toplanması neticesinde oluşan sanayi bölgelerini ve bu bölgelerde ortaya çıkan dışsallıklar ile bu dışsallıkların neticesinde elde edilen maliyet avantajlarını ve artan bilgi yayılma süreçlerini açıkladığı “sanayi bölgeleri yaklaşımına” dayandırılabilir. Marshall'ın sanayi bölgeleri yaklaşımı, İtalya'nın Kuzeyinde genellikle geleneksel sektörlerde faaliyet gösteren küçük işletmelerin bir araya geldiği bölgelerin 1970'lerde yaşanan krizlerin ardından gösterdikleri performans ile yeniden ilgi çekmeye başlamıştır. Bölgedeki küçük

işletmelerin kaydettikleri hızlı büyüme, küresel piyasalardaki paylarını arttırmaları ve sağladıkları istihdam sanayi bölgeleri yaklaşımının önemini bir kez daha gündeme getirmiştir. Ancak bu bölgeler özellikle Fordist kitlesel üretim tarzından farklı olarak, esnek uzmanlaşma stratejilerini benimseyen firmalar tarafından oluşturulmuştur ve bu bölgeler “yeni sanayi bölgeleri” olarak adlandırılmıştır (Alsaç, 2010). Sonrasında yapılan çalışmaların temel esinlenme noktası, 1980’lerin sonu ve 1990’larla birlikte ABD’nin hızla uluslararası anlamda artan rekabetçi gücü ve yeni teknolojilerde çok hızlı atak yapan Japonya ve diğer bazı Asya ülkelerinin başarısıdır. Özellikle bu ülkelerde bulunan rekabetçi sektörlerin kümelenmiş halde bulunması ve 1990’lı yıllar boyunca başarılı performanslar sergilemeleri kümelenmiş sanayi bölgelerinin sağladığı avantajların ön plana çıkarılmasına imkân sağlamıştır (Malmberg, 1996).

Kümelenme literatürüne son dönemde yapılan en önemli katkı ise, Michael Porter’ın 1990 yılında yayımlanan “Ulusların Rekabetçi Avantajları” isimli eseridir. Porter (1990), bazı bölgelerin belirli alanlarda dünya çapında rekabetçi güç kazanabileceklerini ve bu buna bağlı olarak bazı firmaların o bölgelerde toplanabileceklerini kendisi tarafından elmas modeli olarak adlandırılan model ile açıklamaktadır. Elmas modeli, belirli bölgelerin rekabet gücü kazanmasını dört elementin bölge içerisinde oluşturulabilmesine bağlamaktadır. Bu elementlerden birincisi, bölgede faaliyet gösteren firmaların stratejik kabiliyetleri, yapısı ve rekabetçi olup olmamaları; ikincisi bölgenin faktör donanımı; üçüncüsü talep koşulları; dördüncüsü sektörlerin birbirleri ile ilişkileri ve birbirlerini destekleyebilme kabiliyetleridir (Şekil 2-3). Rekabetçi bölgelerin oluşabilmesi için bu dört koşulun birlikte var olması gerekmektedir. Örneğin spesifik ürünlere yönelik talebin bulunması firmaların katma değeri daha yüksek ürünleri üretmesine imkan sağlayacak pazarı oluşturacaktır; ancak ürünleri daha ileri düzeye taşıyacak beşeri sermaye imkanları yetersiz ise elmasın bir köşesini oluşturan talep koşullarının var olmuş olması bir anlam ifade etmeyecektir. Diğer yandan elmas modelinin kendini besleyen bir yapısı da vardır. Elmasın köşelerini bir sistem haline getiren ve kendini besleyen bir sürece sokan elementler ise bölgesel rekabetin yoğunluğu ve bölgesel kümelenmelerdir. Bölgesel rekabetin önemi diğer tüm etkenlerin geliştirilmesi için itici güç rolü oynamasından kaynaklanmaktadır. Kümelenmenin önemi ise elmasın tüm köşegenlerinin birlikte

çalışmasını sağlaması ve aralarındaki ilişkilerin yoğunluğunu arttırmasıdır. Elmas modelinin bileşenleri kümelenme koşullarında daha etkin çalışmakla birlikte elmas modelinin kendisi de rekabetçi endüstrilerin belirli coğrafyada kümelenmelerine neden olmaktadır. Çünkü rekabetçi endüstriler rasgele bir şekilde bölgelere dağılmaz. Birbirleri arasındaki yatay ve dikey bağlantıların varlığı, onları fiziki olarak birbirlerine yakın olmaya iter. Ayrıca bölgede faaliyet gösteren rekabetçi bir sektör yine aynı bölgede başka rekabetçi sektörlerin de ortaya çıkmasına imkan sağlar. Örneğin, Japonya’da elektronik saat sektörünün dünya çapındaki rekabetçi gücü, yine Japonya’da lityum pillerinin dünya çapında rekabetçi güce sahip olabilecek şekilde üretilmesini sağlamıştır. Bu ve benzeri süreçlerin sonunda kümelenme bölgeleri birbirini destekleyen farklı üretim dallarının birleşmesiyle genişler ve zamanla geniş ölçüde ekonomik faaliyetlerin bölgede yoğunlaşmasına yol açar. Bölgedeki kümelenme ve rekabetçi güç arttıkça, firmalar arası yayılma etkilerinden faydalanabilmek için, toplu bölgesel pazarlık gücünden faydalanabilmek için ve ürün farklılaştırmalarının etkisiyle diğer firmalar da bu bölgede faaliyet göstermek isteyecek ve kümelenme de genişlemeye devam edecektir.

Şekil 2-3. Yerel Rekabet Avantajının Kaynakları, Elmas Modeli (Porter, 2000: 20)

Porter (1990) çalışmasında esasen bölgelerin rekabetçi güçleri ve bu güçleri ortaya çıkaran bileşenleri ile ilgilenmektedir. Bu bileşenlerin daha etkin bir şekilde işleyebilmesi kümelenme sayesinde gerçekleşmektedir, yani kümelenme bir bölgenin rekabet gücünü arttırmada diğer bileşenlerin yanında katalizör vazifesi görmektedir. Bu nedenle çalışmada kümelenme, endüstriyel ve bölgesel rekabetçi gücün temel kaynağı olarak gösterilmektedir. Buradan yola çıkarak, bölgesel rekabetçi yapının daha da artırılabilmesi ve elmas modelinin daha etkin bir şekilde işleminin sağlanabilmesi için endüstrilerin belirli bölgelerde kümelenmelerini sağlayacak bilinçli stratejilerin izlenmesi gerektiği ileri sürülebilir. Porter (1990), kamu otoritesi tarafından sektörlerin rekabet avantajı sağlayabilmeleri için çok geniş çapta desteklemesinin yanlış olduğunu belirtmesinin yanında, elmas modelinin daha etkin çalışabilmesi için gerekli koşulların yaratılabilmesinin sadece “görünmez ele” bırakılabilecek bir şey de olmadığını söylemektedir. Bu bakış açısı devlet tarafından desteklenen ve işleyişi etkinleştirilmeye çalışılan kümelenme bölgelerinin bir strateji doğrultusunda oluşturulmasını savunmaktadır. Bu bakış açısıyla birlikte kümelenme, bölgesel kalkınma stratejilerinin temel bileşenlerinden birisi olmuştur. Ülkemiz de dâhil olmak üzere OECD ülkelerinin neredeyse tamamında ve dünyada birçok başka ülkede kalkınma ajansları, yerel otoriteler ve özel sektör temsilcileri, sektörel ve bölgesel rekabetçi güçlerini arttırmak için kümelenme olgusunu daha iyi anlamaya ve kümelenmeye yönelik stratejiler geliştirmeye çalışmaktadır. Dünya çapında oldukça önemli ölçüde kaynak, kümelenme stratejilerine ayrılarak kümelenme bölgelerinin oluşturulması bölgesel kalkınmanın temel bir parçası haline getirilmeye çalışılmaktadır (Lundequist ve Power, 2001).

Bölgesel sanayi kümelenmeleri sonucunda elde edilen getiriler, bölgedeki firmalarda verimlilik ve inovatif kapasite artışı sağladıkları için bölgenin uzun vadeli gelişme potansiyelini arttırarak sürdürülebilir büyümeye imkân sağlamaktadır. Bu yönüyle kümelenme stratejileri kamu politikalarının giderek artan şekilde bir parçası olmaya devam etmektedir. Ampirik çalışmalardan elde edilen sonuçlara göre birçok araştırmacı arasında kümelenmelerin giderek arttığı ve bu durumun birçok olumlu ekonomik gelişmeye neden olduğu konusunda fikir birliği vardır. Ancak yapılan

çalışmalarda bölgesel kümelenmeyi destekleyici yönde politikaların kümelenme bölgelerindeki verimliliği arttırdığı yönünde yeterli sistematik sonuca ulaşılamamıştır. Oluşturulan kümelenme politikaların büyük bir çoğunluğunun temelinde genel kabul görmüş bir teorik altyapı bulunmamaktadır. Bu nedenle literatürde, uygulanmakta olan kümelenme politikalarına ve kümelenmeye rekabetçi bakış açısı literatürüne yönelik birçok eleştiri sıralanmaktadır.

Eleştirilerden birincisi, seçilen politika araçlarının (destekleyici kurumlar, itici rol oynayacağı düşünölen değişkenler vb.) kümelenme bölgelerinin başarısı üzerine etkilerinin yeteri kadar bilinmemesi ve büyük oranda sadece politika yapıcılarının görüşlerine göre oluşturulmuş olmasıdır. İkinci eleştiri ise, politikaların çok büyük oranda arz yanlı düşünölmesidir. Kümelenme bölgelerinde elde edilen ürünlerin ihtiyaç duyduğu piyasalar dikkate alınmamaktadır. Hâlbuki Porter'ın çalışmalarında da yerel talebin nicelik ve niteliğinin ürün geliştirme ve firmaların rekabetçi yapıları üzerine ciddi etkileri olduğundan bahsedilmektedir. Uygulanan politikaların büyük ölçüde arz yanlı oluşu ciddi bir eksiklik gibi görünmektedir. Üçüncü eleştiri noktası ise, özellikle uluslararası kurumların da etkisiyle uygulanmakta olan politikaların giderek artan şekilde evrensel nitelikte olmaya başlamasıdır. Seçilen politika değişkenleri, itici güç olarak kabul edilen unsurlar, oluşturulmak istenen üretim, yönetim ve bilgi ağları her yerde geçerli ve etkili gibi düşünölmekte, bölgesel ve hatta sektörel farklılıklar hesaba katılması gerekirken bu unsurlar yeteri kadar dikkate alınmamaktadır. Piyasa güçlerinin dışında ve yerel koşulları dikkate almayan bir yöntemle oluşturulan bu kümelenme bölgelerinin elde edebileceği rekabetçi üstönlükler ve bu üstönlüklerin sürdürülebilirliği tartışma konusudur. Standart politikalar, zaman içerisinde birbirine benzer yapıda ve etkin olmayan, sürdürölemez kümelenme bölgeleri oluşturulmasına neden olacaktır. Dördüncü eleştiri noktası, bu görüşte kümelenme bölgelerinin ekonominin diğer kısımları ile izole halde olduklarının kabul edilmesi ve sadece kendi içlerindeki ilişkilerin dikkate alınmasıdır. Bu durum özellikle kümelenmiş olan endüstrilerin inovatif kabiliyetlerini kendi kümelerine göre ayarlamaları ve diğer kümelerden, diğer sektörlerden gelebilecek olan şoklara karşı stratejileri olmaması gibi bir sonucun doğmasına yol açar ki bu durum "rekabetçi kör noktaların" oluşmasına yol açar. Beşinci eleştiri noktası, kümelenme bölgeleri oluşturabilmek için katlanılması gereken

maliyetin oluşturulan kümelenme bölgesinden elde edilen getirileri karşılayıp karşılayamayacağını tam olarak bilinmemesidir. Oldukça uzun vadeli ve masraflı olan bu politikaların yapılan harcamaları amorti etme ihtimali oldukça düşük olabilmektedir. Örneğin ABD'nin Kuzey Carolina Eyaletinin 1960'lı yıllarla birlikte bir Araştırma Bölgesi olması konusunda karar alınmıştır. Oldukça zahmetli ve maliyetli çabaların ardından ancak otuz yıl sonra bölgede AR-GE odaklı canlı organizmalar alanında ciddi bir rekabetçi güç kazanabildiği görülmektedir. Projenin başarılı olarak adlandırılması mümkündür, ancak oldukça uzun bir zaman ve sürekli olarak yüksek miktarda yatırımlar neticesinde elde edilmesinden ötürü oldukça maliyetli olduğu söylenebilir. Diğer yandan aynı dönemlerde birkaç farklı bölge de aynı pozisyon için oldukça umut vaat edici gelişmeler var iken şu anda o bölgelerde bu alanda herhangi bir faaliyet bulunmamaktadır (Martin ve Sunley 2003; Ketels, 2003; Kitson, Martin ve Tyler, 2010)

Bölgesel ekonomik entegrasyonlar sonrasında değişen sanayileşme ve sanayinin yeniden yerleşim süreçleri en geniş kapsamlı şekilde YEC görüşünde açıklanmaktadır. Özellikle Krugman'ın uluslar arası ticaret ve bölgesel yığılma ve uzmanlaşma olgusunu başarılı bir şekilde bir araya getirmesi ve sonrasında aynı görüş tabanında yapılan çalışmalarla genişletilmiş olan literatür, çalışmamız için oldukça elverişli bir altyapı hazırlamaktadır. Kümelenmelere rekabetçi bakış açısı birçok yönden eleştiri almakla birlikte oldukça popüler bir görüştür. Ancak tezimizin konusunun temel içeriğini oluşturan bölgesel ekonomik entegrasyonlar ve bölgesel yığılma ve uzmanlaşma ilişkisi hakkında yeteri kadar açıklamada bulunmamış ve bu konuyla çok fazla ilgilenmemiştir. Porter ve takipçilerinin oluşturmuş oldukları rekabetçi bakış açısı daha farklı yol izlemesine rağmen, YEC, EEG ve Kurumsalcı Görüş neredeyse eş zamanlı olarak ve birbirlerinden beslenerek yığılma ekonomileri ve kümelenme olgusunun açıklanmasında önemli ölçüde başarı sağlamışlardır. Bu nedenle çalışmamıza temel oluşturan Yeni Ekonomik Coğrafya yanında Evrimci ve Kurumsal Ekonomik Coğrafya görüşlerine de yer verilerek, yığılma ekonomileri ve kümelenme olgusunun açıklanmasında bu kavramlardan yararlanılmıştır. Çalışmanın sonraki bölümünde bölgesel ekonomik entegrasyonlar ve entegrasyonların ekonomik etkileri açıklanacak ve özellikle yığılma ekonomileri ile bağlantıları kurulmaya çalışılacaktır.

BÖLÜM III

3. BÖLGESEL EKONOMİK ENTEGRASYONLAR VE YIĞILMA EKONOMİLERİ

Son dönemlerde uluslararası ilişkiler alanında yaşanan gelişmelerin içinde bölgesel ekonomik entegrasyon anlaşmalarının önemli bir yeri vardır. Çoğu gelişmiş ve gelişmekte olan ülke, bir veya birden fazla bölgesel ekonomik entegrasyona dâhil olmuş veya dâhil olma arayışı içerisinde. İçerik açısından farklılıklar gösteren anlaşmalar oluşturulmakla birlikte, hepsinde ortak nokta, ülkeler arasındaki gümrük engellerinin azaltılması ve ticaret hacminin artırılmasının hedeflenmesidir. Bu süreç öncelikle birlik içinde malların ticaretinde gümrük tarifelerinin azaltılması ve kaldırılması şeklinde başlayıp, daha sonradan genişleyen ve giderek serbestleşen uluslararası ticaret ve sermaye hareketlerine doğru yönelmektedir. En gelişmiş haliyle de ortak idari, hukuki ve politik kurumları da içeren yapılar oluşturulmaktadır (World Bank, 2000). Serbest ticaret ile gelen rekabetçi yapının ekonomiler üzerindeki olumlu etkileri ve büyüme performanslarına olan katkıları büyük oranda kabul görmüş durumdadır. Ancak bölgesel entegrasyon tam anlamıyla bir küresel entegrasyon veya küresel serbestleşme sayılamaz. Bu nedenle klasik dış ticaret teorilerinden beri tartışılan serbest ticaret etkileri ile aynı sonuçları vermese de “ikinci en iyi” olarak kabul edilebilir. Bu bölümde bölgesel ekonomik entegrasyonlar ile ilgili teorik bilgilerin yanı sıra, özellikle AB ve dünyada uygulanmakta olan diğer bölgesel ekonomik entegrasyonlar, bu entegrasyonların üye olan ve olmayan ülke ekonomilerine etkileri, dünyada giderek gelişen bölgeselleşme hareketleri ve bu gelişmelerin uluslararası serbest ticaret politikalarına etkilerine ilişkin bilgiler aktarılmaya çalışılmıştır. Ekonomik entegrasyonların etkilerinin incelendiği başlık altında konumuzu direkt olarak ilgilendiren, entegrasyonların bölgesel yığılma ve uzmanlaşma üzerine etkilerine de yer verilmiştir. Böylece tezimizde yapmış olduğumuz panel veri uygulamasının teorik

altyapısı ve dayanaklarının önemli bir kısmı bu bölümde de açıklanmaya devam etmiştir.

3.1. Tanımlama

Bölgesel ekonomik entegrasyonlar çeşitli anlamlarda ülkeler arası ayrımcılık yapmama prensibi üzerine gerçekleştirilen ülkeler arası yakınlaşmalardır ve ülkeler arası ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel, hukuki ilişkilerin enformasyon ağları yardımıyla karşılıklı kurumsallaşma, kapsam, hacim ve derinlik olarak yakınsama veya ıraksama süreçleri olarak tanımlanabilir (Bakkalcı, 2008). Balassa (1961:174) ekonomik entegrasyonu şu şekilde tanımlamıştır: “Uluslararası ekonomik entegrasyon, bir süreç olarak, farklı ulusal devletlere ait ekonomik birimler arasındaki ayrımcılığı ortadan kaldırmaya yönelik önlemler alınması, bir durum olarak ise ulusal ekonomiler arasındaki çeşitli ayrımcılık türlerinin mevcut olmamasıdır.” Bu tanımlamanın ardından ekonomik entegrasyon ile ekonomik iş birlikleri arasındaki farklılıkları belirtmek gerekmektedir. Bu farklılıklar niteliksel ve niceliksel şekilde olabilir. Ekonomik işbirliklerinde, taraflar arasındaki farklılıkları azaltmaya yönelik önlemlere ilişkin ortak düzenlemeler bulunurken, ekonomik entegrasyonlar bazı ayrımcılık türlerinin bir bölge içerisinde ortadan kaldırılmasına yönelik önlemleri kapsar. Örneğin ticari politikalara yönelik imzalanan uluslararası anlaşma bir birliktelik iken, ülkeler arasında ticaret engellerinin kaldırılması bir ekonomik entegrasyon uygulamasıdır (Balassa, 1961).

Ekonomik entegrasyonlar derinliğine göre çeşitli formlarda gerçekleşebilir. Bir süreç olarak tanımlanan entegrasyon derinleştikçe farklı türden işbirlikleri ve ortak uygulamalar devreye girebilmektedir. Entegrasyon kapsamında ülkeler birbirleri arasındaki farklılıkları azaltmaya yönelik hareket ederken, entegrasyon dışında kalan ülkelere karşı ise ayırım yapan uygulamaları benimserler (Küçükahmeoğlu, 2007). Genelde bu sürecin etkilerini ortaya koymak üzere şekillenmiş olan bölgesel ekonomik entegrasyon teorileri, uluslararası ticaret teorisinin bir parçası olarak görülebilmekle birlikte, diğer yandan entegrasyon ile piyasalarda gerçekleşen genişlemelerin büyüme üzerine etkilerini ve birlik içerisinde sağlanması gereken politika uyumlaştırma gereksinimlerini ortaya koyması ve açıklaması anlamında uluslar arası ticaret teorisini

daha da genişletmektedir. Son olarak ekonomik entegrasyon teorisine mutlaka Mekân Ekonomilerini oluşturan temel esasların da dahil edilmesi gerekir. Çünkü ülkeler arasındaki ticaret engellerinin kaldırılmasıyla birlikte ekonomik faaliyetler sınırlar ötesine taşınacaktır ve neredeyse kesin bir şekilde üretimin yeniden yerleşimine neden olacaktır. Bu şekilde oluşabilecek olan yığılma ve ayrışma eğilimlerinin açıklanması ise ancak mekân ekonomilerinin araçlarının kullanılabilmesi ile mümkün olabilecektir (Balassa, 1961).

3.2. Seviyelerine Göre Bölgesel Ekonomik Entegrasyon Şekilleri

Bölgesel ekonomik entegrasyon süreci, ülkeler arasındaki ekonomik farklılıkların azaltılması yönünde izlenen bir süreçtir. Bu süreç, entegrasyon seviyesi ilerledikçe ülkelerin kendi aralarında ve üçüncü ülkelere karşı benimsenmiş ortak uygulamaların farklı seviyelerini içermektedir. Farklı entegrasyon seviyelerini içeren bölgesel ekonomik entegrasyon türleri, literatürde dört başlık altında toplanmaktadır. Bunlar; serbest ticaret bölgesi, gümrük birlikleri, ortak pazar ve ekonomik birliktir (Argüello, 2000). Ekonomik ve politik anlamda farklı seviyelerde taahhütler içeren ekonomik entegrasyon şekilleri, genellikle giderek derinleşen bir entegrasyon yapısına doğru ilerlemektedir. Farklı entegrasyon seviyesine göre farklı içerikleri olan entegrasyon şekillerinin özellikleri Tablo: 3-1’de gösterilmiştir.

Tablo 3-1. Bölgesel Ekonomik Entegrasyonların Özellikleri (UNECA, 2006: 43)

Ekonomik Entegrasyon Şekilleri	Üyelerarası Serbest Ticaret	Ortalama Gümrük Tarifesi	Üretim Faktörlerinin Serbest Dolaşımı	Ekonomi Politikalarında Uyum
Serbest Ticaret Bölgesi	Var	Yok	Yok	Yok
Gümrük Birliği	Var	Var	Yok	Yok
Ortak Pazar	Var	Var	Var	Yok
İktisadi Birlik	Var	Var	Var	Var

3.2.1. Serbest ticaret bölgesi

Geleneksel dış ticaret teorisine göre, ülkeler arasında dış ticareti özendiren temel unsur, karşılaştırmalı üstünlüklerdir. David Ricardo ve Adam Smith'e göre ülkeler arasında ticaret, Dünya genelinde etkin üretime ulaşmanın temelini oluşturmaktadır (Sen, 2010). Dış ticaret teorilerinin zaman içerisinde gelişip yenilenmesine rağmen, ticaretin temel mantığı olan düşük fiyattan alarak yüksek fiyata satma güdüsünü çok da fazla değiştirmedikten, karşılaştırmalı üstünlükler ve malların ülkelere göre fiyatlarının farklı olması halen daha dış ticaretin temel itekleyici gücünü oluşturmaktadır (Anderson, 2008). Bu nedenle ülkeler serbest ticaret bölgeleri oluşturarak dış ticaretin avantajlarından yararlanmak istemektedirler.

Serbest ticaret bölgelerinde, anlaşmaya taraf olan ülkeler kendi aralarında ticaret engellerini kaldırır. Üye ülkeler, kendi aralarında ortak uluslararası ticaret politikaları uygularken, üçüncü taraflara karşı bireysel politikalar uygulayabilmektedirler. Üçüncü ülkelere karşı uygulanmakta olan bağımsız politikalar şu üç sonucun ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Krueger, 1995);

- Serbest ticaret bölgelerinde, gümrük tarifesi dışarıya karşı düşük olan ülkeden giren ürünlerin yeniden ihracat yolu ile gümrük tarifesi dışarıya göre yüksek olan ülkeye sokulması istenebilir. Genelde tüm üyeler kendi aralarında bu gibi durumlara karşı tarife farklarının belirli oranlarda tutulmasını öngören taahhütnameler imzalamaktadırlar. Yeniden ihracatın mutlak kontrolü ancak ürünün hangi ülkede üretildiğini gösteren menşe (köken) belgeleri (rules of origin) tarafından sağlanabilir. Birlik dışından gelen ürünler ile birlik üyesi ülkelerde üretilen ürünlerin birbirinden ayrılmasını sağlayan menşe belgesi olmadığı durumlarda, birliğe üye olmayan bir ülke, birlik içerisindeki herhangi bir ülke ile olan anlaşmasına göre birlik içerisinde kendi ürünlerini sokabilecek ve birliğin diğer ülkelerine yeniden ihracat yoluyla üye olmadığı serbest ticaret bölgesi şartlarına göre ürünlerini satabilecektir. Birliğin diğer üyeleri ise bu ülke ile anlaşmaları olmadığından aynı koşullarda o ülkeye mal satamayacaktır. Bu durumun önüne geçilmesi için serbest ticaret bölgesinde gerçekleşen mal hareketlerinde,

mallara ilişkin menşe belgesi düzenleme zorunluluğuna menşe belgesi sistemi denilmektedir.

- Dış dünyaya karşı uygulanan farklı gümrük korumasının yol açtığı bir diğer sorun, serbest ticaret bölgesi içerisindeki ülkelerde bulunan üreticilerin aynı ithalat fiyatlarıyla karşılaşmamasıdır. Bu durumda özellikle girdi maliyetleri açısından birlik ülkelerinin bir kısmı kendi içlerindeki ticarete dezavantajlı duruma düşecektir. Örneğin; Meksika'nın dışarıya uygulamış olduğu gümrük vergisi oranlarıyla serbest ticaret bölgesi anlaşması bulunan ABD'ye ihraç etmek için üreteceği bir üründe, girdi olarak daha ucuza Japonya'dan bir ürün alabilecekken, menşe belgesi sınırlaması yüzünden aynı girdiyi daha pahalı olan ABD'den almak durumunda kalabilir. Bu da ABD'ye Meksikalı üreticilere karşı menşe belgesi kaynaklı bir koruma sağlamış olmaktadır.

3.2.2. Gümrük birlikleri

Herhangi bir ülkenin gümrük tarife sistemi, ülkelere veya mallara göre ayrı ayrı sınıflandırılabilir. Mallara göre yapılan sınıflandırmada farklı mallar için farklı vergi oranları uygulanırken, ülkelere göre yapılan sınıflandırmada aynı mal için ülkelere göre farklı vergi oranları belirlenmektedir. Gümrük birlikleri ise, genel gümrük tarifelerinin coğrafi farklılıklara göre ayırım yapan kısmıyla ilgilenen düzenlemeleri kapsar (Lipsey, 1960). Gümrük birlikleri şeklinde gerçekleştirilen bölgesel ekonomik entegrasyonlarda, üye ülkeler kendi aralarındaki tüm ticaret engellerini kaldırır ve üçüncü ülkelere karşı ortak bir gümrük politikası belirlerler. Gümrük birliklerinin, sadece belli bir sektöre dair ortak politikalar belirleyecek şekilde sınırlı yapıda olmaları da mümkündür. Örneğin, AB'nin bazı genişleme şekilleri sadece sanayi ve hizmetler sektörünü içine alan ve tarım sektörünü dışarda bırakan şekilde olmuştur. Gümrük birliğinin ekonomik getirileri, kural olarak gümrük birlikleri tarafından herhangi bir yerel politika düzenleme mecburiyeti olmasa da, yerel politikalara da bağlı olabilmektedir (Krueger, 1995; Argüello, 2000). Gümrük birliklerinde, üye ülkelerin kendi aralarında gümrük kontrolleri ve vergilendirme olmadığından birliğe herhangi bir ülkeden giren malların

gümrük içerisinde başka bir ülkeye satılması, birliğe üye ülkelerin gümrük vergileri hasılatında adaletsizliklere yok açabilecektir. Bu yüzden birliğe giren mallardan alınan vergiler ortak bir fonda toplanır ve birliğin genel giderlerini fonlamak amacıyla kullanılır (Seyidoğlu, 2003).

Bölgesel entegrasyon, serbest ticaret bölgelerinin ötesine geçerek gümrük birliği şeklini almış ise, bu süreç muhtemelen daha derin ekonomik entegrasyonların oluşmasına adım olarak değerlendirilebilir. Çünkü gümrük birlikleri, ekonomik politikaların koordinesi, üçüncü ülkelere karşı pazarlık edebilme ve birlik üyesi ülkeler arasındaki farklılıkları azaltabilme işlevleri sayesinde daha derin ekonomik entegrasyonlara imkân sağlayabilmektedir. Serbest ticaret bölgelerinde de ülkeler kendi aralarında gümrüksüz ticaret yapabilmelerine rağmen, üçüncü ülkelere karşı ortak politikalar benimseyememekteler ve bu durum üçüncü ülkelerin serbest ticaret bölgesi üyeleri arasında tercihler yapmasına sebep olarak birlik üyelerinin tam anlamıyla ortak olamamalarına neden olmaktadır. İlaveten, serbest ticaret bölgelerinde oldukça maliyetli olan menşe belgesi uygulamasına gümrük birliklerinde gerek yoktur. Bu nedenlerden ötürü, gümrük birlikleri serbest ticaret bölgelerine göre karşılıklı ticaretin sağladığı menfaatleri artırma açısından daha faydalıdır (Andriamananjara, 2011).

3.2.3. Ortak pazar

Ortak Pazar, gümrük birlikteliklerinde tanımlanan tüm karakteristik özellikleri içermekle birlikte, ilaveten üretim faktörlerinin birlik içerisinde tam serbest dolaşımını da sağlamaktadır. Buradan kaynaklanan bir zorunluluk olarak birliğe dâhil ülkeler üçüncü ülkelere karşı ortak bir faktör hareketliliği politikası benimsemektedir. Yerel politikaların birlik politikalarına uyum sağlayıp sağlamaması ortak pazar şeklinde gerçekleşen entegrasyonda çok daha önem kazanmaktadır (Argüello, 2000). Ortak pazarla birlikte üretim faktörlerinin hareketliliğinin sağlanması, temelde birlik içerisinde üretim faktörlerinin daha etkin bir şekilde dağılmasını sağlayarak, genel olarak birliğin verimliliğini ve rekabet gücünü artırma çabasıdır. Birlik içerisindeki ülkelerin gelişmişlik düzeyleri ve yapısal farklılıkları, ortak pazarın kaynak dağılımında etkinliği

sağlamasında veya sağlanan kazançların adil bir şekilde dağılımında sorunlara neden olabilir. Bu nedenle entegrasyon seviyesi derinleştikçe yapısal uyum politikalarına olan gereksinim de artacaktır (Fontagne, Freundenberg ve Pridy, 1998).

3.2.4. Ekonomik birlik

Ekonomik birlik, ortak pazarın da ötesinde bir bölgesel ekonomik entegrasyon şeklidir ve ilave olarak ortak para politikası, ortak maliyeye politikası ve ortak işgücü piyasası politikalarını içermektedir. Vergi ve maliye politikaları, ekonomik faaliyetlerin bölge içerisindeki dağılımını; işgücü piyasası politikaları, göç oluşumlarını ve üretim maliyetlerini doğrudan etkileyeceği için birlik içerisinde oldukça özenli bir şekilde uygulanmaları gerekmektedir. Birlik içerisindeki firmaların ve ülkelerin rekabet anlamında eşit olmalarını sağlayabilmek için farklı ulusal politikaların asla uygulanmaması gerekmektedir. Ekonomik birliğin daha etkin olabilmesi için ortak para politikasının olmasının yanında, ortak bir para birimin de benimsenmesi gerekebilir. Böylece birlik içi ticarette, firmaların yatırım kararlarında kur farkları gibi bölgeleri birbirinden ayırtıran unsurlar olmayacaktır. Ayrıca borç alıp-verme işlemlerinde de kur farkından kaynaklanan herhangi risk oluşmayacaktır (Mirus ve Rylska, 2002).

Ekonomik birliğin de ötesinde oluşabilecek bir entegrasyon çeşidi ise politik entegrasyondur. Birlik üyesi ülkelerin ortak bir savunma sistemi oluşturması, üçüncü ülkelere karşı ortak bir dış ilişkiler politikası uygulaması ve ülkeler üstü hukuk kurallarının uygulanmaya koyulması ile politik entegrasyon gerçekleşmiş olacaktır. Ekonomik entegrasyonların politik entegrasyonlara dönüşmesi halinde başarılarının artıp artmayacağına dair yapılan çalışmalara göre kesin cevaplar verilememektedir. Ancak AB veya Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) gibi uluslararası anlaşmalarla oluşturulan bölgesel ve küresel entegrasyonların kurallarının ülkeler tarafından uygulanmaması durumunda ülkelere yeterli cezaların verilmesini sağlayacak mekanizmaların olmayışı sistemin işleyişini aksatabildiği düşünüldüğünde, belirli bir seviyeye kadar derinleşen ekonomik entegrasyonların, politik entegrasyonlara dönüşmeleri faydalı olarak değerlendirilebilir (Bolton, Roland ve Spolaore, 1996).

3.3. Ülkelerin Bölgesel Ekonomik Entegrasyonlara Dâhil Olma Nedenleri

Ülkeler herhangi bir bölgesel ekonomik entegrasyona katılmayı düşünürken oldukça geniş yelpazede bulunan konuları dikkate alırlar. Bazı ülkeler stratejik ortaklık vasıtasıyla askeri güvenliklerini arttırmak amacıyla, bazı küçük ülkeler büyük ve gelişmiş pazarlara açılabilme amacıyla, bazı ülkeler kendi içlerinde düzenleyemedikleri bir takım politik reformları gerçekleştirebilmek için bölgesel entegrasyonlara dâhil olurlar. Elbette bu durum farklı bölgesel entegrasyonların farklı yapılarda oluşturulmasına ve zaman içerisinde farklı yapılar kazanmasına da yol açmaktadır. Genel olarak ülkelerin entegrasyonlara dâhil olurken çok farklı amaçları olmakla birlikte, bölgesel entegrasyonlar çoğunlukla çekirdek bir grubun amaçlarını daha fazla yansıtmaktadır. Ülkelerin entegrasyonlara dâhil oluşunun farklı nedenlerinin kategorize edilmesi, bölgesel entegrasyonların daha iyi anlaşılması ve zaman içerisindeki evrim süreçlerinin daha iyi analiz edilebilmesine yardımcı olacaktır (Whalley, 1998).

3.3.1. Geleneksel ticari kazanımlar

Bir ülkenin herhangi bir ekonomik entegrasyona dâhil oluşunda en çok karşılaşılan nedenlerin başında geleneksel ticari kazanımlar gelmektedir. Çünkü genel olarak ülkeler arasında serbestleşen ticaretin tüm ülkeler için pazarlara giriş imkânlarını arttıracığından karşılıklı çıkarların tüm taraflar için artacağı düşünülmektedir. Ayrıca ticaretin üretimi tetikleyici etkileriyle birlikte daha fazla dış ticaret yapan ülkelerde üretim, miktar ve kalite açısından daha yüksek seviyelere ulaşabilir.

3.3.2. Yerel politik reformların güçlendirilmesi

Ülkelerin bir ekonomik entegrasyona dâhil olma sebeplerinden bir diğeri de, bölgesel ekonomik entegrasyon süreçlerinin ülke içerisindeki politik reformların

yapılmasına destek olmaları ve reformların daha kalıcı olmalarını sağlamasıdır. Çünkü uluslararası anlaşmalarla sağlamlaştırılmış bir reform sürecine ters bir şekilde hareket etmek ve bu uygulamaların aksine davranmak normalden daha da zor olacaktır. Bölgesel entegrasyonlara katılırken politik reformları güçlendirme amacının güdülmesi, tarafların entegrasyon süreci boyunca bir takım yapısal iyileşmeleri de gerçekleştirebilmelerine önemli katkıları olabileceğinden dolayı oldukça makul görülebilir. Diğer yandan tarafların asimetrik koşullara sahip olması ve buna bağlı olarak tek taraflı çıkarların ağırlık kazanması neticesinde bazı ülkeler ekonomi dışı alanlarda da çıkar sağlamaya çalışarak ekonomik entegrasyonu amaçlarından saptırabilir.

3.3.3. Çoklu pazarlık gücü kazanılması

Ülkelerin ekonomik entegrasyonlara dâhil olmalarının bir diğer nedeni, üçüncü ülkelere karşı birlik üyesi tüm tarafların pazarlık güçlerinin artmasıdır. Özellikle ABD gibi büyük ülkeler karşısında birçok AB üyesi ülkenin herhangi bir pazarlık gücü olmamasına rağmen, uyguladıkları ortak ticaret politikaları sayesinde etkinliklerini arttırmışlardır.

3.3.4. Pazara giriş garantisi

Gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülke piyasalarına mal satabilmek için bölgesel entegrasyona dâhil olarak önemli ticari kazanım elde etmiş olurlar. Özellikle küçük ülkelerin büyük piyasalarda rakipleri olan kendileri gibi küçük ülkelere karşı bir avantaj sağlaması açısından da entegrasyona dâhil olmak oldukça önemlidir. Ancak küçük ülkelerin birliklere dâhil olmak için bu derece istekli olmaları genellikle büyük ülkelerin politik dayatmalarına karşı zayıf kalmalarına ve kendi politika alanlarının daralmasına yol açmaktadır. Bu nedenle küçük ülkeler büyük ülkeler ile aynı entegrasyona dâhil olarak elde ettikleri piyasalara giriş imkânı ile kaybettikleri politik hareket alanları arasında bir kıyaslama yapmak durumundadır. Sonuçta bu ülkeler büyük ülkelere göre ziyade kendileri gibi küçük ülkeler veya benzer gelişmişlik düzeyinde olan ülkeler ile bölgesel ekonomik entegrasyonlar kurma yoluna gidebilirler (Pal, 2008)

3.3.5. Stratejik güç birliği

Bölgesel ekonomik entegrasyonlar, entegrasyona dâhil olan ülkelere kendi aralarında ve üçüncü ülkelere karşı askeri anlamda da avantajlar sağlayabilir. Örneğin AB'nin önemli amaçlarından bir tanesi de bölge ülkeleri arasında tarih boyunca devam eden savaşların sonlandırılabilmesi düşüncesi yatmaktadır. Hatta yeni bir Avrupa savaşının engelleyebilme güdüsü II. Dünya Savaşı sonrasında hız kazanan AB entegrasyon sürecinin en önemli nedenlerinden biri olmuştur. Stratejik güç birliği sağlama amacı, arkasında önemli ölçüde politik destek olmasından dolayı ekonomik entegrasyonun da sağlam adımlarla derinleşmesini sağlamıştır. Bu yönden kıyaslamak gerekirse Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması'nın (NAFTA) böyle bir itici gücü yoktur ve entegrasyonun derinlemesine dair herhangi bir yol haritası da oluşturulmamaktadır.

3.3.6. Çok Taraflı ve bölgesel birlikteliklerin etkileşimi

Ülkeler sahip oldukları çok taraflı anlaşmaları, bölgesel birliklerin kurulmasında etkileme güçlerini arttırmak amacıyla kullanabilirler. Diğer yönden, dâhil olunan entegrasyondan elde edilen güç ile mevcut veya kurulabilecek olan yeni çok taraflı veya ikili anlaşmalarda avantajlar sağlanabilmektedir. Örneğin, bir ülke dâhil olduğu bir birlikle ilgili bir takım pazarlıklar yaparken, diğer yanda sahip olduğu farklı bölgesel veya iki taraflı anlaşmalar kendisine bir avantaj sağlayacaktır. Eğer pazarlık konularına birlik üyeleri, gereken tepkiyi vermez ise ülkenin diğer anlaşmalı olduğu birliklere doğru yönelebileceğini düşüneceklerinden ülkenin pazarlık gücü artmış olur (Whalley, 1998).

3.4. Avrupa Birliği Bölgesel Ekonomik Entegrasyonu

Avrupa Kıtasında bulunan devletlerin bir araya gelerek “Avrupa Birleşik Devletleri” niteliğinde bir birlik kurma ve bu suretle ekonomik ve siyasal açıdan daha güçlü konuma gelme çabalarının kökeni oldukça eskilere dayanmaktadır. Bu düşünce Avrupa’daki krallıklar arasında geçen savaşların olumsuz sonuçlarını elimine etmek amacıyla, özellikle orta çağdan itibaren çok sayıda devlet adamı, düşünür, asker ve din adamı tarafından savunulmuştur. Jean Jacques Russo, Immanuel Kant, Victo Hügo vb. düşünürler barışçıl yollarla kurulacak olan birliklerin Avrupa’ya huzur ve güven getireceği tezini savunmuş olanlardan sadece bazılarıdır. Diğer yandan Napolyon ve Hitler gibi asker kökenli olanlar ise böyle bir birliğin faydalı olacağını ve kurulması gerektiğini, ancak bunun kurumsallaşmasının yalnızca cebri yöntemlerle mümkün olabileceğini savunmuşlardır.

Avrupa’da bir birlik yaratma konusundaki çabalar 18. yy. sonlarına doğru artan sanayileşme hareketleriyle birlikte daha da ivme kazanmıştır. Avrupa’da artan üretim için gümrük tarifelerinin indirilmesi amacıyla 1786’da İngiltere ve Fransa arasında imzalanan anlaşma ile ticaret alanında ilk birlik sağlanmıştır. Ancak Fransız Devrimi bu anlaşmanın ilerlemesine engel olmuştur. Benzer şekilde 1815 yılındaki Viyana Kongresinde kalıcı bir barışın kurulmasının adımları atılmış ve alınan kararlar çerçevesinde Almanya çeşitli devletçiklere bölünmüştür. Bu küçük birimler varlıklarını sürdürebilmek amacıyla ekonomik açıdan birleşerek giderek güçlenen İngiltere’ye karşı bir oluşum içerisine girmişlerdir. Bu oluşum Alman Gümrük Birliğidir. 1834 yılında Zollverein adıyla kurulan ve kömür, tahıl ve çelikle ilgili ticaretlerde gümrük vergilerini kaldırmayı amaçlayan birlik, genel olarak ulusçuluk anlayışına bina edildiği için hedeflerine ulaşamamıştır.

1870-1914 döneminde Avrupa devletleri kendi içine kapanmış ve I. Dünya Savaşı sonrasında da kayda değer bir birlik akımı doğamamıştır. 1923 yılında Kont Richard ve Condernbove-Kalergi tarafından Pan-Avrupa Hareketi adıyla bir örgüt kurulmuştur. Bu hareketin gayesi ise ülkelerin yıkımına sebebiyet veren savaşların

engellenmesidir. Bu vesile ile Avrupa Kıtasındaki ülkelerin dünyanın diğer ülkeleri ile rekabet edebilmeleri sağlanacaktı. Bu amaçlara ulaşılabilmesi için de Avrupa Konfederasyonu veya Birliğinin oluşturulması gerekmektedir. Pek ilgi görmemiş olan bu hareketin ardından 1930 yılında Fransa dış işleri bakanı Briand tarafından bir başka öneri dile getirilmiş ve Avrupa Federal Birliği kurulmuştur. Ancak Briand'ın önerdiği model, üye devletlerin egemenliklerini kısıtlayıcı hükümler içerdiğinden ve hiçbir devlet bu tür kısıtlamaları kabul ederek egemenliklerinden ödün vermeyi kabul etmediğinden bu oluşum da Avrupa'da güçlü bir bütünleşme hareketine dönüşmeden yok olmuştur (Bekmez ve Karataş, 2007).

Birleşik bir Avrupa düşüncesi oldukça eskilere dayanmasına rağmen, birliğin oluşturulma çabaları II. Dünya Savaşı sonrasında hızlanmıştır. İlk adımlar, ülkeler arası ekonomik işbirliklerinin artırılması ve muhtemel çatışmaların fikirsel ve fiziksel temellerinin ortadan kaldırılması yönünde atılmıştır. 9 Mayıs 1950 tarihinde, Fransa Dışişleri Bakanı Robert Schuman tarafından Avrupa Devletlerine yapılan tarihi çağrı, özünde, Batı Avrupa'daki kömür ve çelik kaynaklarının üye devletler ve uluslar-üstü yetkilerle donatılmış bir yüksek otorite tarafından yönetilmesini ve bu alanlarda uygulanmakta olan gümrük vergilerinin kademeli olarak kaldırılmasını önermiştir. Bu çağrı, 18 Nisan 1951 tarihinde Fransa, Almanya, İtalya, Belçika, Lüksemburg ve Hollanda tarafından Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nu kuran antlaşmanın imzalanmasıyla, bütünleşme yönündeki ilk meyvesini vermiştir. Antlaşma, sektörel nitelikli olmakla birlikte esasen, Avrupa içinde ekonomik sınırların kaldırılarak, daha sonra geniş bir alanda sağlanacak ekonomik ve siyasi bütünleşmenin de ilk adımını oluşturmuştur. Bu çabalar sonuç vermiş ve 1957 yılında başlangıçta altı ülkeden (Belçika, Almanya, Fransa, İtalya, Lüksemburg, Hollanda) oluşan Avrupa Ekonomik Topluluğu kurulmuştur. 1957 yılında imzalanan Roma Antlaşması, Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu kuran ülkelerin temel bütünleşme modeli olarak benimsedikleri ortak pazarın oluşturulmasına yönelik hükümler içermektedir. Bugüne kadar, dünyadaki bölgesel ekonomik entegrasyon deneyimlerinden yalnızca AB, ortak pazar aşamasına ulaşmıştır. Bu çerçevede, malların serbest dolaşımının sağlanması ve üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifesinin belirleneceği bir gümrük birliği kurulması, hizmetlerin,

işgücünün ve sermayenin serbest dolaşımının sağlanması amacıyla mevzuatın uyumlulaştırılması ve ortak tarım politikası başta olmak üzere, ortak politikaların belirlenmesi öngörölmüştür.

1968 yılında üye ölkeler arasında Gümrük Birliği tamamlanarak, topluluk içinde gümrükler ve ticarete yönelik engeller tamamen kaldırılmış ve topluluk dışındaki ölkelere karşı ortak gümrük tarifesi uygulanmaya başlanmıştır. 1970’li yıllar Gümrük Birliği’nden Ortak Pazar’a geçiş yıllarıdır. 1969 yılında Lahey Konferansında ortak ekonomik ve mali politikaların oluşturulması ve 1980 yılına kadar ekonomik ve parasal birliğin gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Ortak dış ticaret politikaları geliştirilmiş ve Avrupa Bölgesel Fonu kurulmuştur. 1979 yılında Avrupa Para Sistemi yürürlüğe konmuştur. 1987 yılında imzalanan Avrupa Ortaklık Senedi ile 1992 yılına kadar ortak pazarın bütün yönleriyle tamamlanması karara bağlanmıştır. Bu süreçte ekonomik entegrasyon tamamlandığı gibi, ekonomi dışı alanlar ortak politika kapsamına alınmış, siyasi karar alma süreci kolaylaştırılmıştır. 1992 yılında ortak pazar aşaması tamamlanmış ve 1993 yılında ekonomik birlik aşamasına geçilmiştir. Bu dönüşümü yansıtmak üzere de 1993 yılında ismi AB olarak değiştirilmiştir (Europa, 2012).

AB’nin derinlemesine ekonomik entegrasyon sürecinin önemli bir halkası da Maastricht Anlaşması ile kabul edilen ve 1999 yılında yürürlüğe giren parasal birlik uygulamasıdır. Bu bağlamda üye ölkeler ortak para birimi olan Euro’yu kullanacak ve tüm AB’nin ortak para politikası Avrupa Birliği Merkez Bankası tarafından yürütölecektir. 2000’li yılların başında ise AB, tarihinin en büyük genişleme sürecini başlatmıştır. Bu genişlemesine entegrasyon sürecinin Orta ve Doğu Avrupa (CEE) ölkeleri ile Türkiye ve Kıbrıs’ı da içine alacak şekilde olması düşünölmüştür. Bu süreç içerisinde aday ölkeler ile müzakereler gerçekleştirilmiş ve aşamalı olarak AB genişleme süreci devam etmiştir (Seyidoğlu, 2003).

2000’li yıllarla başlayan bu genişleme sürecinin temelleri CEE ölkelerinin AB’den 1989 yılından itibaren üyelik talep etmeleri ile başlamıştır. Bu ölkelerden hangilerinin AB’ye hazır hale geldiğini anlamak amacıyla da Kopenhag Kriterleri

belirlenmiştir. İlk olarak CEE ülkeleri için 1993 yılında Kopenhag Avrupa Konseyinde belirlenen kriterler, aday ülkelerden şu kşulların sağlanmasını beklemektedir;

- Aday ülke birliğin rekabetçi baskılarına ve piyasa güçlerine dayanabilecek fonksiyonel bir piyasa ekonomisine sahip olmalıdır,
- Aday ülkenin istikrarlı bir kurumsal yapıya sahip olması, demokrasiyi, kanunların üstünlüğünü, insan haklarını garanti etmesi ve azınlıklara saygı göstererek onları koruması gerekmektedir,
- Aday ülkenin birliğin politik, ekonomik ve parasal birlik gibi ortak amaçlarına sahip çıkması gerekmektedir.

Kopenhag Zirvesinde belirlenen bu kriterlerin, birliğe yeni katılan ülkelerin birliğin devamlılığına engel olmadan adaylıklarını kullanabilmeleri için oluşturulduğu vurgulanmıştır. Ayrıca 1995 yılında Madrid Avrupa Konseyinde aday ülkelerin yeterli ölçüde yönetim ve yargı kapasitesine sahip olması gereklilikleri dile getirilmiş ve bu durum ekonomik birliğe katılımı politik kriterlerin ne derece önemli olduğunu göstermiştir. Kopenhag Kriterlerinde ülkelerin sağlaması gereken üç farklı ekonomik yeterlilik bulunmaktadır. Bunlar; işleyen bir piyasa ekonomisi, birliğin rekabetçi baskılarına ve pazar güçlerine dayanabilecek bir ekonomi ve tüm koşullarıyla ekonomik birliğe katılma amacıdır. Bu kriterler daha ziyade CEE ülkelerinin hızlı bir şekilde piyasa ekonomisine dönüşümünün gerekliliğini yansıtmaktadır (Nello, 2010).

Birliğin, ülkelerden talep ettiği ekonomik kriterler ise, 1 Kasım 1993 tarihinde yürürlüğe giren Avrupa Birliği Antlaşması (Maastricht Antlaşması) ile tek para birimine geçilmesinin hükme bağlanmasıyla oluşturulmuştur. Bu ekonomik kriterler AB'ye katılmanın ve özellikle ortak para birimine geçebilmenin bir koşuludur. Maastricht Kriterleri şu şekilde sıralanabilir (EU Comission, 2013);

- Toplulukta en düşük enflasyona sahip (en iyi performans gösteren) üç ülkenin yıllık enflasyon oranları ile ilgili üye ülkenin enflasyon oranı arasındaki fark 1.5 puanı geçmemelidir.

- Üye ülke devlet borçlarının GSYİH'sine oranı % 60'ı geçmemelidir.

- Üye ülke bütçe açığının GSYİH'sine oranı % 3'ü geçmemelidir.

- Herhangi bir üye ülkede uygulanan uzun vadeli faiz oranları 12 aylık dönem itibariyle, fiyat istikrarı alanında en iyi performans gösteren 3 ülkenin faiz oranını 2 puandan fazla aşamayacaktır.

- Son 2 yıl itibariyle üye ülke parası diğer bir üye ülke parası karşısında devalüe edilmemiş olmalıdır.

AB, hukukun üstünlüğü ve demokrasi üzerine oturtulmuş bir bölgesel ekonomik entegrasyondur. Bu ekonomik entegrasyon, dünyada başka hiçbir uluslararası örgütte olmayan bir kurumsal sistem üzerine oturtulmuştur. Üye devletler, belli konulardaki egemenlik yetkilerini bağımsız kurumlara devretmektedir. Kurumlar, AB ve üye devletler ile birlik vatandaşlarının menfaatlerini temsil ederler. AB'nin 6 üye esas alınarak oluşturulan kurumsal yapısı ve işleyiş biçimi, dünyada yaşanan gelişmeler, AB bünyesinde yeni politika alanlarının belirlenmesi, entegrasyon yönünde kaydedilen ilerlemeye bağlı olarak, sürekli olarak geliştirilmektedir. Buna rağmen, mevcut yapının eksiklikleri her fırsatta dile getirilmektedir. Üye devletler, kendi egemenlik yetkilerini ortak menfaatleri doğrultusunda AB kurumlarıyla paylaşmaktadır. Üye devletler AB karar verme sürecine temsilcileri aracılığıyla iştirak etmektedir. Yani, egemenlikleri devrettikleri topluluk kurumlarında temsil edilmektedir. Tüm kararlar ve prosedürler üye devletler tarafından kabul edilen temel antlaşmalar çerçevesinde yürütülmektedir (TOBB, 2002).

Sonuç olarak Türkiye'nin de üye olmak istediği AB yarım yüzyıllık başarılı bir bölgesel ekonomik entegrasyon modelidir. Avrupa'daki birçok devlet için çekim merkezi olmuş ve olmaya da devam etmektedir. Son yaşanan krizin de etkisiyle, birlik içerisinde ortaya çıkan bir takım sorunlara tüm ülkelerin olabildiği ölçüde destek vermesi ve ekonomik birliğin getirileriyle elde edilen rekabet ve üretim gücünden

vazgeçilmemesi gerekmektedir. Politik birlik olma yolunda birçok adımın da atılmış olmasına rağmen, AB'nin halen daha temel birleştirici unsurunun ekonomi olduğu son krizle birlikte daha iyi anlaşılmıştır. Devam etmekte olan kriz ve krizin yönetimi AB için önemli bir sınav olacaktır.

3.5. Diğer Bölgesel Ekonomik Entegrasyonlar

Geçtiğimiz yüzyılın son çeyreğinden itibaren, çeşitli bölgesel entegrasyonlarda hızlı bir artış gerçekleşmektedir. Neredeyse dünyadaki tüm ülkeler ya bir birliğin üyesidir ya da bir birliğin üyesi olup olmama konusunu gündemlerinde bulundurmaktadır. Gerçekleştirilen anlaşmalar gelişmiş ülkelerin kendi aralarında, gelişmekte olan ülkelerin kendi aralarında veya NAFTA ile başlamak üzere gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin birlikte dâhil olduğu şekillerde ortaya çıkabilmektedir (World Bank, 2000). DTÖ'ne kayıtlı, farklı şekillerde oluşturulmuş ve yürürlükte olan toplam 354 adet bölgesel ticaret anlaşması bulunmaktadır ve dünya ticaretinin yarısından fazlası entegrasyon bölgeleri arasında yapılmaktadır. Bunlardan en çok bilinenleri; Avrupa'da AB dışında gerçekleştirilen Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi (EFTA), Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (NAFTA), Güney Amerika Gümrük Birliği (MERCOSUR), Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN), Asya Serbest Ticaret Bölgesi (AFTA) ve Doğu ve Güney Afrika Gümrük Birliği (COMESA), Ant Ülkeleri Topluluğudur (CAN).

Tablo 3-2. Seçilen Bölgesel Ekonomik Entegrasyonların Mal Ticareti Hacmi (DTÖ, 2013)

Gerçekleştiren Bölge	Hareket	Partner	2007	2008	2009	2010	2011	Dönem Boyunca Değişim
Dünya	İhracat	Dünya	14012	16140	12542	15274	18255	%30
Dünya	İthalat	Dünya	14311	16541	12736	15464	18438	%29
CAN	İhracat	Dünya	76	94	78	99	133	%75

Tablo 3-2 Devam ediyor.

CAN	İthalat	Dünya	70	93	74	96	124	%77
CAN	İhracat	Birlik İçi	5,9	7,0	5,8	7,8	9,3	%58
CAN	İthalat	Birlik İçi	7,2	8,6	7,1	9,4	11,1	%54
ASEAN	İhracat	Dünya	865	989	814	1052	1242	%44
ASEAN	İthalat	Dünya	775	938	727	953	1152	%49
ASEAN	İhracat	Birlik İçi	218,5	252,0	201,9	266,3	314,7	%44
ASEAN	İthalat	Birlik İçi	194,8	228,5	176,1	230,8	267,2	%37
AB	İhracat	Dünya	5346	5922	4595	5156	6038	%13
AB	İthalat	Dünya	5610	6299	4748	5367	6255	%11
AB	İhracat	Birlik İçi	3645,7	3995,6	3063,9	3367,3	3905,7	%07
AB	İthalat	Birlik İçi	3645,7	3995,6	3063,9	3367,3	3905,7	%07
MERCOSUR	İhracat	Dünya	223	278	217	281	353	%58
MERCOSUR	İthalat	Dünya	182	257	186	266	333	%83
MERCOSUR	İhracat	Birlik İçi	32,4	41,6	32,7	44,1	53,8	%66
MERCOSUR	İthalat	Birlik İçi	34,0	43,7	32,8	44,5	53,4	%57
NAFTA	İhracat	Dünya	1840	2035	1602	1964	2282	%24
NAFTA	İthalat	Dünya	2700	2906	2176	2681	3089	%14
NAFTA	İhracat	Birlik İçi	950,0	1013,2	767,9	956,3	1102,2	%16
NAFTA	İthalat	Birlik İçi	915,2	965,2	717,5	899,5	1034,2	%13

Not: Rakamlar milyar Amerikan Doları şeklindedir.

Tablo 3-2.'de 2008 yılından itibaren etkisi daha ağır hissedilmeye başlanan küresel krizden kaynaklanan daralmalara rağmen, 2007-2011 döneminin başı ve sonu karşılaştırıldığında, tüm bölgesel ekonomik entegrasyonların kendi aralarında ve dünya ile yapmış oldukları ticaret hacminde artış gerçekleşmiştir. Özellikle MERCOSUR ve CAN'da gözlemlenen artış oldukça dikkat çekicidir. AB ve NAFTA birliklerinde gerçekleşen ticaret hacimleri oldukça büyük olmasına rağmen, dönem içerisinde hem dünyanın geri kalanı hem de kendi aralarındaki ticaret hacimlerindeki artış sınırlı kalmıştır. Bu iki birlik dışarıda tutulduğunda tüm diğer birliklerin kendi aralarında ve dünya ile gerçekleştirdikleri ticaret hacminin, dünya ticaret hacmindeki genişlemeden daha büyük oranda olduğu gözlemlenmektedir. Bu da giderek artan bir şekilde dünya ticaretine bölgesel ekonomik entegrasyonların yön verdiği yönündeki görüşleri doğrular niteliktedir.

Bölgesel ekonomik entegrasyonların giderek artan ticaret hacimleri, bölgelerin dünya ticaretinin bir parçası olmaktan uzaklaştıkları veya dünyanın giderek küresellikten bölgeselliğe doğru bir hareket içerisinde olduğu yönünde bir sonuç çıkarmamıza yol açmamalıdır. Çünkü ekonomik birliklerin tamamının dünyanın geri kalanı ile yapmış oldukları ticaretin hacmi dönem boyunca artmıştır. NAFTA ve AB'nin dünyanın geri kalanına yapmış olduğu ihracatın büyüme hızı, dünyanın geri kalanından yapmış olduğu ithalatın büyüme hızından çok farklı olmamakla birlikte daha büyüktür. Diğer yandan MERCOSUR, ASEAN ve CAN'ın dünyanın geri kalanına yapmış olduğu ihracatın büyüme hızı, dünyanın geri kalanından yapmış olduğu ithalatın büyüme hızından daha küçüktür. Özellikle MERCOSUR dönem boyunca dünyanın geri kalanından daha fazla ithalatçı konuma gelmiştir. Yani bölgesel ekonomik entegrasyonlar yine yukarıdaki sonucu destekleyecek biçimde dünya ticaretinden kendilerini koruyacak önlemler almamakta, hatta bazı birlikler giderek artan ölçüde dünyanın geri kalanından daha fazla mal almaktadır.

İlave olarak, tüm birliklerin dönem boyunca kendi içlerinde gerçekleştirdikleri ticaret hacmindeki genişleme ile dünya ile gerçekleştirdikleri ticaret hacmindeki genişleme kıyaslandığında dünya ile gerçekleştirdikleri ticaret hacminin tüm birliklerde daha büyük oranda artmış olduğu görülmektedir. Bu da seçilmiş birlikler ve bahsi geçen dönem için artarak devam eden bölgesel ekonomik entegrasyon hareketlerinin herhangi bir ticaret savaşı etkisi doğurmadığını göstermektedir. Ayrıca küreselleşmenin önünde bir engel oluşturdukları yönündeki görüşlerin de bu verilere göre doğru olmadıkları söylenebilir. Bu konuda dünyada devam etmekte olan tartışmalara sonraki bölümde değinilmeye çalışılacaktır.

3.6. Bölgeselleşme ve Mevcut Küresel Ticaret Sistemi

Son dönemde artan bölgesel ekonomik entegrasyonların dünya ticareti üzerine etkileri konusunda uluslararası ticaret literatüründe görüş farklılıkları bulunmaktadır. Kimilerine göre gelişen bölgeselleşme hareketleri uluslararası ticarete olumlu katkılar vererek ticaretin getirileri yoluyla dünya refahını olumlu yönde etkilerken, kimilerine

göre olumlu katkılar vermemekte ve dolayısıyla dünya refahı açısından olumlu olarak değerlendirilmemektedir.

P. Krugman (1991c) ve L. H. Summers (1991)'e göre bölgesel ekonomik entegrasyonlar normal şartlarda refah arttırıcı etkilere sahiptir ve çok taraflı ticaret sistemine herhangi bir şekilde olumsuz etki yapma ihtimali bulunmamaktadır. Summers'a göre bölgeler halinde gerçekleşen ekonomik entegrasyon anlaşmaları dünya genelinde de bu bölgeler arasında yapılabilecek anlaşmaları daha kolay hale getirecek ve dolayısıyla tüm dünyada serbest dolaşan malların oranı daha kolay artabilecektir. Buna rağmen Panagariya (1999) özellikle serbest ticaret bölgesi şeklinde yapılan bölgesel ekonomik entegrasyonların, dünya genelinde ticareti kolaylaştırıcı bir etkisinin olmayacağına dikkat çekmektedir. Çünkü serbest ticaret bölgesi şeklinde yapılan anlaşmalarda, gümrük birliklerinin aksine, üye ülkeler dış ülkelere karşı farklı gümrük oranları belirleyebilmektedir. Ayrıca gümrük örneğin AB gibi bir gümrük birliğinde de üye ülkeleri ayrı ayrı düşündüğünüzde birliğin diğer birliklerle yapacağı anlaşmaların etkileri her birine aynı şekilde olmayacaktır. Bu durum yapılan anlaşmaların birlik içerisinde sorgulanmasına veya yapılmaması yönünde baskılara yol açacaktır.

Baldwin (1997) ve Ethier (1998) de bölgeselleşmeyi uluslararası ticaret sistemi üzerinde herhangi bir tehdit olarak görmemektedir. Baldwin'e göre dünya ticaretinde en büyük paya sahip olan ülke ve bölgeler zaten serbest gümrük tarifelerini kullanmasına rağmen, bazı bölgesel ekonomik entegrasyonların anti-liberal uygulamalarla küresel ticarete zarar verme ihtimalleri vardır. Buna rağmen kendi aralarında yapmış oldukları anlaşmalarla birçok ticari liberalizasyon karşıtı uygulamaların etkilerini zayıflatmış bulunmaktadırlar. Bu nedenle bu birleşmeler de küresel ticareti destekleyecektir. Diğer yandan Baldwin sadece gelişmekte olan ülkelerin kendi aralarında gerçekleştirdikleri serbest ticaret bölgesi şeklinde birlikteliklerin küresel ticarete zarara verebilecek etkileri olabileceğini kabul etmektedir. Ethier (1998) mevcut yerelleşme hareketlerinin çok taraflılığın, dışa açılma çabalarının bir sonucu olduğuna ve bu halleriyle küresel ticaret üzerinde bir tehdit oluşturmadıklarına inanmaktadır. Sonuç olarak bu ülkelerin bölgesel anlaşmaları küresel sisteme dâhil olmanın bir basamağı olarak kullandıklarını ve

zamanla bu gelişmelerin küresel ticarete olumlu yönde katkı vereceğini iddia etmektedir.

Anaakım iktisatçılar ise çoğunlukla bölgesel ekonomik entegrasyonların serbest küresel ticaret üzerinde bir tehdit olduğuna inanmaktadır. Bölgeselleşme, birlikler içerisinde bulunan büyük ülkelerin küçük ülkeleri baskısı altına almaları yoluyla bölge içi ticarete zorlamaları neticesinde küçük ülkelerin dış bölgelere açılma imkânlarını sınırlandıracaktır. Bölgeselleşmenin ticaret saptırıcı etkilerinin daha fazla olduğu ve küresel ticaret sistemine zarar verdikleri, bölgeler arası ticaret savaşlarına varan gelişmelere neden olabilecekleri düşünülmektedir (Bhagwati ve Panagariya, 2003).

DTÖ da son dönemlerde gerçekleşen bölgesel ekonomik entegrasyonların büyük bir çoğunluğunun gelişmekte olan ülkeler arasında yapıldığına dikkat çekmektedir. DTÖ gerçekleşen bu anlaşmaların kendileri küresel serbest ticaret ile arzulanan verimlilik artışı, büyüme ve yoksulluğun azalması konularında farklı bir yol ile tamamlayıcı etkilerinin olup olmadığının dikkatli bir şekilde incelenmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. Prensip olarak serbest küresel ticaret her zaman tüm ülkeler için en iyi getirileri sağlayacaktır. Küresel ticaret sisteminde gerçekleşecek ayrılıklardan özellikle de az gelişmiş ülkeler, birlikteliklerin dışında kalarak olumsuz yönde etkilenebilirler. Eğer birliktelikler özellikle az gelişmiş ülkeler arasında gerçekleşiyor ise bu durumdan bütün dünya ve daha fazla bir şekilde az gelişmiş ülkeler olumsuz yönde etkileneceklerdir.

World Bank (2005)'e göre bölgesel ekonomik entegrasyonlar küresel serbest ticaretin bir tamamlayıcı olabilirler, ancak asla bir ikamesi olamazlar. Örneğin gelişmekte olan ülkelerin ABD, Japonya, AB veya Kanada ile imzaladıkları ikili anlaşmalar her zaman kendi refahlarını küresel serbest ticaretten daha fazla bir şekilde arttırıcı yönde etki edecektir. Ancak bu anlaşmaları diğer gelişmekte olan ülkelere peş peşe yapmaya devam ederse genel anlamda etkileri ortadan kalkacaktır. Eğer kendi aralarında anlaşmalar gerçekleştirirlerse bu durum da onları kendileri için en iyi olan

küresel serbest ticarete katılmalarını hızlandırmayacaktır. Hatta bölgeselleşme küresel ticarete dâhil olabilmek için gerçekleştirilmesi gereken çabaları azaltacaktır.

Aslında ikili anlaşmalar gelişmiş ülkelere, küresel sisteme katılmaya karşı direnç gösteren piyasalara girebilmeleri açısından daha fazla getiriler sağlayabilir. Ancak gelişmiş ülkelerin bu yönde bir çabalarının olduğuna dair de pek fazla kanıt görülmemektedir. Gelişmiş ülkeler açısından bakıldığında halen DTÖ, uluslararası ticaretin düzenlenebildiği en iyi platformdur. Bölgesel ekonomik entegrasyonlar ise sınırlar ötesinde gerçekleşmesi gereken ve özellikle hizmet sektörü düzenlemeleri, ticaret kolaylaştırıcı düzenlemeler ve yatırım iklimi yaratma konusunda küresel sisteme tamamlayıcı olabilecektir (World Bank, 2005).

Bölgesel ticari entegrasyonlar çoğu zaman DTÖ'den farklı ve onun da ötesine geçebilecek anlaşma hükümleri içermektedir. Elbette buradan bölgeselleşmenin serbest küresel ticaretten daha iyi olduğu sonucu çıkmaz. Sadece bölgesel ekonomik entegrasyonlar ticaret ve yatırım alanlarında liberalleşmeye daha hızlı ve etkili bir şekilde katkı sağlamaktadır. Bölgesel ekonomik entegrasyonların, DTÖ düzenlemelerinin de ötesine geçtiği alanlar şu şekilde sıralanabilir (OECD, 2003);

- Hizmet Sektörü: Hizmet sektöründe genellikle Hizmet Ticareti Genel Anlaşması'nın (GATS) aksine bölgesel ticari anlaşmalar “yasaklılar listesi” görüşünü (Negative-list approach) benimsemektedir. Bu görüşe göre anlaşmada sıralanan özellikle belirtilmemiş olan unsurların dışında kalan her şey liberalleştirilir. GATS'da ise “serbestler listesi” görüşü vardır (positive-list approach). Bu görüşe göre, liberalleştirme sadece listede belirtilen unsurları kapsar. İki görüşün kıyaslamasını yapacak olursak birincisi çok daha liberal bir düzenlemedir ve elbette birlik ülkeleri için ticari kaynaklı daha büyük etkiler yaratacaktır.

- İşgücü Hareketliliği: Bölgesel ekonomik entegrasyonlar çoğu zaman hizmetler sektöründe, hizmet verenlerin ülkeler arasında dolaşımına izin vermekte ve pazarlara girişine özel kolaylıklar sağlamaktadır. Ayrıca bazı anlaşmalara göre de

işgücüne, ülkeler arasında serbest bir şekilde dolaşabilmesi için GATS'ın ötesinde kolaylaştırıcı imkânlar sağlamaktadır.

- Yatırımlar: Yatırımların serbest bir şekilde üye ülkeler arasında dolaşabilmesini sağlayan anlaşmalar yapma konusunda da bölgesel ticaret anlaşmaları DTÖ düzenlemelerinden çok daha ileri seviyededir. Ayrıca bölgesel ticaret anlaşmalarıyla, birlik üyesi ülkelerde yatırım kuruluşlarının teşkilatlanmasına imkân sağlayacak düzenlemeler de yapılmaktadır ve böyle bir düzenleme hiçbir DTÖ anlaşmasında yer almamaktadır.

Bunların yanında bölgesel anlaşmalar, rekabet şartlarını bozucu faktörlere karşı tedbirler almada, ticareti ve yatırımları kolaylaştırıcı çeşitli kamusal düzenlemeler sağlamada, mülkiyet haklarının korunmasında, ekolojik çevrenin korunmasında DTÖ düzenlemelerinin çok ötesinde düzenlemeler sağlamaktadır.

Sonuç olarak bölgesel ekonomik entegrasyonların küresel serbest ticaret üzerine etkileri konusunda bir fikir birliği sağlanabilmiş değildir. Ancak 2007-2011 yılları arasında seçilmiş bölgesel ekonomik entegrasyonlar ve dünyanın geri kalanı için Tablo 3-2'de görülen ticaret hacimleri değerlendirildiğinde, sonuçlar büyük oranda DTÖ'nün görüşleriyle ve artan bölgeselleşme hareketlerinin küresel sistemi desteklediği yönündeki görüşlerle paralel gibi görünmektedir. Bununla beraber bölgesel ekonomik entegrasyonların kendi içlerinde karar alma süreçlerinde, çıkar öncelikleri bakımından farklılıklar bulunması nedeniyle zorluklar yaşanması muhtemel olsa da, birliğin takip edeceği politikaların tartışılan etkiler üzerinde belirleyici olabileceğini düşünmekteyiz.

3.7. Bölgesel Ekonomik Entegrasyon Teorileri

Bölgesel Ekonomik Entegrasyon Teorisi, Jacop Viner (1950) ve James Edward Meade (1955)'in başlatmış oldukları “gümrük birlikleri meselesi” ile ilgi duyulan ekonomik araştırma alanları içerisinde yer almaya başlamıştır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin çeşitli ekonomik entegrasyonların içerisinde giderek artan bir şekilde yer

almaya karar vermeleri yönünde oluşan gündem, bölgesel ekonomik entegrasyonlar alanında birçok teorik ve ampirik çalışmanın oluşmasına zemin hazırlamıştır. Daha genel olarak, uluslararası toplumun uluslararası ticaret sisteminde yerelleşmenin gerçek ve potansiyel etkilerini daha iyi anlama yönündeki ihtiyaçları ve yeni global ekonomik düzeni oluşturma çabaları, bölgesel ekonomik entegrasyon alanında yapılan çalışmaları için destekleyici bir unsur oluşturmuştur (Derosa, 1998). Bu kısımda ekonomik entegrasyon literatürünün temel teorileri aktarılmaya çalışılacaktır.

3.7.1. Ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkiler

Ekonomik entegrasyon teorisi, Viner (1950) tarafından iki ülkenin ekonomik entegrasyonunun statik analizinin yapıldığı çalışmanın sonuçları temel alınarak gelişim göstermiştir (Dalimov, 2009). Bu çalışmada, bölgesel ekonomik entegrasyonların yapısı, temel kriterleri, ekonomik ve politik etkileri, dünya çapındaki çeşitli uygulamaları ile detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Bölgesel ekonomik entegrasyonların ve özellikle gümrük birliğinin bu derece detaylı analiz edildiği ilk çalışmadır. Bölgesel ekonomik entegrasyon sonucunda ortaya çıkan ekonomik sonuçlar, “ticaret yaratıcı” ve “ticaret saptırıcı” etkiler yoluyla açıklamaya çalışılmıştır. Ticaret yaratıcı etki; bir malın, entegrasyondan önce pahalı bir şekilde iç üretim vasıtasıyla tüketilirken, entegrasyona dâhil olan bir ülkeden, gümrük vergilerinin kalkmasıyla daha ucuza ithal edilebilir hale gelmesiyle daha ucuza tüketilebilmesine denir. Bu etkinin ortaya çıkabilmesi için; entegrasyon öncesinde malın, pahalı üretim yapılan üçüncü bir ülkeden ithal ediliyor veya içeride üretiliyor olması, entegrasyonla birlikte gümrük tarifelerinin kaldırılması veya azaltılması, malı daha düşük maliyetle üreten bir ülkenin entegrasyona dâhil olması gerekmektedir. Ticaret saptırıcı etki ise; ekonomik entegrasyon kurulmadan önce, bir malın dünyanın en düşük maliyetli ülkesinden ithalatı yapılırken, ekonomik entegrasyon kurulduktan sonra düşük maliyetli ülkenin dışarda kalması ve gümrük avantajları neticesinde birlik içerisinde malı nispeten daha pahalıya üreten bir ülkeden ithal edilmesi olarak tanımlanabilir. Bu etkinin ortaya çıkabilmesi için; entegrasyondan önce malın en düşük maliyetli ülkeden ithal ediliyor olması, entegrasyon sonrasında en düşük maliyetli ülkenin dışarda kalması, dışarda kalan düşük

maliyetli ülkeden ithalatı engelleyecek kadar yüksek olan birliğin ortak gümrük duvarının olması gerekir (Çelik, 2004). Ticaret saptırıcı etki şu örnek ile açıklanabilir;

Tablo 3-3 varsayımsal bir serbest ticaret bölgesinde İspanya için buğday maliyetlerini ve gümrük tarifelerini göstermektedir. Buna göre İspanya’da buğday üretmenin maliyeti 10 birim, Fransa’dan alınan buğdayın maliyeti 8 birim ve Kanada’dan alınan buğdayın maliyeti 5 birimdir. İspanya buğdayını kendi üreterek tüketmek istediği takdirde ithal buğdaylara gümrük vergisi uygulamak durumundadır ve bu rakamların öncelikle 4 birim, sonrasında ise 6 birim olduğunu varsayalım.

Tablo 3-3. Varsayımsal Serbest Ticaret Bölgesi Buğday Maliyet Tablosu (Krugman, 1991c: 11)

İspanya İçin Kaynağına Göre Buğday Maliyeti	Gümrük Tarifesi		
	0	4	6
İspanya’dan	10	10	10
Ticaret Anlaşması Öncesinde Fransa’dan	8	12	14
Ticaret Anlaşması Sonrasında Fransa’dan	8	8	8
Kanada’dan	5	9	11

İspanya için buğday maliyetleri Tablo 3-1’deki gibiyken, İspanya kendi ürettiği buğdayı tüketebilmek için serbest ticaret anlaşması imzalamadan önce ithal buğdaya 6 birimlik bir gümrük tarifesi uygulamak durumundadır. Böylece hem Kanada hem de Fransa’dan gelen buğday kendi buğdayından daha pahalı olacaktır. Daha sonra, İspanya ve Fransa’nın serbest ticaret bölgesi oluşturduklarını varsayalım. Bu durumda İspanya kendi buğdayını 10 birime üretmektense Fransa’dan 8 birime alarak buğday için ayırmış olduğu kaynaklarını daha etkin bir başka alana kaydırabilecektir. Böylece İspanya’nın refah seviyesinde bir artış olduğu söylenebilir. Ancak İspanya çok daha ucuz olan Kanada buğdayını, daha pahalı olan Fransa’dan gelen buğdaya değişmiş ve kendi üretiminden de vazgeçmiştir. İspanya ve Fransa arasında kurulan serbest ticaret bölgesinin, buğdayı dünyanın geri kalan ülkelerinden daha ucuz bir şekilde temin edebileceğine birlik içerisinde nispeten daha pahalı bir şekilde temin etmesi genel olarak birliğin refahını azaltıcı etki doğurur. Çünkü birlik dışarıdan daha ucuza buğdayı temin ederek buğday için ayırmış olduğu kendi kaynaklarını daha etkin bir alana

kaydırabilir. Kurulan bölgesel ekonomik entegrasyonların neticesinde oluşan bu etkiye ticaret saptırıcı etki denilmektedir (Krugman, 1991c).

Viner (1950)'a göre bölgesel ekonomik entegrasyonlar neticesinde ortaya çıkabilecek sonuçlar, olumlu veya olumsuz olabilmektedir. Ancak tercihli ticaret anlaşmalarına nispeten gümrük birlikleri şeklinde yapılan gümrük anlaşmalarının ticaret yaratıcı etki ortaya çıkarma ihtimalleri daha yüksektir. Üye ülkelerin tercihine bağlı olmadan, yapısı gereği zaman içerisinde üye ülkeler arasındaki ticaret engellerinin tamamen kalkması şeklinde sonuçlanan gümrük birliğinde, bir yandan kısa dönemde zarar gören ülkeler ve ticaret saptırıcı etkiler ortaya çıkarken diğer yandan ticaret yaratıcı etkiler de ortaya çıkacaktır. Ancak tercihli ticaret anlaşmaları şeklinde uygulanan tarife düzenlemeleri genellikle üye ülkelerin tercihlerine göre ve sınırlı ölçüde gümrüksüz ticareti konu alacağından büyük ihtimalle ticaret saptırıcı etkilerin ortaya çıkmasına sebep olacaktır. Freund ve Ornelas (2010) konuyla ilgili olarak incelemiş olduğu teorik çalışmaların tamamında, ampirik çalışmaların da büyük çoğunluğunda Viner'in görüşünü destekler nitelikte sonuçların varlığına işaret etmektedir. Özellikle politik kararlar neticesinde tercihli ticaret anlaşmaları, ürünlerin üye ülkelere dünya çapında ucuz üretim yapan ülkelere değil, anlaşma ortağı ülkelere ithal edilecek şekilde düzenlenmektedir. Bunun yanında birliklerin anlaşmaları uygulama performansları da önemlidir. Özellikle AB gümrük politikaları tamamen üye ülkelere mal satın almayı özendirici şekilde düzenlenmemektedir. Ayrıca serbest ticaret uygulamaları diğer birliklere oranla çok daha fazla sektörü kapsayacak şekilde yapılmakta ve bu sektörler arası çeşitli bağlantılar da düşünüldüğünde üretimde etkinliğe daha fazla katkı yapacağından çok daha fazla ticaret yaratıcı etki ortaya çıkaracaktır.

Viner'in öncü çalışmasına kadar hem serbest ticaret savunucuları hem de koruma yanlılarının ticaret bloklarının arttırılması yönünde görüş birliği içerisinde oldukları görülmektedir. Ancak bu çalışmayla, birlik içerisindeki ülkelerin dış dünya ile olan ticari ilişkileri hem birlik üyelerinin hem de dünyanın geri kalanının refahı üzerinde kurulan ekonomik entegrasyonun kesin olumlu sonuçlar vermeyeceğini göstermesi açısından önemlidir (Snorrason, 2012). Viner'in gümrük birlikleriyle ilgili

yapmış olduğu çalışma, günümüzün modern diyagram ve matematiksel yöntemlerinden yoksundur. Ancak analizinde oldukça nitelikli bir şekilde bazı konuları ele alması günümüzde de gümrük birlikleri ile ilgili olarak yapılan tartışmaların temelini oluşturmaktadır (Derosa, 1998).

3.7.2. Ekonomik entegrasyonun genel denge analizi: ikinci en iyi teorisi

Viner'in öncü çalışmasının ardından Meade (1955) bölgesel ekonomik entegrasyonların modern statik teorisinin genel hatlarını oluşturmuştur. Çalışmasında, birçok ülkenin birçok malın ticaretini serbest ticaret antlaşmalarına göre yaptığı durumu genel denge analizleri ile incelemiştir. Dönemin modasına da uyarak, ülkelerin dış ticaret dengesini de içine alacak şekilde genel dengeye ulaşabilmesi için uygulaması gereken makroekonomik politikaların da üzerinde durmuştur. Uluslararası ticaret ve ödemelerin genel dengesinin sağlanmasında, fiyatlara ve ticaret hadlerine merkezi bir rol vermiştir. Meade'nin çalışması, bölgesel ekonomik entegrasyonları sadece entegrasyona dâhil olan ülkeler açısından ele almamış, genel anlamda ekonomik entegrasyonun dünya refahı üzerine etkilerini incelemeye odaklanmıştır (Derosa,1998). Meade (1955), ekonomik entegrasyonlar sonucunda ortaya çıkan ticaret yaratıcı etkiler kaynaklı kazançlar ile ticaret saptırıcı etkiler kaynaklı kayıpların nasıl telafi edilebileceğini de incelemiştir (Machlup, 1975). Meade (1955) ekonomi literatürüne İkinci En İyi Teorisini sokmuş ve sonrasında birçok iktisatçı tarafından sıkça bu kavram kullanılmıştır (Panagariya, 2000).

Lipsey ve Lancaster (1957) tarafından Meade'nin ortaya attığı bu kavram genişletilmiş ve İkinci En İyinin Genel Teorisi adıyla sunulmuştur. İkinci En İyi Teoremine göre, her zaman tam anlamıyla elde edilmiş Pareto Optimumu, genel denge koşulları altında arzulan veya daha iyi bir sonuç olmayabilir. Pareto Optimumunun elde edilebilmesi için, optimum koşulların tamamının eş zamanlı olarak sağlanması gerekmektedir. Pareto Optimumunu genel denge koşulları altında aramaya kalkışırsak tek tek Pareto Optimum koşulları birçok alanda sağlanmışken, yeni bir tanesine daha ulaşıldığında eğer başka bir Pareto Optimumda bozulmalara yol açıyor ise bu durumda

elde edilen son Pareto Optimum koşulu arzulanan bir koşul değildir. Buradan yola çıkarak farklı yapıların bir arada olduğu durumlar yani genel denge koşulları düşünülürse tamamında Pareto Optimumunun sağlanma çabası her zaman en iyi sonucu vermez (Lipsey ve Lancaster, 1957). İkinci En İyi Teorisi bölgesel entegrasyonlara uyarlanabilir. Bölgesel ekonomik entegrasyonlarda Pareto Optimumuna ulaşmak için gümrük tarifeleri indirilir. Çünkü serbest ticaret, kaynakların daha etkin kullanımını sağlayacak ve bir başka daha iyi dağılım yok ise bu Pareto Optimum olacaktır. Ancak Pareto Optimuma ulaşmak için gerçekleştirilen entegrasyonlar her zaman tüm üye ülkeler ve genel olarak dünya refahı için en iyi sonuçları vermeyebilir. Çünkü entegrasyonlardan üye ülkelerin tamamı ve dünyanın geri kalanı aynı yönde etkilenecektir. Öyleyse bölgesel ekonomik entegrasyonlar ikinci en iyidir (Derosa,1998).

3.7.3. Kutuplaşma teorisi ve yeni ekonomik entegrasyon teorisi

Ülkeler arasında çeşitli nedenlerden ötürü gelişmişlik farklılıkları vardır. Bir kısım ülkeler teknolojik donanım ve sermaye birikimi açısından diğerlerine göre daha iyi durumdadırlar. Gelişmesini henüz tamamlamamış ülkelerin, gelişmiş ülkeler ile birlikte taraf oldukları çeşitli bölgesel ekonomik entegrasyonlar, nispeten daha az gelişmiş ülkeler için sakıncalı olabilir. Bunun bir nedeni, az gelişmiş ülkede bulunan sanayilerin gelişmiş ülkelere bulunan sanayiler ile rekabete dayanamayacak durumda olmasıdır. İkinci bir neden de, az gelişmiş ülkede bulunan nitelikli emek gibi kıt bulunan faktörleri daha yüksek gelir vaat etmesi dolayısıyla, gelişmiş ülkelere göç etmek istemesidir. Göç eden bu faktörler gittikleri ülkede üretime olumlu katkı sağlarken, ayrıldıkları ülkenin üretimine kalkınma hızını düşürecek biçimde etki ederler (Seyidoğlu, 2003).

Geleneksel ekonomi teorisi, firmaların ve diğer üretim faktörlerinin yukarıda anlatıldığı şekilde belli bölgelerde yoğunlaşma olasılığını dışlamaktadır. Buna karşılık, Myrdal (1957), Kaldor (1972) ve Arthur (1990) ile özdeşleşen “Kümülatif Nedensellik Teorisi”, ölçeğe göre artan getiri ve monopolistik piyasa yapıları neticesinde yığılma

güçlerinin harekete geçirebileceğini göstermektedir. Buna bağlı olarak farklı gelişmişlik seviyelerinde bulunan ülkeler arasında oluşturulan ekonomik entegrasyonlar neticesinde, ülkelerin sanayileşme ve gelir seviyeleri arasındaki fark giderek artacaktır (Wigley, 2007). Bu görüş “Kutuplaşma Teorisi” olarak bilinir ve bölgesel ekonomik entegrasyonların birbirine gelişmişlik düzeyi açısından denk ülkeler arasında yapılmasını önermektedir. Ekonomik entegrasyon ve yığılma ekonomileri arasındaki ilişkinin detaylı şekilde incelenmesi sonraki bölümlere bırakılmıştır. Ayrıca tezimizin temel amaçlarından biri Kutuplaşma Teorisinin altında yatan, entegrasyonun bölgesel yığılma ve uzmanlaşma olgusuna yönelik etkilerinin analizidir ki, bu analize son bölümde yer verilmiştir.

Yeni Dış Ticaret Teorileri olarak adlandırılan teoriler ekonomik entegrasyon teorisine de çok önemli açılımlar sağlamıştır. 1970’li yılların sonlarında ortaya çıkan bu teorilerinin temel özelliği, geleneksel dış ticaret teorisinin temel varsayımları olan tam rekabet ve ölçeğe göre sabit getiri varsayımlarını terk ederek, ölçeğe göre artan getiri ve eksik rekabet piyasalarını analizin temeline almasıdır. Bu gelişmeler ekonomik entegrasyon teorisini de yakından ilgilendirmektedir. Yeni dış ticaret teorisinin refah ile ilgili sonuçlarının ekonomik entegrasyon teorisine uygulanması, karşılaştırmalı üstünlükler ve ölçeğe göre sabit getiri varsayımına dayanan geleneksel ekonomik entegrasyon teorisinden çok farklı sonuçlar ortaya çıkardığı için, ekonomik entegrasyon teorisi artık klasik bakış açısıyla incelenmemektedir. Yeni teorilere göre, bölgesel ekonomik entegrasyonun üç önemli etkisi bulunmaktadır. Birinci etki, ekonomik entegrasyonun endüstriyel faaliyetler ve ülkelerin gelir düzeyi üzerindeki etkisini gösteren yer seçimi etkisidir. İkinci etki, ekonomik entegrasyonun kaynak dağılımı üzerindeki etkisini gösteren kaynak dağılımı etkisidir. Üçüncü etki ise, ekonomik entegrasyonun fiziki sermaye, beşeri sermaye ve teknoloji birikimi üzerindeki etkilerini gösteren büyüme etkisidir (Wigley, 2007).

3.8. Bölgesel Ekonomik Entegrasyonların Etkileri

Bölgesel ekonomik entegrasyonlar üye ülkeleri ve dışarıda kalan ülkeleri farklı açılardan etkilemektedir. Statik kaynak dağılımı etkisiyle ülkelerin üretim seviyelerini

ve buna bağılı olarak gelir seviyelerini doğrudan etkilemektedir. Bu görüş uzun yıllar uluslararası iktisat literatüründe geniş yer bulmuştur. Diğer yandan ekonomik entegrasyonların dinamik etkilerini de ortaya koymak gerekmektedir ve bu alanda yapılan çalışmalardan oluşan bir alt literatür giderek gelişmektedir. Bu kısımda bölgesel ekonomik entegrasyonların sadece statik etkilerinin incelendiği geleneksel dış ticaret teorisine kısaca yer verildikten sonra konumuzla daha ilgili olan ve özellikle 90'lı yıllarla birlikte hızlı bir gelişme kaydeden, ekonomik entegrasyonların dinamik etkilerini inceleyen literatüre yer vermeye çalışılacaktır. Bu bölümle birlikte, bölgesel ekonomik entegrasyonların, entegrasyona dâhil olan ülkelere ve dışarıda kalan üçüncü ülkelere ne gibi etkilerinin olacağı, entegrasyona dâhil olmalarıyla teorik çerçevede onları bekleyen ekonomik avantaj ve dezavantajları ve ekonomik entegrasyonlar ile bölgesel yığılma ve uzmanlaşma süreçleri arasındaki ilişki açıklanmış olacaktır.

3.8.1. Serbest ticaretin getirileri

Genel gözlemler ortaya koymaktadır ki, herhangi bir ekonomik aktör tarafından alınan tüketim kararlarına bağılı olarak çeşitli tüketim yelpazeleri oluşturulmaktadır. Bunun neticesinde üretim süreçleri uzmanlaşmaya veya genelleşmeye doğru gitmektedir. Üretim süreçlerinde bireysel, bölgesel, ulusal anlamda uzmanlaşmanın getirdiği avantajların anlaşılması A. Smith'e kadar uzanacak şekilde eskiye dayanmaktadır. Uzmanlaşmanın yaşandığı bir üretim süreci, genelleştirilmiş üretim süreçlerine nispeten daha büyük bir tüketim yelpazesine ulaşmak için bir potansiyel yaratır. Ancak bu potansiyelin gerçekleşebilmesi sadece ticaret sayesinde olabilir. Bir ekonomik birimin uzmanlaşma sağlandığı ve daha etkin bir şekilde ürettiği ürünler ile etkin bir şekilde üretmediği ürünlerin ticaretini yaptığıında satın aldığı ürünlerin reel maliyetleri düşmüş olur. Böylece uzmanlaşma ve ticaret sayesinde üretim imkânlarında, genelleştirilmiş üretim süreci ile elde edebileceği tüketim imkânına göre, daha üst düzey bir tüketim imkânını elde etmiş olur.

Ticaretin getirilerinin elde edilebilmesinde dış ticaret hadlerinin önemi büyüktür. Eğer iki ekonomide otarşı durumunda üretilen mallar için fiyat farklılıkları

oluşmamış ise, ülkelerin en az birinin ticaretten kazançlı çıkma şansı yoktur. Bu nedenle ticaret hacmi ve bağlı olarak ticaretten elde edilen getiriler bu reel fiyat farklılıklarına bağlıdır. Otarşi durumunda reel fiyat farklılıklarının olabilmesi, yani serbest ticaretin gerçekleşebilmesi, ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüklere sahip olmaları ile mümkün hale gelir. Karşılaştırmalı üstünlüklerin bulunduğu malların serbest ticaretinin gerçekleştiği durumda ise ülkelerin birinin refahı en azından azalmadan diğerinin refahı artacağından dünya genelinde refah seviyesi artmış ve kaynakların daha etkin dağılımı sağlanmış olacaktır (Sheer, 1981).

Yukarıda özetlenen serbest ticaretin getirileri konusu, A. Smith, D. Ricardo, J. S. Mill'in Mutlak Üstünlükler Teorisi ve Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi ile öncülüğünü yaptığı, sonrasında Faktör Donanımı Teorisiyle E. Heckscher ve B. Ohlin tarafından geliştirilen geleneksel teorilerde anlatılan serbest uluslararası ticaretin getirilerinden bahsetmektedir. Bölgesel ekonomik entegrasyonlar ise, henüz küresel çapta serbest ticaret ilkelerine göre dış ticaret rejimlerini ayarlayamayan ülkelerin en azından kendi aralarında serbest ticaretin getirilerinden yararlanmaya çalıştıkları, çeşitli şekillerde gerçekleştirilen örgütlenmelerdir. Bölgesel ekonomik entegrasyonların, tam anlamıyla serbest ticaretin getirilerinden faydalanmayı dünya çapında sağlayacak bir mekanizma olup olmadığı konusunda halen daha geniş çaplı tartışmalar devam etmektedir. Bölümün geri kalan kısımlarında bölgesel ekonomik entegrasyonların etkileri açıklanmaya çalışılacaktır.

3.8.2. Bölgesel ekonomik entegrasyonun statik etkileri: ticaret yaratıcı ve saptırıcı etkiler

Uluslararası ticaretin serbestleşmesi ile tüm ülkelerin kazançlı çıkacağı ve serbest ticaretin ülkelerin refah seviyelerine olumlu katkı yapacağı geleneksel uluslararası ticaret literatürü tarafından ileri sürülmektedir. Bu görüş çok uzun yıllar geçerliliğini korumuş ve özellikle de gelişmiş ülkelerin teşvikleriyle birçok ülke uluslararası ticarete dâhil olma yolunda adımlar atmıştır. Çeşitli nedenlerden dolayı ekonomilerini küresel serbest ticarete dâhil etmeyen ülkeler ise özellikle II. Dünya

Savaşından sonraki yıllarda, serbest ticaretin getirilerinden yararlanmak için, bölgesel ekonomik entegrasyon anlaşmaları imzalayarak kendi aralarında serbest ticaret yapmak ve mal ticaretleri dışında çeşitli seviyelerde işbirlikleri yapmak amacıyla çeşitli bölgesel entegrasyonlar oluşturmaya başlamışlardır. Diğer yandan bu amaçlarla yola çıkan ülkelerin kurmuş oldukları bölgesel ekonomik entegrasyonların, küresel serbest ticarete giden yolda bir adım mı yoksa küresel serbest ticaretten farklı şekillerde korumacılıklarla sonuçlanabilecek ayrılmalar mı olduğu konusu ise, halen daha tartışılmaya devam eden bir konudur.

Bölgesel ekonomik entegrasyonların statik etkileri ilk olarak Viner (1950) tarafından ele alınmış ve “ticaret yaratıcı etkiler” ve “ticaret saptırıcı etkiler” kavramlarıyla bölgesel ekonomik entegrasyonlarla yapılan serbest ticaretin küresel serbest ticaret ile aynı sonuçlar doğurmayacağı açıklanmaya çalışılmıştır. Entegrasyonların ekonomik etkilerine yönelik yapılan çalışmaların öncülerinden olan Viner’in çalışmasında statik etkiler incelenmiştir. Statik etkiler, teknoloji ve ekonomik yapının sabit kalması varsayımı altında, üretim faktörlerinin yeniden dağıtımı dolayısıyla ortaya çıkacak etkileri ifade eder (Seyidoğlu, 2003). Sonraki yıllarda yapılmış olan çalışmalar da ise genellikle gümrük birlikleri neticesinde Bölüm 3.7.1’ de açıklanmış olan ticaret yaratıcı etkilerin ve ticaret saptırıcı etkilerin net etkileri tartışılmıştır ve bu net etkilere göre birliklerin ekonomik refah üzerine etkileri araştırılmıştır. Gümrük birliklerinin, birliğe dâhil olan ülkelerin refahına olumlu katkılar yapabilmesi için ticaret yaratıcı etkilerin, ticaret saptırıcı etkilerden büyük olması gerekir. Bunu sağlayacak koşulları ise şu şekilde sıralamak mümkündür (Küçükahmetoğlu, 2007);

- En düşük maliyetli üreticinin birlik içerisinde olma ihtimalini arttırması ve ülkeler arasında daha büyük bir işbölümü ve uzmanlaşma yaratabilmesi açısından birliklerin daha fazla katılımcı ülkeden oluşması birliğin daha fazla ticaret yaratma etkisi ortaya çıkarmasını sağlar.

- Birliğe üye olan ülkelerin rakip malları üreten ülkeler olması neticesinde ortaya çıkacak olan ticaret yaratıcı etkiler, üye ülkelerin tamamlayıcı mallar üreten

lkeler olması neticesinde ortaya çıkan ticaret yaratıcı etkilerden daha büyüktür. Birlik içerisinde üretilen rakip mallar hangi ülkede daha düşük maliyetlerle üretiliyorsa o bölgeye kayar ve böylece birlik içerisinde daha etkin bir üretim gerçekleşmiş olur ve daha fazla ticaret yaratıcı etki ortaya çıkar. İki ülkenin birbirini tamamlayıcı nitelikte olması ise böyle bir etkiye yol açmayacağından birleşme öncesi maliyet yapısıyla üretim devam eder.

- Birliğe dâhil olan ülkelerin birlikten önce kendi aralarında uygulamış oldukları gümrük tarifesi ne kadar yüksek ise, gümrük birliği neticesinde ticaret yaratma etkisi o kadar fazla ortaya çıkar. Ayrıca birliğin dışarıda kalan ülkelere uygulamakta olduğu ortak gümrük tarifesi ne kadar düşükse ticaret saptırıcı etkiler o derece düşük kalır.

- Birliğe dâhil olan ülkelerde arz ve talep esnekliklerinin yüksek olması yüksek düzeyde ticaret yaratma etkisinin ortaya çıkmasını sağlar. Birlik dışı ülkelerdeki arz esnekliğinin ise düşük olması, birliğe dâhil ülkelerin daha yüksek ticaret yaratma etkisi ile karşı karşıya olmasını sağlar.

- Gümrük birliği ülkelerinin coğrafi olarak birbirlerine yakın olması taşıma maliyetlerini azaltacağından ticaret hacmi daha fazla artar ve ticaret saptırıcı etkilerin daha düşük düzeyde kalmasını sağlar.

- Gümrük birliği ülkelerinin birlik dışı ülkelerin ürünlerine yönelik talebin daha az, buna karşılık birbirlerinin ürünlerine yönelik talebin yüksek olması ticaret yaratıcı etkinin daha fazla ortaya çıkmasını sağlar.

Statik etkiler, bölgesel ekonomik entegrasyonların devam eden ekonomik ilişkiler neticesinde ortaya çıkabilecek muhtemel etkileri kapsamamaktadır. Hâlbuki uzun vadede birliğe dâhil olan ekonomilerde karşılıklı olarak şekillenen teknoloji, verimlilik, faktör dağılımı, tüketim yapısı vb. bileşenlerin farklı ekonomik sonuçlar meydana getirmesi muhtemeldir. Bu nedenle özellikle geleneksel iktisadın bazı varsayımları terk edilerek bölgesel ekonomik entegrasyonların farklı etkilerini de ortaya

koymak mümkün olabilecektir. Bu etkiler, bölgesel ekonomik entegrasyonların dinamik etkileri başlığı altında incelenebilir.

3.8.3. Bölgesel ekonomik entegrasyonların dinamik etkileri ve yığılma ekonomileri

1960'lara kadar oluşturulan bölgesel ekonomik entegrasyon literatürüne göre ticaret, verimlilik ve faktör donanımlarındaki farklılıklar nedeniyle elde edilen karşılaştırmalı üstünlükler tarafından tetikleniyordu. Uluslararası ticarete de tam rekabet koşulları geçerli olduğu varsayılıyordu. Oysaki gerçek dünya da tam rekabet koşulları birçok alanda sağlanamamaktadır. Tam rekabet ve ölçeğe göre sabit getiri varsayımlarının terk edilerek, özellikle bölgesel ekonomik entegrasyonlar neticesinde büyüyen piyasaların da etkisiyle daha belirgin hale gelen ölçek ekonomilerinin analizlere dâhil edilebilmesi, uluslararası ticaretin ve bölgesel ekonomik entegrasyonların etkilerini farklı açılardan incelenebilir hale getirmiştir. Geleneksel varsayımların terk edilmesiyle uluslararası ticaretin farklı şekilde incelenmesi, 1970'lerden sonra Yeni Dış Ticaret Teorisinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yeni geliştirilen teorilerin bir diğer önemli katkısı da endüstri içi ticaret konusunu ele alarak, bu alanda yapmış oldukları açıklamalardır. Özellikle Avrupa Ekonomik Topluluğu ilk kurulduğu yıllarda çok yüksek miktarlarda endüstri içi ticaret yapmaktaydı ve bu hacim çoğu zaman endüstriler arası ticareti bile geçmekteydi. Aynı ürünün farklı aşamalarının uluslararası ticarete konu olması 1960'lardan önce geliştirilen geleneksel teorilerde yeteri kadar açıklanamamaktaydı (Schiff ve Winters, 2003; Markusen ve Venables, 1995).

Bölgesel ekonomik entegrasyonlara ilişkin son dönemde yapılan çalışmaların büyük bir kısmı aksak rekabet piyasa koşullarına odaklanılarak yapılmaktadır. Bu odaklanmanın iki önemli nedeni vardır. Birincisi, AB'ni oluşturan ekonomilerin büyük oranda benzer ekonomik yapılara sahip olmaları ve çok yüksek miktarlarda endüstri içi ticaret gerçekleştirmeleridir. İkincisi, piyasa yapısı ve ekonomik entegrasyonların etkileri arasında bir bağlantı olabilme ihtimalinin ihmal edilemez olmasıdır (Baldwin ve Venables, 1995). Yeni Dış Ticaret Teorilerine göre, bölgesel ekonomik entegrasyonlar

yeniden yorumlandığında (geleneksel varsayımların ve statik analizlerin ötesine geçerek) farklı etkilerinin incelemelere konu olduğunu görmekteyiz. Bu bağlamda bölgesel ekonomik entegrasyonların dinamik etkileri takip eden başlıklar altında incelenmeye çalışılacaktır.

Artan Verimlilik ve Ekonomik Büyüme: Genel olarak ekonomik büyüme oranlarının arttırılabilmesi için iki farklı yol vardır. Bunlardan birincisi faktör girdilerinin artış hızının yükselmesi; ikincisi ise toplam faktör verimliliğinin artmasıdır. Nüfus artış oranının ve işgücünün mevcut yapısı sabit iken faktör girdilerinin artışı, fiziki ve beşeri sermayeye yapılan ilaveler şeklinde olacaktır. Diğer yandan toplam faktör verimliliği ise teknolojik gelişim, teknik bilgi artışı (know-how), kurumsal gelişmeler gibi faktörler ile arttırılabilir. Bölgesel ekonomik entegrasyonlar ile büyüme arasındaki doğrudan ilişkinin mevcudiyeti, birçok çalışmada farklı metodolojik itirazlarla karşılaşmasına rağmen, çoğunlukla tutarlı bir şekilde ortaya koyulabilmektedir. Özellikle İçsel Büyüme Teorileri, büyümenin temel kaynağı olarak bilgi birikimi ve teknolojiyi ön plana çıkarmaktadır. Ayrıca bilgi birikimi ve teknolojinin uluslararası ticaret ve anlaşmalar ile ülkeden ülkeye çok etkili bir şekilde transfer edilebileceğinden bahsetmektedir. Bu faktörlerin zengin olarak bulundukları bölgelerden, diğer bölgelere doğru kaymaları neticesinde birliğe dâhil olan ülkelerdeki büyüme oranları artabilecektir. Ampirik çalışmaların sonuçlarına göre, bölgesel ekonomik entegrasyonların büyüme üzerine etkisinin en fazla ortaya çıktığı birleşme şekli, gelişmekte olan ülkeler ve gelişmiş ülkeleri bir araya getirilmesiyle gerçekleştirilenlerdir. Gelişmiş ülkelerin kendi aralarında gerçekleştirdikleri bölgesel ekonomik entegrasyonların etkisi sınırlı iken, gelişmekte olan ülkelerin kendi aralarında gerçekleştirmiş oldukları bölgesel ekonomik entegrasyonların neredeyse hiç etkisi olmadığı görülmüştür (Schiff ve Winters, 2003; Rivera-Batiz ve Romer, 1990).

Bölgesel ekonomik entegrasyon ve büyüme arasındaki ilişki Bretschger ve Steger (2004)'e göre iki farklı mekanizma ile açıklanabilmektedir. Bunlardan birincisi, ekonomilerin bir araya gelmesiyle artan üretim ölçeğinden kaynaklanan pozitif içsel ekonomilerin geçici veya kalıcı bir şekilde entegrasyon bölgesini etkilemesi yoluyla büyüme oranlarının artmasıdır. İkincisi, ülkelerin büyüme oranlarını önemli ölçüde

etkileyen dinamik sektörleri arasında gerçekleşen kaynak dağılımındaki değişimlerdir. Kaynakların yeniden dağılımı ülkelerin dinamik sektörlerinin büyüme oranlarını ve dolayısıyla ülke büyüme oranlarını etkileyecektir. Bölümün geri kalan kısmında iki etki de sırasıyla daha detaylı bir şekilde açıklanmaya çalışılmıştır.

Bölgesel ekonomik entegrasyon sayesinde üreticiler, bütünleşen piyasalardaki yüksek üretim miktarlarını karşılamaya çalışırken ölçek ekonomileri ortaya çıkacaktır. Ölçek ekonomilerinin ortaya çıkması ile özellikle imalat sanayinde büyüme oranlarının artacağına dair bir çok ampirik çalışma mevcuttur. Dinopoulos ve Thompson (1999) ölçek ekonomisi etkilerini araştırırken ekonomik büyüme oranları ile ekonomi büyüklüğünün logaritması arasındaki ilişkiyi incelemiştir ve anlamlı bir ilişki tespit edememiştir. Yani ekonominin genel anlamda büyük olması ekonomik büyümeyi etkilememektedir. Ancak odak noktasını imalat sanayisine çevirdiklerinde farklı sonuçlar elde etmişlerdir. 67 ülke imalat sanayisi için yapmış oldukları analiz neticesinde, imalat sanayisinde ortaya çıkan ölçek ekonomilerinin büyüme oranlarına pozitif yönde anlamlı katkılar yaptığı sonucuna ulaşılmıştır. Rivera-Batiz ve Romer (1991) ölçek ekonomileri ve büyüme arasındaki ilişkiyi teknoloji üretimi amacıyla çalışan sektörlerin de bölgesel ekonomik entegrasyon sayesinde entegre olarak bu sektörlerde ortaya çıkan ölçek ekonomilerini de analize dâhil ederek incelemiştir. İki farklı piyasa için imalat ve araştırma yapan firmaların maliyetleri tek piyasa için imalat ve araştırma yapan daha büyük ölçekli firmaların maliyetlerinden yüksek olacaktır. Böylece entegrasyon, ölçeğe göre azalan maliyetleri ortaya çıkararak imalat ve araştırma sektörlerinin her ikisinde de daha hızlı bir verimlilik artışına ve sonuçta daha yüksek büyüme oranlarına imkan sağlayacaktır. Bu çalışma ölçeğe göre artan getirilerin sadece imalat sanayinde değil, ilave olarak bilgi üretiminin yapıldığı sektörlerde de ortaya çıktığını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Brodzicki (2006) AB ülkeleri için yapmış olduğu çalışmada, birliğin genişlediği ülkelerdeki imalat sanayisinde üretim daha büyük pazarlar için gerçekleştirilmeye başlanmasıyla ölçek ekonomileri ortaya çıktığını ve birliğe yeni katılan ülkedeki büyüme oranlarını pozitif yönde anlamlı bir şekilde etkilediğini göstermiştir. Ancak ölçek ekonomilerinin büyüme oranları üzerine etkisinin kalıcı olmaktan çok geçici olduğunu ve orta dönemden sonra ortadan kalktığını belirtmiştir.

World Bank (2000) bölgesel ekonomik entegrasyon neticesinde sağlanan piyasa genişlemesinin, firmaların ölçek ekonomilerinden daha fazla yararlanması yoluyla büyüme üzerinde olumlu katkılar yapacağını söylerken, diğer yandan piyasalardaki rekabetçi yapılara da dikkat çekmiştir. Kapalı bir ekonomide firmalar, ölçek ekonomilerinin ortaya çıkabileceği kadar genişlemiş ise piyasada bu şekilde az sayıda firma olabileceğinden bu firmaların tekelci güç kazanmış olma ihtimalleri yüksektir. Yani kapalı ekonomide ölçek ekonomilerinin getirisi ile rekabetçi yapı arasında bir değiş tokuş vardır. Ancak ekonomik birlikler sayesinde bu değiş tokuş sorunu ortadan kalkar ve hem büyük firmalar hem de rekabetçi yapı devam edebilir. Örneğin, entegrasyon öncesinde iki ekonomide aynı endüstride faaliyet gösteren ikişer firma, kendi ülkelerinde düopolist bir yapı içerisinde fiyatların marjinal maliyetlerin çok üstünde belirlendiği şekilde faaliyet gösteriyor olsun. Sonrasında gerçekleşen bölgesel ekonomik entegrasyon neticesinde tek bir piyasada faaliyet gösteren dört büyük firma olacaktır. Bu durum firmalar arasında rekabetin artmasına yol açacak ve hatta bazı firmalar üretimden çekilmek zorunda kalacaktır. Entegrasyonun net etkisi, daha rekabetçi bir yapı, daha büyük ölçek ekonomisi ve daha düşük maliyetler olacaktır. Sonuç olarak, ortaya çıkan yapı öncesine göre çok daha verimli ve büyümeye daha fazla katkı yapacak şekilde olacaktır.

Bölgesel ekonomik entegrasyonların büyüme üzerine etkisinin ikinci şekli, entegrasyon sonrasında üretim faktörlerinin yeniden dağılımıyla sağlanan etkinlik artışıyla ortaya çıkmaktadır. Bretschger ve Steger (2004) kaynakların yeniden dağılımı neticesinde ekonomik büyümenin etkisini incelemeye yönelik yapmış oldukları çalışmada, ülkelerin ekonomik büyümelerini sürükleyen sektörlere ayrılan kaynakların ekonomik entegrasyonlar neticesinde azalacağını ve böylece uzun dönem büyüme oranlarının düşeceğini ileri sürmüştür. Ancak yapılan bu teorik çalışmada sadece emek faktörü üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır. Rivera-Batiz ve Romer (1991) ise bölgesel ekonomik entegrasyon neticesinde ortaya çıkan ticaret hareketlerinin sadece mal hareketleri ile sınırlı kalmayacağını, ortaya çıkan iletişim artışı sayesinde bilgi ve teknoloji başta olmak üzere yayılma etkileri ortaya çıkaracağını ileri sürmüştür. Bilgi ve teknolojinin iki ülke tarafından daha fazla şekilde ulaşılabilir olması iki ülkede de

verimlilik artışına ve dolayısıyla büyüme oranlarında bir artışa neden olacaktır. Shambaugh, Goldberg, Krugman ve Klein (2006) ekonomik entegrasyonun büyüme üzerine kaynakların yeniden dağılımı yoluyla etkisini, işgücünün yeniden dağılımı, sermayenin yeniden dağılımı ve uluslararası firmalar açısından incelemiştir. Çalışmaya göre iki farklı ekonomide faaliyet gösteren firmaların, işgücünün yeniden dağılımı neticesinde, işgücünün daha da bollaştığı ekonomide düşen işgücü maliyetleri neticesinde istihdam, üretim ve dolayısıyla büyüme artacaktır. Ayrıca bu durum iki ekonomi arasında gelir dağılımını da eşitleyici yönde bir etki ortaya çıkaracaktır. Sermayenin iki bölge arasında yeniden dağılımı neticesinde ise hem sermayeyi ödünç alanlar hem de ödünç verenler açısından olumlu etkiler ortaya çıkacak ve sermaye faktörünün daha etkin kullanımı neticesinde büyüme daha da artacaktır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik entegrasyonlarla olan ilişkisi çalışmada tartışılmamış olmasına rağmen ekonomik entegrasyon neticesinde uluslararası firmaların entegrasyon bölgesinde faaliyetlerini arttıracakları ve bölgede hem üretimin artması hem de teknoloji transferleri neticesinde büyümenin artacağı ileri sürülmüştür. Baldwin ve Venables (1994) işgücünün, sermayenin ve bilgi birikiminin yeniden dağılmasının azalan verimleri bertaraf ederek uzun dönemli kalıcı büyümeyi sağlayabileceğini ileri sürmüştür. Özellikle içsel büyüme teorileri tarafından ele alınan bilgi üretimi yapan sektörler ekonomik entegrasyonlar sayesinde genişleyecek, verimlilikleri artacak ve böylece ekonomik büyüme tüm entegrasyon alanında hızlanacaktır.

Üretim Faktörlerinin Yeniden Dağılımı ve Ekonomik Yığılma: Bölgesel ekonomik entegrasyonların sonuçlarının büyük bir kısmı ekonomiler arasındaki asimetrik yapıdan kaynaklanmaktadır. Ekonomiler arasındaki farklılıklar, farklı üretim faktörü ve ürün fiyatları olması nedeniyle, bölgesel ekonomik entegrasyon neticesinde üretim faktörlerinin bölgeler ve sektörler arasında yeniden dağılımına yol açacaktır. Entegrasyonun ilerleyen dönemlerinde faktör hareketliliğinin de mümkün olmasıyla birlikte üretim faktörlerinin hem sektörel hem bölgesel dağılımı yeniden değişebilecektir (Bretschger ve Steger, 2004). Bu noktadan sonra bölgesel ekonomik entegrasyonun iki farklı yönde etkisi ortaya çıkabilir. Entegrasyona dâhil olan ülkeler

arasındaki farklılıklar, bölgesel ekonomik entegrasyonlar neticesinde azalabilir veya giderek artabilir.

Tam rekabet ekonomisi kurallarının geçerli olduğu bir durumda bölgesel ekonomik entegrasyon, faktör fiyatlarını ürün fiyatlarının eşitlenmesi ile birlikte eşitleyecek ve böylece bölgeler arasındaki farklılıklar da azalacaktır. Diğer bir bakış açısına göre ise eksik rekabet koşulları ve artan ölçeğe göre getirinin varlığında, firmalar yerleşim kararlarını tekrar gözden geçirmek durumunda kalacaklardır. Firmalar üretimlerinin tamamını tüm bölgelere dağıtmaktansa artan ölçeğe göre getirilerden yararlanmak için tek bir bölgede toplamaya karar vereceklerdir ve bu durum bölgeler arası farklılıkları arttıracaktır (Baldwin ve Venables, 1995). Sonraki başlıklarda bölgesel yığılma ve uzmanlaşmaların nedenleri değil, bölgesel ekonomik entegrasyonun hangi yollarla ekonomik yığılmalara neden olabileceği açıklanmaya çalışılacaktır. Venables (1999) ve sonrasında bunu takiben birçok araştırmacı, bu etkileri iki başlık altında incelemiştir. Bunlardan birincisi ekonomik entegrasyonların firmaların yer seçimi kararları üzerine etkisi, ikincisi ise yığılma güçlerini hızlandırmasıdır.

Bölgesel Ekonomik Entegrasyonların Firmaların Yer Seçimi Kararları Üzerine Etkisi ve Yığılma Ekonomileri: Firmaların yer seçimi kararları temelde üç değişkene göre değişebilmektedir. Bunlardan birincisi farklı bölgelerdeki girdi maliyetlerinin farklı olması, ikincisi ise daha büyük piyasalara erişim imkânı ve bilgiye erişim imkânıdır. Diğer şeyler sabitken girdi maliyetleri hangi bölgede daha ucuz ise firmalar orada üretim yapmayı tercih edeceklerdir. Bunun üzerine söylenecek fazla bir şey yoktur; ancak firmaların yer seçimi kararında etkili olan ikinci neden yığılma ekonomileri literatüründe oldukça önemli bir yere sahiptir.

Ölçeğe göre artan getiri ve aksak rekabete dayalı uluslararası ticaret modelleri, belirgin bir şekilde birbirlerine göre faktör donanımı yönünden fark yaratmamalarına rağmen, ülkelerin geniş piyasalara erişebilme imkânı kazanmalarıyla birlikte farklı üretim yapılarına ve sanayi gelişim süreçlerine sahip olmalarını açıklamaktadır. Yeni ticaret teorileri olarak da adlandırılan bu teorilere göre, ölçek ekonomilerinden yararlanabilmek için ve diğer piyasalara da bölgesel ekonomik entegrasyonlar

vasıtasıyla erişebilme imkânını da kullanarak, firmalar üretimlerini belirli merkezde toplama çabası içinde olabileceklerdir. Eğer taşıma maliyetlerinin de olduğu düşünülürse birçok firma üretimini en geniş piyasaların olduğu bölgeye mümkün olduğunca yakın bir şekilde gerçekleştirmeye çalışacaktır. Böylece entegrasyon sonucunda genişleyen piyasalar, ekonomik yığılmalara neden olacaktır (Ottoviano ve Puga, 1997). Krugman ve Venables (1990) geniş piyasalara giriş imkânı ile firma yer seçimi süreçleri arasındaki ilişkiyi AB Bölgesel Ekonomik Entegrasyonu üzerinden açıklamaya çalışmıştır. Geleneksel dış ticaret teorilerine göre faktör donanımı yüksek olan gelişmiş veya büyük ülkelerde ticaretle birlikte uzmanlaşma artacaktır. Ancak ülkelerin büyük veya küçük olma durumları değerlendirilirken, geleneksel dış ticaret teorilerinden farklı olarak, özellikle dikkate alınması gereken hususlardan bir tanesi de ülkelerin geniş piyasalara girebilme imkânıdır. Çalışmaya göre bu açıdan bakıldığında çok büyük piyasalara erişim imkânı olan Hollanda ve Belçika, Avrupa'nın küçük ülkeleri değil hatta İspanya'ya göre daha büyük ülkelerdir. Yani bir ülkenin büyüklüğünü gösteren temel kriter o ülkenin merkezi piyasalara ulaşım maliyetleri, ticaret maliyetleri ve üretim standartları yönünden erişim imkânının kolaylığıdır.

Ortak piyasalara giriş imkânını ve dolaylı olarak o ülkedeki yığılmaları arttıran bir diğer husus da bölgesel ekonomik entegrasyonun ilerleyen seviyelerinde ortaya çıkan ortak üretim standartlarının benimsenmesidir. AB örneğinin gösterdiği gibi, ekonomik entegrasyona giden ülkelerin ulusal piyasalarının entegre olarak tek bir piyasa haline gelmesi için sadece gümrük vergilerinin kaldırılması yeterli olamamaktadır. AB içerisindeki ülkelerin gümrük vergilerini kaldırmalarına rağmen firmaların halen daha fiyat farklılaştırmaları yaptıkları veya halen daha piyasalarda farklı davranış şekilleri benimsedikleri görülmüştür. Buna önlem olarak AB Politika 92 tedbirleri yürürlüğe konmuştur. Bu tedbirler piyasalar arasındaki birçok farklılığı ortadan kaldırarak piyasaların entegre olmasını sağlamaya yöneliktir (Wigley, 2007). Bölgesel ekonomik entegrasyonun ilerleyen aşamalarında gümrüksüz mal ticaretinin de ötesinde piyasalarda geçerli olan ortak standartlar firmaların, birden çok piyasa için karar alma ve üretim organizasyonu benimseme süreçlerini ortadan kaldıracak ve böylece ölçek ekonomilerinden daha fazla yararlanabilecekleri üretim yapısını benimsemelerini sağlayacaktır. Böylece görüldüğü üzere; bölgesel ekonomik entegrasyon neticesinde

oluşan ortak piyasalar ve bu piyasalara giriş imkanlarının kolaylaşması firmaların yer seçimi kararlarını etkileyecek ve bölgesel ekonomik yığılmalara neden olabilecektir.

Firmaların yer seçimi kararlarına etki eden bir diğer faktör, diğer firmalara karşı rekabet üstünlüğü elde etme çabalarıdır. Porter (1990)'a göre firmaların değişen piyasa koşullarında rekabet avantajı sağlayabilmelerinin yolu inovatif süreçlere dâhil olabilmek yeteneklerinden geçmektedir. İnovatif süreçler her zaman firma içerisinde çıkmayabilir. Hatta aynı sektörden bile kaynaklanmayabilir. Ancak firmalar bunlara en kısa zamanda ayak uydurmalıdır. Firmaların rekabet avantajlarını devam ettirebilmeleri için üretim süreçlerine uygulayabildikleri inovatif süreçlerin devamlılığını da sağlamaları gerekmektedir (Porter, 1990). İnovatif süreçlerin devamlılığını sağlayabilmek için firmalar inovatif süreçlerin ortaya çıkmasını sağlayacak bilgi ve teknolojilere yakın olmak isterler. Baldwin ve Forslid (2000), bu anlamda bölgesel ekonomik entegrasyonların, firmaların ihtiyaç duyduğu bilgi ve teknolojilerini bölge içerisinde gerçekleşen mal ve insan akışı sayesinde birliğe dâhil olan ülkelere yayılmasını sağlayacağını ileri sürmektedir. Bölgesel entegrasyon sayesinde insanlar diğer ülkelerdeki kültürler, iş ilişkileri ve teknolojiler hakkında daha fazla bilgi sahibi olabilecektir. Bölgeler arasında artan iş gezileri, özel geziler ve sınır ötesi şirket satın alma ve birleşme faaliyetleri bilginin belirli bölgelerde yoğunlaşmasını azaltacak ve bilgi yayılmalarına neden olacaktır. Baldwin ve Forslid (2000) bilgi yayılmalarını da içeren bir model geliştirerek bu durumun firmaların belirli merkezlerde toplanma kararlarını olumsuz yönde etkileyerek çevre ülkelere yerleşim kararı alabilmelerini sağlamaktadır. Bu çalışmaya göre bölgesel ekonomik entegrasyonlar ekonomik yığılmalar üzerinde negatif etki yaratmaktadır.

Bölgesel Ekonomik Entegrasyon ile Hızlanan Yığılma Güçleri: Bölgesel yığılmanın nedenleri arasında mevcut yığılmanın kendisi de gösterilebilir. İmalat sanayilerinin ölçek ekonomilerinden en fazla şekilde yararlanabilmek için belirli birkaç merkeze yığılma eğilimi göstermeleri ve diğer şeyler sabitken seçilecek bu merkezlerin taşıma maliyetlerini minimize edebilmek için en geniş piyasalara yakın merkezler olacağı buraya kadar olan kısımda anlatılmıştır. Ancak bunun da ötesinde, gerçekleşen yığılma, özellikle endüstri içi ticaret sayesinde yığılma bölgeleri merkezlerdeki talebi

daha da arttırmakta ve yığılma güçlerini hızlandırmaktadır (Krugman, 1991b). Bölgesel ekonomik entegrasyon neticesinde imalat sanayisinin tamamı bu “daireysel nedensellik” etkisi sonucunda belirli bölgelerde yığılabilir ve çevre bölgeleri endüstrileşmeden uzaklaştırabilir. Ancak bunun gerçekleşebilmesi için, imalat sanayisinin tüm ekonomiler içerisinde küçük bir paya sahip olması gerekir. Çünkü büyük bir imalat sanayisini küçük bölgelere sıkıştırmak, üretim faktörü temini açısından ciddi sıkıntılara yol açacaktır. Öyleyse ekonomik yığılma, gelişim sürecinin başlangıç aşamalarında, bölgelerden bazılarının finansal piyasalara erişim zorlukları, altyapı imkânlarının yetersizliği, iletişim imkânlarının yetersizliği, ulaşım imkânlarının yetersizliği veya tamamının eşit dağılmadığı durumda gerçekleşecek, sonrasında ise zamanla çevre bölgelere yayılabilecektir (Venables, 1999).

Bölgesel ekonomik entegrasyon, gümrük birliği sürecini aşmış ve ekonomik birlik sürecine gelmiş ise bu durumda birliğe dâhil olan ülkeler arasında faktör hareketliliği de gerçekleşebilecektir. Faktör hareketlerinin serbestleşmesi, işgücü hareketliliği ve sermaye hareketliliği açısından farklı sonuçlar doğurabilmektedir. İşgücü hareketliliği açısından bakıldığında bölgesel ekonomik entegrasyon, ülkeler arasında ekonomik faaliyetlerin yığıldığı, faktör talebinin daha da arttığı ülkelere doğru faktör hareketliliğine yol açacaktır. Sonuçta, entegrasyon yığılma güçlerini hızlandıracak ve var olan yığılmaları daha da arttıracaktır. Krugman (1991b) bu durumu işgücünün hareketliliği açısından iki nedene bağlamıştır. Birincisi yığılmanın var olduğu bölgelerde işgücüne artan taleple birlikte yükselen ücretlerin işgücünün o bölgede daha da yığılmasına neden olmasıdır. Diğer bir neden de yığılmanın gerçekleştiği bölgelerde işgücünün talep ettiği sanayi ürünlerinin daha ucuz olmasıdır. Çünkü bu sayede tüketici fiyat endeksinde gerçekleşen düşme, reel ücretlerin artmasına yol açacak ve o bölgede işgücünün daha fazla yığılmasına neden olacaktır. Ottoviano ve Puga (1997) buna ilave olarak işgücü göçünün gerçekleşmediği durumda, artan reel ücretlerin bu sefer yayılma etkisi yaratacağını belirtmiştir. Çünkü firmalar daha düşük reel ücretlerin olduğu alanlara yerleşmek isteyecektir.

Finansal sermaye hareketliliği açısından bakıldığında, bölgesel ekonomik entegrasyon neticesinde ekonomik yığılma ortaya çıkmamaktadır. İşgücü ve finansal

sermaye hareketliliği arasındaki bu farklılığın nedeni, sermayenin getirisinin sermayeye sahip olan bölgelere geri dönmesi yüzünden sermaye sahiplerinin reel gelirlerini bulundukları bölgeye göre hesaplamalarından kaynaklanmaktadır. Böylece sermaye sahipleri sermaye gelirlerinin nominal olarak en yüksek gelir getirmesi daha muhtemel olan çevre bölgelere aktarmaya çalışacaklarından finansal sermaye hareketleri yayılma etkilerini ortaya çıkaracaktır. Sermaye sahiplerinin bulundukları yığılma bölgelerinde reel gelirlerinin yüksek olmasının iki sebebi vardır. Birincisi Krugman (1991c) tarafından bahsedilen ve yukarıda açıklanmış olan tüketici fiyat endeksi etkisi; ikincisi ise sermayenin çevre bölgelere kaydırılmasıyla gerçekleşen talep kayması etkisidir. İkinci etkiye göre sermaye tarafından gerçekleştirilen harcama etkisinin sermayeye sahip olan yığılma bölgelerinde değil sermayenin aktarıldığı çevre bölgede gerçekleşmesidir (Forslid, 1999). Konuyla ilgili ampirik çalışmalar fazla olmamakla birlikte, Stirböck (2001)'e göre AB Bölgesel Ekonomik Entegrasyonu finansal sermayenin dağılımı üzerine çok fazla etki etmemiştir. Ancak AB NUTS 1 seviyesinde finansal sermayenin yığılmasına neden olmamakla birlikte, ülkelerin kendi bölgeleri içerisinde finansal sermayenin daha fazla yığılmasına yol açmıştır. Finansal sermayenin NUTS 2 seviyesinde yoğun olarak yığıldığı Fransa, İtalya ve Belçika'da finansal sermaye, işgücünün daha az yığıldığı bölgelerde yığılmıştır. Bir başka deyişle finansal sermaye işgücünün yoğun olarak yığıldığı bölgelerde yığılmamaktadır. Buradan yola çıkarak Forslid (1999) tarafından ortaya konulan teorik çalışmayla benzer sonuçlara ulaşarak finansal sermaye hareketlerinin yayılma güçlerini desteklediği görülmektedir.

AB açısından durum değerlendirildiğinde entegrasyonun ilk aşamalarında yığılma güçlerinin etkili olarak yığılmayı arttırması, ancak sonraki aşamalarında ise özellikle imalat sanayinde yığılmaların azalarak bölgenin geneline yayılma eğilimlerinin artması beklenmektedir. Çünkü öncelikle AB'nin imalat sanayisinin toplam büyüklüğü düşünüldüğünde, tamamının belirli bölgelere toplanması faktör temini aşamasında negatif dışsallıkların oluşmasına neden olacaktır. Bunun yanında AB ülkelerinin ekolojik konularda göstermiş oldukları duyarlılık da imalat sanayisinin bir bölgede yığılmasının önüne ekonomik nedenlerin ötesinde politik engellerin de çıkmasına neden olacaktır. Diğer yandan AB'nin bölgesel farklılıkları azaltma yönünde yıllardır süregelen politikaları ve özellikle iletişim alanındaki teknolojik gelişmeler bölgeler

arasındaki farklılıkları olabildiğince azaltarak firmaların farklı bölgelerde elde edebileceği finansal, altyapı, ulaşım, teknolojiye erişim, iletişim gibi imkânları büyük oranda eşitleyebilmektedir. İşgücü hareketliliğinin yığılmayı artırıcı etkisi açısından düşünüldüğünde Ottoviano ve Puga (1997)'ya göre AB ülkelerindeki işgücünün göç etme konusundaki isteksizliklerinin, bu sürecin pratikte çok fazla etkili olmadığını göstermektedir. Bu durum AB'de, ABD'den daha büyük ölçüde bölgesel gelir farklılığı olmasına rağmen, imalat sanayindeki bölgesel yığılmanın neden çok daha az olduğunu açıklamakta kullanılabilir. Tüm bunlar birlikte değerlendirildiğinde derinleşen bölgesel ekonomik entegrasyonların zaman içerisinde belli bir noktaya kadar yığılma güçlerini hızlandıran etkisinden, belirli bir noktadan sonra ise yığılma güçlerini tersine çeviren yapısından söz edilebilir.

3.8.4. Bölgesel ekonomik entegrasyonların birlik dışı ülkelere etkileri

Bölgesel ekonomik entegrasyonların, birliğe dâhil olan ülkelerin yanında birliğin dışında kalan ülkelere de bir takım etkileri olabilmektedir. Bu etkileri sıralarken ilk olarak, bölgesel ekonomik entegrasyonlar neticesinde ortaya çıkan ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkiler üzerinden bir değerlendirme yapılabilir. Entegrasyon kurulduktan sonra vergi avantajları neticesinde birlik ülkeleri, dışarıda kalan ülkelere göre bir rekabet avantajı kazanacaktır. Böylece üçüncü ülke bir malı daha ucuza üretmesine rağmen, birlik tarafından oluşturulan vergiler yüzünden önceden mal satabildiği birlik üyelerine mal satamayacaktır. Ekonomik entegrasyonların ticaret saptırıcı etkisi olarak adlandırılan bu etkiye göre malı daha ucuza üretmesine rağmen üçüncü ülkelerin mallarına olan talep düşecektir. Talebin düşmesine ilave olarak dışarıda kalan ülkenin dış ticaret hadleri de olumsuz etkilenebilir. Bu durumda dışarıda kalan ülkenin ihraç ürünleri fiyatları düşerken, ithal ürünleri fiyatları yükselecektir. Entegrasyona dâhil olan ülkeler için olumlu olabilecek bu durum, dışarıda kalan ülkeler için olumsuz olmaktadır. Diğer yandan birlik dışında kalan ülkelerin ihraç mallarına yönelik talebin mutlak anlamda düşmesinin yanında, gerçekleşen düşüşün oransal büyüklüğü de önemlidir. Eğer ülkedeki ihracatçıların zaten ticaret hacimleri çok fazla değilse bu kayıpların etkisi daha da büyük olacaktır. Böyle bir durumda ihracatçı firmaların kazançları ciddi

anlamda zarar görecek hatta sabit maliyetlerini bile karşılamakta zorlanabileceklerdir. Daha da önemlisi piyasa imkânlarını kaybeden firmalar, yerleşim kararlarını gözden geçirerek birlik dışında kalan ülkelerden taşınarak, piyasalara giriş imkânlarının daha iyi olduğu bölgelere yerleşmek isteyebilirler (World Bank, 2000).

Bölgesel ekonomik entegrasyonların üçüncü ülkelere bir diğer etkisi, birlik içerisinde yapılan ticaretin desteklenmesi amacıyla alınan birtakım tedbirlerin, birlik içi ürünlerin tercihli konuma gelmesini sağlamasıdır. Üçüncü ülkelerde alışlagelmiş üretim süreçlerini değiştirerek bu tedbirlere uymaya çalışmak birçok anlamda firmalara güçlük yaratacaktır. Hatta bu tedbirler çeşitli idari uygulamalar yoluyla çok daha büyük boyutlarda üçüncü ülke ürünleri için gümrüklerden geçiş zorluğu oluşturabilir. Üçüncü ülkelerin mallarında ortaya çıkan bu farklılıklar, piyasaya girme imkânlarını azaltacaktır. Birlik içerisinde malların dolaşımını kolay bir şekilde sağlayamayan serbest dolaşım belgesi kuralları da bu şekilde farklı ürünlerin korumacı davranışlar karşısında savunmasız hale gelmesine neden olacaktır. Sektörlere veya ürünlere özgü uygulamaya konulan kural ve tedbirler özellikle yüksek fiyatlı ve uzun üretim süreçleri bulunan girdi ürünleri için birlik piyasalarına giriş imkânlarını oldukça sınırlandıracaktır (OECD, 2003).

Özellikle ABD'nin çok taraflı ticari anlaşmaları büyük oranda desteklemekten, bölgesel ekonomik entegrasyonları destekler hale gelmesi ve kendisinin de bu şekilde birleşmelere taraf olmasıyla birlikte 1990'lardan itibaren dünyada ortan bir şekilde bölgesel ekonomik entegrasyonların sayısı giderek artmaktadır. ABD ve Avrupa'daki birçok gelişmiş ülke, gelişmekte olan ülkeler ile ikili veya bölgesel bazda serbest ticaret anlaşmaları imzalamaktadır. Bunun neticesinde birçok ülke oluşturulan bölgesel ekonomik entegrasyonların sonuçlarına karşı bir takım tedbirler almaya çalışmaktadır (Pal, 2003).

Üçüncü ülkelerin kendileri dışında gerçekleşen entegrasyonlara karşı dört farklı seçenekleri vardır. Birinci seçenek, oluşan birliğe üye olarak başvurmaları veya en azından ortak hareket etmek için çeşitli müzakereler gerçekleştirmeleridir. Özellikle büyük bölgesel ekonomik entegrasyonların yakınlarında bulunan küçük ülkeler bu

seçeneği tercih ederler veya çoğu zaman bu onlar için bir zorunluluk haline gelebilir. Yeni üyelerin birliğe katılabilmesi elbette birliğin ve ülkenin kendi içerisinde istenmesi şartıyla gerçekleşir. Belli bir ölçeğe ulaşan birliklerde ise yeni üye kabulüne ilişkin isteklerde azalmalar görülebileceğinden bu seçenek her zaman kullanılamayabilir. İkinci seçenek, küresel ekonomik sisteme daha fazla entegre olabilme çabalarının arttırılmasıdır. Böylece bölgesel olarak kaybedilen avantajlar küresel sisteme daha fazla entegre olarak telafi edilmeye çalışılabilir. Örneğin DTÖ ile yeni görüşmeler başlatılabilir, ancak dünya ticaret sistemine entegre olabilmek için de bölgesel ekonomik entegrasyonlar oldukça önemli bir basamaktır. Üçüncü seçenek ise, karşı bir denge kurabilmek için dışarıda kalan ülkelerin yeni bir bölgesel ekonomik entegrasyon oluşturmalarıdır. Özellikle, ABD'nin NAFTA, CUFTA ve FTAA ile ilgilenmesinin ardında AB oluşumunun da önemli bir etkisi vardır. Bazı Asya ülkelerini de AB, bölgesel ekonomik entegrasyonlar kurma veya dâhil olma anlamında motive etmektedir. Dördüncü bir seçenek de, dışarıda kalan ülkelerin gümrük politikalarını ticari ilişkide bulundukları birliklere göre ayarlama ve dışarıda kalmanın getireceği olumsuz etkileri minimize etmeye çalışmaları olabilir. Dışarıda kalan ülkelerin ekonomik birliklere girişı zorlaşınca karşılık olarak kendi piyasalarına da girişleri yükseltmek amacıyla gümrük tarifelerini yükseltmeleri beklenebilir. Bunun dışında eğer dışarıda kalan birlikler yeni birlik kursalar da bu birliğin dışarıya karşı korumacı tedbirler alması muhtemeldir. Böylece bölgesellik giderek artan derecede bölgeselliğe yol açabilir (Andriamananjara, 2004).

BÖLÜM IV

4. BÖLGESEL EKONOMİK ENTEGRASYONLAR İLE ENDÜSTRİYEL UZMANLAŞMA VE YIĞILMA İLİŞKİSİNİN PANEL VERİ YÖNTEMİ İLE SINANMASI

Bölgeler arası gelişmişlik farklarının ve bu farklılıkların zaman içerisindeki seyrinin açıklanabilmesi ekonomi bilimi için halen önemli bir araştırma konusudur. Gelişmişlik farklılıklarının zaman içerisinde ortadan kalkacağını ileri süren Neo-Klasik Hipotez, 1980'lere gelinceye kadar geçerliliğini korumuştur. Bu geleneksel görüş doğrultusunda gerçekleştirilen öncü ampirik çalışmalar sınırlı koşullarda geçerli ve zayıf bulgulara dayanarak ülkeler ve bölgeler arasında yakınsama yaşandığını ileri sürmüştür (Barro ve Sala-i-Martin, 1992; Mankiw, Romer ve Weil, 1992; Islam, 1995). Ancak zamanla yapılan çok sayıda teorik ve pek çok ampirik çalışmanın neticesinde, bölgeler arası gelişmişlik farklarının azalmadığı hatta giderek arttığı gözlemlenmiştir (Quah, 1990 ve 1996; Canova ve Marcet, 1995; Pritchett, 1997; Desdoigts, 1999; Hall ve Jones, 1999; Royo, 2010). Üretim, istihdam ve nüfusun genel itibarıyla çeşitli bölgelerde yığıldığının gözlemlenmesi, teori ve gerçeklik arasındaki farkın giderek açılmasına ve Neo-Klasik Teoriye alternatif görüşlerin doğmasına yol açmıştır. Alternatif teorilerin oluşturulabilmesi için bir takım ön kabullerin yapılması gerekmektedir (Fujita ve Thisse, 2009); i) Alan heterojendir ii) Üretimde ve tüketimde dışsallıklar mevcuttur iii) Piyasalarda çoğu zaman tam rekabet koşulları sağlanmaz. Bu üç temel ön kabul, bölgeler arası eşitsizlikleri açıklayabilmek için farklı görüşlerin teorik ve ampirik olarak oluşturulabilmesine zemin hazırlamıştır.

1990'larla birlikte etkisini hızla arttıran küreselleşme ve benzer etkileri ortaya çıkaran bölgesel ekonomik entegrasyonların da ekonomik faaliyetlerin bölgesel dağılımı

üzerine önemli etkileri olduğu yönünde gözlemler ortaya çıkmış ve bu konuyu araştırmak üzere geniş çaplı bir literatür oluşmuştur. Özellikle Yeni Ekonomik Coğrafya (YEC), bölgesel ekonomik entegrasyonlar ve endüstriyel yerleşim arasındaki ilişkiyi teorik olarak modellemeyi başarabilmiş ve ampirik çalışmalar için önemli araçlar ortaya koymuştur. Literatürde bu yönde yapılan çalışmalar mevcut olmakla birlikte konuyu gerçek dünya verileriyle test eden çalışmalar yeterli değildir (Fujita, 2010). Bu bölümde imalat sanayisinde gözlemlenen bölgesel yığılma ve uzmanlaşma olgusunun bölgelerin ekonomik gelişmişlik farklılıklarına etkileri ve bu sürece AB ekonomik entegrasyonunun ne yönde etki ettiği sayısal yöntemler yardımıyla araştırılmıştır.

4.1. Ekonomik Entegrasyonların Endüstriyel Yığılmalara Etkisini Açıklamaya Yönelik Literatür

Bu kısımda bölgesel ekonomik entegrasyonlar ile yığılma ekonomileri arasındaki ilişkiyi açıklayan uygulama literatürü aktarılmaya çalışılacaktır. Ancak öncesinde özet bir şekilde konuyla ilgili temel literatür de aktarılmaya çalışılmıştır. Önceki bölümlerde yığılma ekonomileri, bölgesel ekonomik entegrasyonlar ve ikisi arasındaki ilişkiyi inceleyen literatüre geniş ölçüde yer verilmiştir.

Ekonomik faaliyetlerin belirli bölgelerde toplanmasına yönelik literatürün temelleri, endüstri öncesi dönemde şehirler etrafında ekinlerin yerleşimini açıklamaya yönelik çalışma olan Von Thünen (1826)'e kadar uzanmaktadır. Ancak Thünen bölgesel yığılma ve uzmanlaşmaların nedenlerine yönelik kesin açıklamalarda bulunmamıştır. Bu noktada öncü çalışma ise Alfred Marshall (1890) tarafından gerçekleştirilmiştir. Marshall (1890), ekonomik faaliyetlerin belirli alanlarda toplanmasına yönelik açıklamalarını, mikro ekonomik temellerden yola çıkarak firmaların yığılmaları neticesinde elde ettikleri dışsallıklara dayandırmıştır. Oluşturulan bu mikro ekonomik çalışma çatısına göre firmalar kendi endüstrilerine has bir takım dışsallıkları elde edebilecekleri belirli alanlara toplanmakta ve endüstriyel yığılmalar gerçekleşmektedir.

Daha sonradan 1980'lere kadar gelen birçok çalışmada, alan ve firmaların yerleşim tercihleri ya homojen olarak varsayılmış ya da analizlere dâhil edilmemiştir. Bölgesel dışsallıkların gerçekleşme şekillerinin açıklanması yoluyla endüstriyel yığılmaların açıklanabilmesi, 1950'ler boyunca Neo-Klasik teorilerin hâkim olduğu bir dönemde bölgesel ekonomi literatürü açısından ciddi bir meydan okuma olmuştur (Duranton, 2008). Bununla birlikte, bölgesel ekonomi çalışmaları, özellikle ölçeğe göre sabit getiri varsayımının terkedilememesi nedeniyle yığılma ekonomilerinin “nasıl” işlediği yönünde tatminkâr açıklamalar getirememiştir.

Ekonomik coğrafyanın adeta yeniden keşfi ise, P. Krugman'ın ulusal ve uluslararası seviyede ekonomik yığılmalar ve bölgesel eşitsizliklerin mikro ekonomik temellerini açıklığa kavuşturabilmek için, eksik rekabet, ölçeğe göre artan getiri ve taşıma maliyetlerini etkin bir şekilde bir araya getirebilen modelleri geliştirmesiyle başlamıştır (Fujita, Krugman ve Venables, 1999). Krugman (1991b) yığılmaların temel nedeni olarak ölçeğe göre artan getiriyi göstermektedir. Krugman'a göre, ülkeler arasında ticaret ve karşılıklı pazarlara ulaşım imkânları arttıkça, özellikle imalat sanayinde ölçeğe göre artan getiriler hız kazanmaktadır. Ölçeğe göre artan getirilerin hız kazanması ile zaman içerisinde imalat sanayi belli bir çekirdek oluşturacak şekilde toplanma eğilimine girmektedir. Ölçeğe göre artan getiriye, uluslararası ticaret ve büyüme teorilerinde bu denli önemli rol verilmesiyle, çok sayıda araştırmacı ekonomik coğrafya alanına dâhil olmuş, yığılma ekonomilerinin belirleyicilerini açıklamaya yönelik daha fazla çalışma ortaya çıkarmıştır (Ellison ve Glaeser, 1997). Krugman (1991a)'ın uluslararası ticaret ve ekonomik yığılma arasında ilişki kuran modeller geliştirmesiyle, bölgesel ekonomik entegrasyonlar ve yığılma ekonomileri arasındaki ilişkilerin incelenebilmesi için gerekli çalışma çatısı oluşturulmuştur.

Ülkeler arası bölgesel ekonomik entegrasyon süreçleri, ticaret hacminin artması, üretim faktörlerinin hareketliliğinin artması, bilgi ve teknoloji anlamında karşılıklı etkileşimlerin artması ile sonuçlanmaktadır. Böylelikle ekonomik entegrasyon, endüstri yerleşimi üzerinde iki farklı yönde etki göstermektedir. İlk olarak bölgelerin fiziki farklılıklarından kaynaklanan avantajlar nedeniyle farklı endüstriler farklı ülkelerde oluşmaya başlar. Sonrasında ekonomik entegrasyonun etkisiyle mal ve faktör

akışı daha da serbestleşince bölgesel avantajlar değişmeye başlar ve endüstriler farklı bölgelere dağılma eğilimi içerisine girer. Bu harekete “entegrasyonun ayrıştırıcı gücü” denilmektedir. Diğer yandan üretimde artan ölçeğe göre getirilerin etkisiyle firmalar ölçeklerini sürekli büyötmeye çalışırlar ve bu büyük ölçeğin ihtiyaç duyduğu geniş pazarların, geniş işgücü havuzunun kolay tedarik imkânlarının vs. etkisinden ötürü büyük merkezlerde yığılmaya başlarlar. Bu harekete “entegrasyonun yığılma gücü” denilmektedir (Nishikimi, 2011).

Yukarıdaki açıklamadan hareketle entegrasyon sürecinin ekonomik yığılma üzerine farklı yönde etkileri olduğunu söylememiz mümkündür. Literatürde de genel anlamda entegrasyonun ekonomik yığılma üzerine ne yönde etki ettiğine dair henüz fikir birliği sağlanabilmiş değildir. Entegrasyon ve ekonomik yığılma ilişkilerini inceleyen çok sayıda çalışma olmasına rağmen bunların çok büyük bir çoğunluğu teorik simülasyonlar ve matematiksel modellemeler şeklindedir (bkz: Baldwin ve Venables, 1995; Walz, 1995; Krugman ve Venables, 1996; Puga, 1999; Forslid ve Haaland, 1999; Ottoviano, 1999; Baldwin ve Forslid, 2000; Baldwin ve Krugman, 2002; Ott ve Soretz, 2008; Pflüger ve Südekum, 2007; Kim, 2008; Haupt ve Uebelmesser, 2010; Bahrens, 2011; Davis, 2012; Bekaert, Harvey, Lundblad ve Siegel, 2013; Wang ve Zheng, 2013 vs.). Literatürde oluşturulan bu modellerin, gerçek veriler ile sınamasını yapacak çalışmalar oldukça sınırlıdır ve özellikle bu alanda araştırmaların yoğunlaştırılması gerekmektedir (Fujita, 2010). Bu alanda yapılan ampirik çalışmalar şu şekilde maddeler halinde özetlenebilir;

* Hanson (1994), ABD ile Meksika arasında 1985 tarihinde imzalanan serbest ticaret anlaşmasının bölgesel yığılmalara neden olup olmadığını araştırmıştır. 1980, 1985-1988 yıllarına ait veriler kullanılarak, nispi istihdam büyümesi, nispi ücretler, nispi işyeri büyüklüğü, nispi işgücü içindeki kadın işgücü payı, endüstri içi yığılma, ilişkili endüstri yığılması, ilişkili endüstri çeşitliliği, nispi taşıma maliyetleri değişkenleri analiz edilmiştir. Sonuç olarak, taşıma maliyetlerinin endüstriyel yerleşim üzerinde etkili olduğu ve serbest ticaret anlaşmasının imzalanmasından sonra sınıra yakın bölgelerde yığılmalara rastlanmıştır. İleriye ve geriye bağlantıları yüksek olan

firmaların aynı bölgede bulunması ile istihdam artışı daha hızlı olurken, benzer firmaların bir arada olduğu bölgelerde istihdam artış hızı nispeten daha düşük olmuştur. Çalışmaya göre ticari serbestleşmenin endüstri yerleşimi üzerine oldukça güçlü etkileri bulunmaktadır. Meksika'nın serbest ticaret anlaşması imzalamasından önceki dönemde Mexico City çevresinde bulunan sanayi kemeri kırılmış ve firmalar nispeten ABD'ye daha yakın olan sınır bölgelere kaymaya başlamıştır.

* Cristobal (2011), AB'de, ortak para birimi kullanımının toplam ticaret içinde endüstri içi ticaretin payı üzerine etkisini, yığılma ve ayrışma hipotezleri çerçevesinde değerlendirmiştir. Modelde, endüstri içi ticaret büyüklüğünün ülke başkentleri arasındaki uzaklık, ülkenin AB üyesi olup olamaması, ülkeler arası sınır komşulukları ve ülkelerin milli gelirlerinden etkilenme derecesi araştırılmıştır. 1988-2006 yılları arasında 15'i AB üyesi olan 41 ticari partner ülke için yapılan hesaplamaların sonuçlarında AB üyesi olan ülkelerde ortak para birimine geçiş ile ülkeler arası yakınsamanın artmadığı gözlemlenmiştir. Ayrıca ortak para biriminin ülkeler arası endüstri içi ticaret rakamlarına da etki etmediği ve böylece entegrasyonun ülkelerin üretim yapılarının birbirine benzemesine yönelik anlamlı bir katkı sağlamadığı sonucuna varılmıştır.

* Barrel ve Pain (1999), AB entegrasyonu neticesinde değişen kurumsal ve ekonomik yapının AB içerisindeki bölgesel yığılmalar üzerinde etkili olabileceğini düşünmüş ve ABD menşeli yabancı yatırımların bölgesel dağılımını inceleyerek konuyu analiz etmeye çalışmıştır. Çalışmada dokuz AB üyesi ülke için 1978-1994 verileri kullanılmıştır. ABD menşeli yabancı sermaye yatırımları modelin bağımlı değişkenidir. Yatırımın kaynağı olan ülkenin diğer AB ülkelerine göreli işgücü maliyetleri, ABD'deki işgücü ücretlerinin AB ülkelerine göreli işgücü maliyetleri, Dünyadaki işgücü maliyetlerinin AB ülkelerine göreli işgücü maliyetleri, yatırımı alan ülkenin toplam çıktısının AB'nin toplam çıktısına oranı, yatırımı alan ülkenin araştırma geliştirme payının AB'nin toplamına oranı ve AB'nin dünya milli hasılası içerisindeki payı ve ev sahibi ülkelerin iç yatırımları ise bağımsız değişkenler olarak analize dâhil edilmiştir. Sonuç olarak, entegrasyonun tüm Avrupa ülkelerinin yerel avantajlarını arttırdığını ve yabancı yatırımların tüm AB bölgesine daha da fazla geldiği belirtilmiştir. Özellikle

işgücü maliyetlerinin halen daha önemli bir rol oynadığını, ancak bunun yanında ülke içerisindeki yatırımların ve araştırma geliştirme harcamalarının da etkili olduğu gözlemlenmiştir.

* Font ve Oreggia (2005), Meksika ile İspanya arasında artan ticari entegrasyonun 1993-2000 yılları arasında bölgesel veriler yardımıyla bölgeler arasında yığılma ve bölgesel eşitsizlikler üzerine etkilerini incelemiştir. Çalışmanın ampirik modelinde, kişi başı milli gelirin ekonomik faaliyetlerin göstergesi olduğu varsayılmış ve yığılmayı gösteren bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. Beş yıl gecikmeli kişi başı milli hasıla, bölgenin ticaret hacmi, kişi başı kamu yatırımları, kişi başı özel yatırımlar, okullaşma oranı değişkenleri kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre, bölgeler arası eşitsizlikler ticaret politikalarındaki değişimlerden ciddi oranda etkilenmektedir. Kamu yatırımlarının belirli bölgelerde toplanmış olması o bölgelerdeki ticaret hacmini de pozitif yönde etkilemektedir. Meksika'nın bazı şehirlerinde yaşanan yığılmalarda ileriye ve geriye bağlantıların etkisi düşük olmakla birlikte yığılmanın asıl nedeni bölgenin beşeri sermaye kapasitesi olmuştur. İspanya'da bölgeler arası eşitsizlikleri giderici nitelikteki kamu yatırımları yığılma güçlerini yavaşlatmaktadır.

* Matha (1999), İsveç menşeli uluslararası firmaların faaliyet alanlarını ve bu alanlardaki faaliyet yoğunluklarını ekonomik yığılma göstergesi olarak kabul ederek 1974, 1978, 1986, 1990 ve 1994 yıllarına ait verileri kullanarak AB entegrasyonu ile ekonomik yığılma ilişkisini incelemiştir. Analiz edilen zaman aralığında bazı değişkenlerin yığılmayı arttırıcı yönde bazı değişkenlerin ise yayılımı arttırıcı yönde etki yaptığı tespit edilmiştir. Yığılmayı arttırıcı değişkenler, ölçek ekonomileri, işletmelerin şubeleşmesi ve firmalar arası dikey bağlantılar olurken ekonomik faaliyetleri bölgeye yayan güçler ise, araştırma geliştirme harcamaları ve uluslararası firmaların çokluğu olmuştur. Entegrasyon ise bu değişkenlerin tümüne etki etmiş ancak yığılmayı arttırıcı güçlere daha fazla katkı sağlamıştır ve böylece analiz edilen dönem boyunca İsveç menşeli uluslararası firmaların faaliyetlerinin daha fazla bir şekilde Avrupa'nın merkezi bölgelerine kaydığı gözlemlenmiştir.

* Longhi, Nijkamp ve Traistaru (2003), CEE ülkelerinin entegrasyon sürecinde 1990-99 yılları arası bölgesel veriler kullanılarak imalat sanayisi yığılma eğilimlerini araştırmıştır. İstihdam bağımlı değişken olarak; işsizlik, ortalama gelir, araştırma geliştirme, nüfus, Avrupa pazarlarına uzaklık, ülke içi pazarlara uzaklık değişkenleri de bağımsız değişkenler olarak analize dâhil edilmiştir. Sonuç olarak Bulgaristan ve Romanya’da endüstriyel uzmanlaşma özellikle 90’ların başlarında artmış ancak sonraki dönemde pek değişim olmamıştır. Fakat Macaristan’da 90’lı yılların başında pek değişim olmazken sonraki dönemde uzmanlaşma artmıştır. Firmaların yer seçimi kararlarında endüstriler arası çok farklılık olmamakla birlikte bölgesel farklılıkların uzmanlaşma ve yığılma üzerinde etkili olduğu belirtilmiştir.

* Damijan ve Kostevc (2011), CEE ülkelerinin AB ile serbest ticaret anlaşması imzalamasının ülkelerin kendi içlerindeki yığılma süreçlerine etkisini araştırmıştır. Yığılma eğilimlerinin bölgeler arası ücret farklılıklarındaki değişimler ile anlaşılabilir olduğu varsayılmış ve 1990-2004 yılları arasında bölgesel ücret farklılıklarının seyri incelenmiştir. Bölgesel ücret farklılıklarının dönemin ilk yarısında giderek azalan bir şekilde seyrettiği, sonrasında ise artan bir şekilde seyrettiği dolayısıyla “U” şeklinde olduğu gözlemlenmiştir. Serbest ticaretin bölgesel ücret farklılıklarına ve dolayısıyla yığılmaya etkisi de “U” şeklinde olmuştur. Çalışmaya göre, ülkelerin kendi içinde serbest ticaretin etkisiyle gerçekleşen yığılma olgusunda bölgelerin sınır komşusu olup olmaması ve yabancı yatırımlardan almış olduğu payın büyük etkisi bulunmaktadır.

* Kancs (2011), AB entegrasyonunun CEE ülkeleri için gerçekleşen göç rakamları üzerinde etkili olup olmadığını araştırmıştır. Net göç rakamlarının bağımlı olarak kullanıldığı modelde, her bölge için fiyat, ücret, çıktı ve sektörel istihdam verileri açıklayıcı değişkenler olarak kullanılmıştır. Sonuçlara göre, seçilen açıklayıcı faktörlerin entegrasyon sonrasında net göçü arttıracak ve merkezci bir yığılma gücü yaratacak etkiye sahip olmadığı görülmüştür. Bu nedenle entegrasyon sonrasında CEE ülkelerinden kaynaklanan ve merkez-çevre yapısı oluşturabilecek göç hareketi için gerekli yapının oluşmadığı görülmüştür. CEE ülkeleri içerisinde ise nispeten çevre konumunda olan ülkelere doğru diğer CEE ülkelerinden az da olsa göç hareketi vardır.

Macaristan ve Çek Cumhuriyeti entegrasyonun ilk yıllarında göç almış olmasına rağmen sonraki dönemde net göç vermeye başlamıştır. En fazla göç ise başlangıçta en büyük piyasalara sahip olan Polonya'dan olmuştur.

* Long Yun An (2013), Çin ve ASEAN Bölgesel Ekonomik Entegrasyonu arasında imzalanan serbest ticaret anlaşmasının, anlaşmaya konu olan ülkelerde sanayinin yeniden yerleşimi ve ekonomik yığılma üzerine etkilerini incelemiştir. Yığılma eğilimlerini ölçmek amacıyla bölgelerin aldığı doğrudan yabancı sermaye yatırımları bağımlı değişken olarak, ülkelerin birliğe üyeliğini gösteren kukla değişken, ülkelerin ortalama tüketimi, kişi başına kamu yardımları, ortalama yatırım, nüfus ve işgücü verimlilikleri açıklayıcı değişkenler olarak kullanılmıştır. Sonuçlara göre, anlaşmanın imzalanmasından sonraki ilk yıllarda dışarıdan gelen yatırımlar belirli bölgelerde toplanarak ülkelerin içerisinde yığılma bölgeleri ortaya çıkarabiliyor, ancak yatırımların devamı geldikçe yatırımlar ülkelere yayılıyor ve belirli ülkelerde yoğunlaşma eğilimi azalıyor. Yani entegrasyon ülkeler arasında dengeleyici sonuçlar doğuruyor. Entegrasyon derinleştikçe ve yatırımlar arttıkça üretim ölçeğinin artmasından kaynaklanan yığılma eğilimleri entegrasyon neticesinde ortaya çıkan yayılma eğilimlerini bastırıyor ve sonuçta ülkeler arasında da yığılma artıyor.

* Chapman (2013), CEE ülkeleri ile AB'nin daha eski üyelerinin entegrasyon sonrasında yaşamış oldukları yığılma süreçlerini benzerliğini araştırmıştır. Bunun için sektörel ve bölgesel istihdam verilerini kullanarak birimler arası eşitsizliklerin ölçülmesinde kullanılan Theil Endeksi AB üyeleri ile CEE ülkeleri için ayrı ayrı hesaplanmıştır. Sonuçlara göre, 1991-2011 yılları bütün olarak değerlendirildiğinde iki grupta bulunan ülkeler birbirlerine benzer süreç takip etmiştir. İki grupta da 1991-2000 yılları arasında sektörel uzmanlaşma ve bölgesel yığılma artarken 2001-2011 yılları arasında uzmanlaşma giderek azalmıştır. CEE ülkeleri ile AB ülkelerinin uzmanlaşmış oldukları sektörler birbirinden farklı olduğu ve merkezi planlama geçmişinin etkisiyle CEE ülkelerinin çok daha uzmanlaşmış olduğu gözlemlenmiştir. 1991-2000 döneminde CEE ülkelerinin uzmanlaşma dereceleri ve kendi içlerindeki bölgesel eşitsizlikler giderek artarken 2001-2011 yılları arasında Avrupa ülkeleri ile benzer bir seyir

izleyerek uzmanlaşma derecesi azalmış ancak ülke içerisindeki bölgesel eşitsizlikler giderek azalmıştır.

Bölgesel ekonomik entegrasyonlar ile sanayinin yeniden yerleşimi ve endüstriyel yığılmalar arasındaki ilişkileri inceleyen ve yukarıda aktarmaya çalıştığımız literatür toplu bir şekilde değerlendirildiğinde, öncelikle ekonomik entegrasyonlar ve bölgesel yığılma ve uzmanlaşma arasında anlamlı ilişkilerin olduğu anlaşılmaktadır. Ancak ilişkinin yönü bu zamana kadar yapılan çalışmalardan net bir şekilde anlaşılamamaktadır. Bu durum, alanda yapılan ampirik çalışmaların daha da artırılması gerektiğini göstermektedir.

4.2. Ekonometrik Uygulamanın Kapsamı, Amacı ve Yöntemi

Fujita (2010), ekonomik coğrafya modelleri için yapmış olduğu sınıflandırmada, ülkeleri farklı bölgeler olarak algılayıp oluşturulan veri setlerini inceleyen modelleri uluslararası modeller olarak nitelendirmiştir. Çalışmamızda da ülkeler farklı bölgeler olarak algılanmış ve ülke bazlı veri setleri analize dâhil edilmiştir. Bölgesel ölçeğin ülke seviyesinde tutulmasının sebebi, daha alt düzey bölgeler için çalışmada ilgilendiğimiz değişkenlere yönelik yeterli ve sağlıklı veri bulunamamasıdır.

Çalışma, Avrupa coğrafyasını temsil edebildiğini düşündüğümüz ve sağlıklı veri elde edebildiğimiz ülkeler olan Avusturya, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İrlanda, İngiltere, İtalya, Litvanya, Letonya, Hollanda, Polonya, Portekiz, Romanya, Slovenya, İspanya, İsveç ile Norveç ve Türkiye'yi kapsamaktadır. Çalışmada, seçilen 22 ülkenin imalat sanayisinin Uluslararası Standart Sanayi Sınıflamasına (ISIC Rev- 3) göre oluşturulmuş toplam 23 sektör için istihdam verileri ve 1995-2008 yılları için ülkelerin entegrasyonla ilgili değişkenlerine ait bir panel veri seti kullanılmıştır. İstihdam verileri Uluslararası İşgücü Organizasyonu veri tabanından ve diğer veriler de Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir. Aynı ülkenin herhangi bir değişkende birbirini takip eden ikiden fazla eksik verisi bulunmamakla birlikte, az sayıdaki eksik veriler “yıllık ortalama büyüme

formülü” ile tamamlanmıştır. Mevcut verilerin, çalışmamızı sağlıklı bir şekilde yapılabilmesine imkân sağlayacak düzeyde olduğu düşünülmektedir.

Çalışmanın öncelikli amacı AB ekonomik entegrasyon sürecinin Avrupa ülkelerindeki bölgesel yığılma ve uzmanlaşma eğilimlerini ne yönde etkilediğini ve ülke imalat sanayilerinin bölgeler arası sektörel dağılımlarının entegrasyona bağlı değişkenler vasıtasıyla değişip değişmediğini tespit etmektir. Bu bağlamda Krugman (1991b) tarafından ortaya konulan görüşlerden yola çıkılarak ampirik bir model geliştirilmeye çalışılmıştır. İlk olarak ülke bazında, yıllara göre imalat sanayi sektörel uzmanlaşma ve yığılma oluşumlarının varlığı kontrol edilmiştir. Bunun için literatürde sektörel uzmanlaşmaları ölçmek amacıyla kullanılan endeks ve oranlar incelenmiş, çalışmaya uygun olduğu düşünülen ve eldeki veri seti ile hesaplanabilecek olanlar kullanılmıştır. Seçilen uzmanlaşma ve yığılma değişkenleri yardımıyla AB coğrafyasında yıllara göre imalat sanayinde uzmanlaşma ve yığılma hareketlerinin varlığını tespit etmek mümkündür.

Analizin diğer kısmında, Krugman ve sonrasında gelen çalışmaları takip ederek, AB bölgesel ekonomik entegrasyonunun Avrupa coğrafyasındaki ticari ürünleri, üretim faktörlerini, insanları, fikirleri, teknolojileri daha hareketli hale getirdiği varsayılmıştır. Entegrasyonun etkilerinin ölçülebilmesi için, direkt ve dolaylı olarak entegrasyonla ilişkili olduğunu düşündüğümüz değişkenleri bağımsız değişkenler şeklinde analize dâhil ederek analizin birinci kısmında oluşturulan uzmanlaşma endeksinin zaman içerisinde seyrini ne şekilde etkiledikleri araştırılmıştır. Analizin sonucunda, AB Entegrasyonu boyunca gerçekleşen sektörel uzmanlaşma hareketleri ve bunun temel belirleyicilerinin neler olduğu, ülke ve zaman kesitlerini birlikte incelemeye imkân tanıyan, Panel Veri Yöntemiyle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Son olarak entegrasyonun Avrupa Coğrafyasında sektörel uzmanlaşmanın ötesinde ekonomik faaliyetlerin tamamının belirli bölgelerde yığılması üzerine etkileri, ülkelerin imalat sanayi paylarının yıllara göre dağılımlarının bağımlı değişken ve entegrasyon değişkenlerinin bağımsız değişkenler olarak alınmasıyla oluşturulan model ile araştırılmaya çalışılmıştır.

4.3. Panel Veri Modelleri

Panel veri modelleri ekonometrik veri setlerini incelemede oldukça etkin bir yöntem olarak görülmektedir. Son dönemlerde özellikle sosyal bilimciler arasında panel veri modelleri giderek popülerliğini arttırmıştır (Asteriou ve Hall, 2007). Bir panel veri seti, farklı kesitlerde bulunan zaman serilerinden oluşmuş bir veri setidir (Woldridge, 2002). Panel veri setlerinin en önemli özelliği, hem zaman serileri hem de yatay kesit verilerini birlikte olmak üzere iki farklı boyutta inceleme yapmaya imkân sağlamasıdır. Ayrıca panel veri analizleri veri seti içerisinde gözlemlenemeyen bazı verilerin ortaya çıkardığı tahmin problemini büyük oranda ortadan kaldırmakta ve regresyon bütünleşmesinin devamlılığını sağlayabilmektedir (Stock ve Watson, 2003). Çalışmamızda kullanacak olduğumuz veri seti de düşünüldüğünde panel veri analizi yapılması uygun olduğu düşünülmektedir.

Çalışmamızın ikinci kısmında, yıllar itibariyle ortaya çıkan uzmanlaşma ve yığılma süreçlerinin ülke bazında belirleyicileri araştırılmaya çalışılmıştır. Bu kısımda, her ülke için hesaplanan G_{it} ve L_{it} 'nin bağımlı değişkenler olarak, bölgesel ekonomik entegrasyonu temsil ettiği düşünülen değişkenlerin, bağımsız değişkenler olarak kullanıldığı iki model kullanılmıştır. Çalışmamıza uygun olduğu düşünülen model yapısının genel ifadesi şu şekilde gösterilebilir (Woldridge, 2002);

$$y_{it} = \alpha + \beta_1 X_{1it} + \beta_2 X_{2it} + \dots + \beta_k X_{kit} + \varepsilon_{it} \quad (4.1)$$

Bağımlı (y) ve bağımsız (X) değişkenlerin her ikisi de i ve t gibi iki alt simgeden oluşmaktadır. Bunlardan birincisi karşılaştırmalı (cross-sections) analiz yapılacak olan kesimleri, ikincisi ise zaman periyodunu temsil etmektedir. Eğer zaman periyodunun tamamında tüm kesimler için veri gözlemlenebilmiş ise buna dengeli panel veri seti, eğer bazı kesimler için bazı zamanlarda gözlem değerleri yok ise buna dengesiz panel veri seti denilmektedir. Eksik bazı gözlem değerlerinin analizin

yapılmasına engel olmayışı, yani dengesiz panel veri analizlerinin yapılabilmesi, panel veri analizlerinin önemli avantajlarından biridir.

Yukarıdaki modele göre sabit katsayısı (α) ve bağımsız değişkenlere ait katsayıların (β) hiçbirisi herhangi bir kesim indisine sahip değildir. Bu durum hem sabit terimin hem de tahmin parametrelerinin tüm yıllar ve tüm kesimler için bağımlı değişkeni homojen olarak etkilediği varsayımını içermektedir. Bu tür modellere Genel Değişmez Etkili Modeller (CCM) denilmektedir. İki den fazla zaman periyodu olan yatay kesit verilerinde yukarıda yazılmış olan modelin kullanılması mümkündür. Bunun yanında modele gerektiği takdirde sabit etki terimleri (fixed effects) de eklenebilir. Bu durumda α katsayısı α_{it} şekline dönüşecek ve modelin sabit teriminin zaman ve diğer kesite göre farklılık gösterdiği anlamına gelecektir. Bu tür modellere Sabit Etkili Modeller (FEM) denilmektedir (Asteriou ve Hall, 2007). Sabit etkili modelin kullanılması, gözlemlenen ancak veriler ile analizin içerisine dâhil edilemeyen dışlanmış değişkenlerin analize dahil edilebilmesi açısından önemlidir (Stock ve Watson, 2003). Panel veri modellerinin tahmininde kullanılan bir diğer model Tesadüfi Etkiler Modelidir (REM). Tesadüfi etkiler modelinde birim etki sabit değil tesadüfidir ve bu nedenle birim etki, hata terimleri içerisinde yer alır. Böylece panel veri modeli şu formu alır;

$$y_{it} = \alpha + \beta_1 X_{1it} + \beta_2 X_{2it} + \dots + \beta_k X_{kit} + v_i + e_{it} \quad (4.2)$$

Eğer modelde $\beta_1 \dots \beta_k$ tahmin edicilerine de indisler eklersek bu durumda β katsayılarının tüm kesitler için farklı olması varsayılmış olacak ve analizin ayrıştırılmış şekillerde yapılmasına neden olacak ki bu da panel veri analizi yapılmayacağı anlamına gelmektedir. β tahmin edicilerinin indis almaması, yani tüm zamanlar ve tüm kesitler için homojen olduğu varsayımı Havuzlama Varsayımı olarak adlandırılır ve panel veri analizlerinin temelini oluşturmaktadır (Asteriou ve Hall, 2007). Çalışmamızda birim etkilerin sabit olarak değil, birimlere özgü tesadüfi olarak dağıldığını varsayarak tahmin edilmesine imkân sağlayan tesadüfi etkiler modeli seçilmiştir. Bunun için gerekli olan testler ve sonuçları ilerleyen bölümlerde görülebilecektir.

4.4. Veri Seti ve Değişkenler

Çalışmamızın ampirik kısmında analiz edilen iki panel veri modelinde imalat sanayisinin bölgesel uzmanlaşma derecesini ve bölgesel yoğunlaşma derecelerini ve entegrasyona bağlı belirleyicilerini tespit etmek için iki farklı bağımlı değişken kullanılacaktır. Bunların yanında doğrudan ve dolaylı olarak entegrasyonun göstergeleri olarak kabul ettiğimiz bağımsız değişkenler kullanılacaktır. Modelde kullanılan değişkenlerin tamamı mevcut literatürden elde edilen bilgilere dayandırılarak oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu kısımda sırasıyla bu değişkenler, literatür dayanaklarına da değinilerek açıklanmaya çalışılacaktır. Literatürde ekonomik faaliyetlerin bölgesel uzmanlaşma ve yoğunlaşma süreçlerini açıklamaya yönelik olarak birçok endeks kullanılmaktadır. Yapılan çalışmalarda bu endekslerin hangisinin, neden seçilmesi gerektiğine dair tartışmalar bulunmaktadır. Endekslerin bazı yönleri güçlü görünürken bazı yönleri zayıf görünebilmektedir. Tam olarak tüm beklentileri karşılayabilen bir endeks henüz bulunmamaktadır (Combes ve Overman, 2003). Konuyla ilgili ampirik çalışmalarda sıklıkla Yerel Gini Katsayısı Endeksi, Herfindahl-Hirschman Yoğunlaşma Endeksi (HHI), Yerelleşme Katsayısı (Location Quotient) endeksleri ve Krugman (1991b) tarafından oluşturulan endeksler kullanılmaktadır. Çalışmamızda amacımıza uygunluk, hesaplama kolaylığı, kullanım sıklığı ve veri bulunabilirliği kriterleri dikkate alınarak, sektörlerin ve bölgelerin konsantrasyon derecelerini ölçmek için Yerel Gini Katsayısı Endeksi (G) (Ellison ve Glaeser, 1997) kullanılmıştır.

Yerel Gini Katsayısı Endeksi, imalat sanayi sektörlerinin ülke bazında yoğunlaşıp yoğunlaşmadıklarını, Avrupa coğrafyasına ne şekilde dağıldıklarını hesaplamak için kullanılacaktır. Gini Katsayısı, sektörlerin bölgesel yoğunluklarını ölçmek amacıyla bölgesel çalışmalara, Ellison ve Glaeser (1997) tarafından uyarlanmış ve sonrasında birçok çalışmada aynı veya benzer şekilleri ile kullanılmıştır. Endeks bu çalışmada ülkelerin kendi içinde farklı endüstriler arasındaki yoğunlaşma derecesini ölçmek üzere kullanılmıştır.

Herhangi bir ülkedeki sektörel uzmanlaşmayı ölçmek için Yerel Gini Katsayısı Endeksinin (G_{rt}) nasıl hesaplandığı (Zheng, Flegg ve Deng, 2011) Eşitlik 4.3'de gösterilmiştir.

$$G_{rt} = \sum_i \left(\frac{L_{i,r}}{L_r} - \frac{L_i}{L} \right)^2 \quad (4.3)$$

$L_{i,r}$ = i endüstrisinin r ülkesindeki istihdamı

L_i = i endüstrisinin AB toplam istihdamı

L_r = r ülkesi toplam istihdamı

L = AB toplam istihdamı

Böylece, G_{rt} değeri ülkelerin imalat sanayi sektörleri arasında görece uzmanlaşma derecesini ölçmek için kullanılabilir. Endeks hesaplaması, sektörlerin AB genelindeki istihdam payları ile sektörlerin bir ülkedeki istihdam payları arasındaki farkların karelerinin sektör kesitine göre toplanması ile yapılmaktadır. Buna göre ülkelerin, bir sektördeki istihdam payı ile aynı sektörün AB genel istihdamdan aldığı pay arasındaki sapmalar, yani ülkenin 22 Avrupa ülkesine göre sektörel uzmanlaşması, endeks yardımıyla hesaplanmış olacaktır. G_{rt} değerinin 0 çıkması ülke içerisinde imalat sanayi sektörlerinin görece düzgün bir şekilde dağıldığını göstermektedir. G_{rt} değeri büyüdükçe ülkelerin imalat sanayinin sektörler arası dağılımının görece giderek uzmanlaştığını göstermektedir. Ülkeler arasındaki sektörel uzmanlaşma hareketlerinin ekonomik entegrasyon ile ilgili belirleyicilerinin tespiti için, G_{rt} Endeksi bağımlı değişken olarak kullanılmıştır.

İkinci modelde ise ülkelerin imalat sanayi istihdamlarının Avrupa imalat sanayisi toplamından aldıkları payın hesaplanması için L_{rt} oranı kullanılmıştır. Eşitlik 4.4'de gösterilen bu oran, entegrasyon süresince ülkelerin imalat sanayindeki paylarında değişmelerin gözlenebilmesi için ve entegrasyonun imalat sanayisini giderek merkez ülkelerde mi topladığının veya çevre ülkelere mi yaydığının tespiti için kullanılacaktır.

$$L_{rt} = \frac{L_r}{L} \quad (4.4)$$

Bağımlı değişkenlerin yanında; modele dâhil edilen bağımsız değişkenler, bölgesel uzmanlaşma ve yığılma süreçleri üzerine entegrasyonun etkilerini araştırabilecek şekilde seçilmiştir. Bu bağlamda, modele bağımsız değişken olarak; her bir ülkenin farklı yılları için ölçülmüş toplam dış ticaret hacminin gayri safi milli hasılaya oranı ($TİCARET_{rt}$), toplam ulusal gelir rakamlarının doğal logaritması ($LnGSYİH_{rt}$), özel kesim toplam yabancı sermaye hareketlerinin gayri safi milli hasılaya oranı ($SERMAYE_{rt}$), yükseköğretim mezunu işgücü rakamlarının nüfusa oranı ($EĞİTİM_{rt}$), her ülkenin Avrupa'nın merkezi olarak kabul ettiğimiz Brüksel'e kilometre cinsinden uzaklığının doğal logaritması ($LnMESAFE_r$), imalat sanayi ihracatı içerisinde ileri teknoloji ürünlerinin payı ($TEKNOLOJİ_{rt}$), yıl sabiti olarak zaman değişkeni ($ZAMAN_t$), ülkenin Para Birliği üyeliği (EMU_{rt}) ve 2000'lerden sonraki genişleme sürecinde AB'ye dâhil olan Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerini (CEE_{rt}) belirtmek için iki kukla değişkeni dâhil edilmiştir. Değişkenlerden bazıları direkt olarak entegrasyon sürecinin birer ekonomik göstergesi olurken, bazıları ise dolaylı olarak entegrasyonu temsil etmektedir. Yukarıda sıralanan değişkenlerin seçilmesinde önemli ölçüde rol alan etmenler şu şekilde sıralanabilir;

AB Komisyonu (2012) tarafından belirtildiği gibi, AB'nin veya entegre olmuş bir Avrupa'nın ana politika araçları Ortak Pazar ve Para Birliği'dir. Ortak Pazar ise sadece serbest mal hareketlerini değil, serbest faktör hareketlerini ve hatta para birliğini de kapsayan ekonomik birliktelikleri içermektedir. Bu bağlamda modelimize; ülkelerin dış ticaret hacimlerinin kendi GSYİH'larına oranlanması ile hesaplanan $TİCARET_{rt}$, ülkelerin mal hareketlerini ölçmek için, ülkelere gelen net yabancı sermaye yatırımlarının kendi GSYİH'larına oranlanması ile hesaplanan $SERMAYE_{rt}$, ülkelerin sermaye hareketliliklerini ölçmek için dâhil edilmiştir. 2000'li yıllarla birlikte AB'nin en hızlı genişleme sürecinde üye olan Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde birliğe katılım sonrasındaki farklılıkları ölçmek için CEE_{rt} ve para birliğinin etkilerini ölçmek için EMU_{rt} kukla değişkenler olarak modele dâhil edilmiştir. Sıralanan değişkenler direkt olarak entegrasyonun göstergeleri, entegrasyonu ölçme araçları olarak karşımıza çıkmaktadır.

$\ln\text{MESAFE}_t$, CEE_t ve EMU_t genel anlamda AB’de üretim, pazarlama, faktör hareketliliği, standardizasyon, bilgi ve teknoloji paylaşımı, kurumsal altyapı vs. etmenler tarafından oluşturulan işlem maliyetlerini temsil etmektedir. İşlem maliyetleri ekonomik faaliyetlerin bölgesel dağılımı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Yüksek işlem maliyetleri ekonomik faaliyetlerin ayrışmasına, düşük işlem maliyetleri ise ekonomik faaliyetlerin belirli bölgelerde yığılmasına neden olabilmektedir (Combes ve Overman 2003). Gümrük vergisi engelleri, vergi dışı engeller, yüksek taşıma maliyetleri gibi işlem maliyetlerinin yüksekliği, firmaları ithalat ve ihracat faaliyetleri ile ortak pazarlara açılma isteklerini azaltacak ve kendi iç piyasalarına yönelmelerine neden olacaktır (Helble, Ben ve John, 2007). Bölgesel entegrasyonlar ise işlem maliyetlerini düşürerek (Reynolds, 1997) firmaların ortak pazarlara açılmasını kolaylaştıracaktır. Bu nedenle bölgesel entegrasyonu, işlem maliyetlerini etkilemesi yönünden temsil etmek üzere özellikle taşıma maliyetlerinin bir göstergesi olarak $\ln\text{MESAFE}_t$, diğer işlem maliyetlerini de içermesi bakımından, AB üyeliği öncesi ve sonrasını ayırt etmek için CEE_t ve Para Birliği’ne üyeliğin etkisini ayırt edebilmek için EMU_t değişkenleri modelde bulunmaktadır.

Krugman (1980)’a göre yığılmalara neden olan temel faktörlerden biri yerel pazarların büyüklüğünün yaratmış olduğu yüksek talep koşullarını ifade etmek için kullanılan “iç pazar büyüklüğü etkisidir” (İPB). Krugman, İPB’nin ortaya çıkışını ölçeğe göre artan getirilerin varlığında firmaların ölçek ekonomilerinden yararlanmak için, entegrasyon sonrasında değişen koşullara göre yer seçimi kararlarını tekrar gözden geçirerek büyük pazarların yakınlarında yeniden yerleşme eğiliminde olması şeklinde açıklamaktadır. Bunun neticesinde büyük pazarların yakınlarında ekonomik yığılma gerçekleşecektir. İPB’nin ortaya çıkmasına neden olacak şekilde büyük pazarlara ulaşma imkanına kavuşan firmalardan, entegrasyon öncesi daha yüksek iç talebe sahip olanlar, birliğin diğer üyelerine nispeten daha yüksek rekabet şansına sahip olacak ve birlik içerisinde daha güçlü ihracatçılar haline geleceklerdir. Krugman’ın iki endüstri ve iki ülke için kurmuş olduğu model sonuçlarına göre İPB ile iç talebin daha yoğun olduğu ülke ihracatçı konuma gelmiş ve yığılmalar o alanda oluşmaya başlamıştır (Krugman, 1980). Buradan yola çıkarak, AB Ortak Pazarını, İPB’nin ortaya çıkmasına zemin hazırlayan yüksek talebe yönelik üretim yapma imkânı olarak değerlendirebiliriz.

Yani devam etmekte olan AB ekonomik entegrasyon süreci, firmalara daha geniş pazarlara ulaşmalarına imkan sağlayacak şekilde İPB etkisi ortaya çıkarmaktadır. Teoriye göre entegrasyon sonrası yığılma, yüksek iç talebin olduğu yani yüksek gelirin olduğu bölgede olacaktır. Sonuç olarak entegrasyon İPB etkisiyle yığılmaya neden olacaktır. Bu durumu test edebilmek amacıyla ulusal toplam gelirin doğal logaritmaları olan $\ln GSYİH_t$ modele dâhil edilmiştir. $\ln GSYİH_t$ 'nin yığılma üzerine etkisi, İPB yoluyla entegrasyonun yığılma üzerine etkisini açıklamak için kullanılacaktır.

Ottaviano ve Thisse (2002)'ye göre eğitim seviyesi arttıkça işgücünün hareketliliği de artmaktadır. Bunun nedenlerinden biri, eğitim seviyesinin yükselmesi ile işgücünün farklı bölgelere beşeri sermayesini transfer etme, iş arama, yaşayacak ve dâhil olabilecek bir sosyal çevre bulma imkânlarının kolaylaşacak olmasıdır. Diğeri ise, muhtemelen bölgeler arası ücret farklarının eğitim düzeyi yüksek işgücü için, eğitim düzeyi düşük olan işgücüne göre daha büyük olması ve bu durumun eğitim düzeyi yüksek olan işgücüne hareketli olmak için daha yüksek motivasyon sağlamasıdır. Sonuç olarak, yüksek eğitim seviyesinin AB bölgesi örneğinde olduğu gibi işgücünün hareketliliğini arttıracak varsayılabilir. İşgücü içerisinde eğitim düzeyi yüksek olanların daha hareketli olduklarının kabulünden sonra, eğitim düzeyinin yükselmesinin entegrasyon derecesini arttırdığını söylememiz mümkün olabilir. Böylece yüksek eğitim düzeyine sahip olan bireyler, entegrasyon sürecini hızlandırabilir ve muhtemel etkilerinin daha hızlı yayılmasına neden olabilirler. Buna bağlı olarak nüfusunun içerisinde yüksek eğitilmiş olanların daha fazla olduğu ülkeleri yığılmalara daha açıkmiş gibi varsayabiliriz, *ceteris paribus*. Ayrıca nitelikli işgücü bulunabilirliği bir çok teorik ve pek çok ampirik çalışmada uzmanlaşma ve yığılmanın belirleyicisi olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle entegrasyonun ve yığılmanın önemli belirleyicilerinden biri olarak düşündüğümüz ve ülkedeki yükseköğretim mezunlarının sayısının, ülke nüfuslarına oranlanması şeklinde hesaplanan $EĞİTİM_t$ değişkeni de entegrasyonu dolaylı ölçmek üzere modele dâhil edilmiştir. $EĞİTİM_t$ değişkeninin hesaplanmasında sadece yükseköğretim mezunlarının dikkate alınmasının sebebi ise, diğer eğitim seviyelerinde söz konusu ülkeler arasında genelde önemli farklılıkların olmamasıdır.

Benzer şekilde, nitelikli üretimin, bilgi ve teknoloji birikiminin bir göstergesi olarak ülkelerin ihracatı içerisindeki ileri teknoloji ürünlerinin yüzde payları şeklinde hesaplanan TEKNOLOJİ_{rt} değişkeni modele dâhil edilmiştir. Bir çok teorik ve ampirik çalışma, yüksek teknolojili üretim faaliyetlerinin belirli bölgelerde büyük oranda yığıldığını göstermektedir. Bu açıklayıcı değişkenlere ilave olarak yığılmanın zamana bağlı bir trende sahip olduğu varsayılarak, başlangıç yılı olan 1995'e 1, izleyen yıllara izleyen tam sayılar sıralanarak ve nihayetinde verilerin ait olduğu son yıl olan 2008'e 14 sayısı verilerek oluşturulan ZAMAN_t değişkeni de modelde bağımsız değişken olarak kullanılmıştır.

Yukarıda teorik olarak açıklamış olduğumuz değişkenler ile veri setleri, Tablo 4-1'de temel istatistiksel değerleri ve elde edildikleri kaynakları gösterilmektedir. G_{rt} kısaltması ile gösterilen değişken, ülkeler arasındaki sektörel uzmanlaşma/yoğunlaşma derecesini göstermektedir. G_{rt} ; belirleyicilerini analiz ettiğimiz birinci modelin bağımlı değişkeni olan yerel gini katsayısı endeksidir ve sektörel istihdam verileri kullanılarak hesaplanmıştır. Daha sonra ülke çapında veri setlerinin kullanılması nedeniyle oldukça küçük değerler elde edilmesinden dolayı, elde edilen sonuçların daha kolay yorumlanabilmesi açısından tüm endeks değerleri 1000 ile çarpılmıştır. Bu durum istatistiki olarak sonuçlarda farklılık yaratmamıştır.

Tablo 4-1. Modelde Kullanılan Değişkenlerin Temel Bilgileri

Değişken Kısaltması	Gözlem Sayısı	Ortalama Değeri	Standart Dağılımı	Min. Değeri	Maks. Değeri	Veri Seti Kaynağı
G_{rt}	308	1.8449	13.462	0.29	6.42	www.ilo.org*
L_{rt}	308	4.5454	4.9195	0.37	20.91	www.ilo.org*
TİCARET _{rt}	308	84.26	31.66	38.73	182.88	www.worldbank.org
LnGSYİH _{rt}	308	26.07	1.48	22.38	28.92	www.worldbank.org
SERMAYE _{rt}	308	0.25	6.17	-39.94	19.70	www.worldbank.org
EĞİTİM _{rt}	308	10.20	4.30	0.68	22.90	www.worldbank.org
TEKNOLOJİ _{rt}	308	14.04	10.15	1.21	47.84	www.worldbank.org
lnMESAFE _r	308	7.06	0.67	5.31	8.04	maps.google.com
CEE _{rt}	308	0.32	0.47	0	1	www.europa.eu
EMU _{rt}	308	0.41	0.49	0	1	www.europa.eu
ZAMAN _t	308	7.50	4.38	1	14	-

Not: *Sektörel istihdam verileri İLO Tablo:2F'den alınarak endeks hesaplaması yapılmıştır.

TİCARET_{rt} kısaltması ile gösterilen değişken, ülkelerin dış ticaret büyüklüğünün gayri safi milli hasılaya yüzdesi şeklinde ifadesidir. Ülke büyüklükleri dış ticaret rakamlarına çok fazla etki edebileceğinden dış ticaret rakamları gayri safi milli hasılanın yüzdesi şeklinde modele dâhil edilerek ülke büyüklüklerinden kaynaklanan ilişkilerin kontrol altına alınması amaçlanmıştır. Bu değişkende ve diğer tüm parasal değişkenlerde nominal ve Amerikan Doları döviz cinsinden değerler kullanılmıştır. LnGSYİH_{rt} kısaltması ile gösterilen değişken, ülkelerin gayri safi yurt içi hasıllarının doğal logaritmasıdır. Mutlak rakamların büyük olması ve ülkeler arasında geniş bir yelpazeye dağılması nedeniyle GSYİH rakamları, doğal logaritmaları ile modele dâhil edilmiştir. Bu değişken ülkelerin büyüklük göstergesi olarak modelde olan tek değişkendir. SERMAYE_{rt} kısaltması ile gösterilen değişken, ülkelerin özel kesim net sermaye yatırımlarının gayri safi milli hasılaya yüzdesi şeklinde ifadesidir. Net değerler olduğundan veri setinde negatif ve pozitif veriler bulunmaktadır. EĞİTİM_{rt} kısaltması ile gösterilen değişken, ülkedeki yükseköğretim mezunlarının ülke nüfusuna yüzdesi şeklinde ifadesidir. İlk ve orta öğretim mezunları söz konusu ülkeler arasında belirgin olarak farklılaşmadığından veri seti yalnızca yükseköğretim mezunlarına dayanarak oluşturulmuştur. TEKNOLOJİ_{rt} kısaltması ile gösterilen değişken, ülkelerin toplam ihracatı içerisindeki yüksek teknoloji mallarının yüzdesi şeklinde ifadesidir. İhracat değerleri miktar olarak değil parasal olarak kullanılmıştır. LnMESAFE_r kısaltması ile gösterilen değişken, ülkelerin başkentlerinin, Avrupa'nın merkezi olarak varsaydığımız Brüksel'e olan karayolu uzaklığının kilometre cinsinden değerinin doğal logaritmasıdır. CEE_{rt} kısaltması ile gösterilen değişken, 2000'li yıllardan sonra yaşanan AB genişleme sürecine dâhil olan Merkezi ve Orta Avrupa ülkeleri için birliğe katılana kadar geçen yıllara "0" katıldıktan sonraki yılları için de "1" verilerek oluşturulan kukla değişkendir. Ülkelerin entegrasyona dâhil olması sonrasında kısa dönemde ortaya çıkan etkileri ortaya koyabilmesi açısından oldukça önemli bir değişkendir. EMU_{rt} kısaltması ile gösterilen değişken, ülkelerin Parasal Birlik sürecine dâhil olana kadarki yıllar için "0" dâhil olduktan sonraki yıllar için de "1" değeri verilerek oluşturulan kukla değişkendir. ZAMAN_t kısaltması ile gösterilen değişken, analiz kapsamında bulunan 1995-2008 yılları için her bir yıla 1 ile 14 arasında sırasıyla verilen tamsayı değerlerinden oluşturulan kukla değişkendir.

Modelde kullanılan açıklayıcı değişkenlerin kendi aralarında bulunabilecek olan yüksek korelasyon ilişkisinin, bağımlı değişken için yapılan regresyon tahmininin geçerliliğine gölge düşürme ihtimali bulunmaktadır. Bağımsız değişkenler arasındaki bu ilişkiye çoklu doğrusal bağıntı (multicollinearity) denilmektedir. Bağımsız değişkenlerin birebir korelasyon içerisinde olmasına çoklu doğrusal bağıntı denilmektedir ve bu durumda varyans sonsuz çıkmaktadır. Tam korelasyon olmasa da yüksek korelasyon neticesinde yüksek varyanslar çıkmakta ve tahmincilerin yansızlığını etkilediği için yapılan tahminlerin geçerliliğini azaltmaktadır (Green, 2002). Bu nedenle modelimizde çoklu doğrusal bağıntı sorununun varlığı Varyans Şişme Faktörü Katsayısı (VIF) yardımıyla test edilmiştir. Sonuçlar iki farklı bağımlı değişkene göre oluşturulan modeller için ayrı sütunlarda olmak üzere Tablo 4.2’de gösterilmektedir. Kaynaklarda çeşitli kritik değerler olmakla birlikte VIF değerinin 10’un üzerine çıktığında modelde çoklu doğrusal bağıntı sorununun olduğundan söz edilebilir. Modelimizde kullandığımız değişkenlerin VIF değerleri kritik değerin oldukça altındadır. Bir başka deyişle modelde çoklu doğrusal bağıntı sorunu yoktur.

Tablo 4-2. Varyans Şişme Faktörü Katsayıları

Değişken Kısaltması	G_{rt} Açıklayıcıları	L_{rt} Açıklayıcıları
TİCARET _{rt}	3.99	2.86
LnGSYİH _{rt}	5.24	3.25
SERMAYE _{rt}	1.30	1.28
EĞİTİM _{rt}	1.82	1.41
TEKNOLOJİ _{rt}	3.33	3.00
LnMESAFE _r	2.44	2.10
CEE _{rt}	3.04	2.72
EMU _{rt}	1.86	1.65
ZAMAN _t	2.37	

Bağımlı ve bağımsız değişkenleri yukarıda tanımlanmış olan G_{rt} bağımlı değişkenine göre hazırlamış olduğumuz ve entegrasyon göstergeleri olarak seçilen değişkenlerin bölgesel uzmanlaşma etkilerini tahmin etmek için kullanılan modelimiz şu şekilde ifade edilebilir;

$$G_{rt} = \alpha + \beta_1 TİCARET_{rt} + \beta_2 LnGSYİH_{rt} + \beta_3 SERMAYE_{rt} + \beta_4 EĞİTİM_{rt} + \beta_5 TEKNOLOJİ_{rt} + \beta_6 LnMESAFE_r + \beta_7 CEE_{rt} + \beta_8 EMU_{rt} + \beta_9 ZAMAN_r + \varphi r + \psi t + \varepsilon_{rt} \quad (4.5)$$

Modelde (Eşitlik 4.5) ifade edildiği gibi ülkelerin sektörel uzmanlaşma derecelerini ölçen ve “r” bölgesi “t” zamanı için hesaplanmış olan G_{rt} Endeksi bağımsız değişkeni ile ülkelerin entegrasyonla ilgili karakteristik özelliklerini temsil eden yedi bağımsız değişken kullanılmıştır. Modelin G_{rt} bağımlı değişkenine göre tahmin edilmesi, ülkelerin kendi içlerinde görece sektörel olarak uzmanlaşmalarının ekonomik entegrasyonla ilgili belirleyicilerinin anlaşılmasını sağlayacaktır.

$$L_{rt} = \alpha + \beta_1 TİCARET_{rt} + \beta_2 LnGSYİH_{rt} + \beta_3 SERMAYE_{rt} + \beta_4 EĞİTİM_{rt} + \beta_5 TEKNOLOJİ_{rt} + \beta_6 LnMESAFE_r + \beta_7 CEE_{rt} + \beta_8 EMU_{rt} + \varphi r + \psi t + \varepsilon_{rt} \quad (4.6)$$

Eşitlik 4.6’da ise ülkelerin Avrupa coğrafyası içerisinde imalat sanayi paylarının bağımlı değişken olarak ve entegrasyonu temsil ettiği düşünülen değişkenlerin bağımsız değişkenler olarak analize dâhil edildiği model görülmektedir. Bu modele göre entegrasyon değişkenlerinin ve dolayısıyla AB entegrasyonunun ülkelerin imalat sanayi paylarına ne derecede etki ettiğinin anlaşılması sağlanacaktır. Modelin bağımsız değişkeninin toplamı her zaman 1’e eşit olduğu için diğer modelde kullanılan $ZAMAN_r$ değişkenin bu modelde kullanılmasının uygun olmadığı düşünülmektedir.

Modellerde, ε_{rt} bağımsız ve rasgele bir şekilde dağılmış olduğu kabul edilen hata terimidir. α ve β katsayıları ise tahmin edilmesi gereken parametrelerdir. φ_r ve ψ_t sırasıyla ülke kaynaklı muhtemel etkilerin ve zaman kaynaklı muhtemel etkilerin tespit edilmesi için modele eklenmiştir. β katsayıları anlamlı çıkan bağımsız değişkenler için, sektörlerin bölgesel konsantrasyonuna etki ettikleri söylenebilir. Dolayısıyla katsayıların büyüklüğü ve işaretine göre, bağımsız değişkenlerdeki, marjinal değişimlerin bölgesel uzmanlaşmaya ne yönde ve ne kadar etki ettiği hakkında yorum yapılabilir.

4.5. Modellerin Ekonometrik Çözümlemesi

Literatürde konu ile ilgili bir fikir birliği sağlanmadığından incelemekte olduğumuz konu, halen daha ampirik anlamda çözümlenememiş bir konudur. Bu nedenle ampirik sonuçları açıklamadan önce, entegrasyonun bölgesel yığılma ve uzmanlaşma üzerine etkileri hakkında herhangi bir şekilde yön veya büyüklük anlamında görüş beyan etmeyi uygun görmemekteyiz. Takip eden kısımlarda modelin ve değişkenlerin yapısı daha detaylı bir şekilde anlatılacak ve çözümleme süreci boyunca kullanılan testlerin sonuçları adım adım aktarılacaktır.

4.5.1. Durağanlık testi

Zaman serileri içeren modellerde önemli anahtar kavramlardan bir tanesi de durağanlıktır. Durağan bir seri üç karakteristik özelliğe sahiptir; i) gözlem değerleri ortalaması sabit bir uzun dönem ortalaması etrafında dalgalanır, ii) sonlu ve zaman içerisinde değişmeyen varyansı vardır, iii) gecikme uzunluğu arttıkça, azalan bir teorik kolegrama sahiptir. Bir serinin durağan olması önemlidir, aksi takdirde elde edilen sonuçlar geçerli değildir ve bu tip regresyonlar yanıltıcı (spurious) regresyon olarak adlandırılır. Durağan bir seride, zaman içerisinde gerçekleşen herhangi bir şokun etkisi zamanla ortadan kalkmakta ve serinin ortalaması uzun dönem ortalamasına yaklaşmaktadır. Diğer yandan durağan olmayan bir seride şokun etkileri zaman boyunca devam edecektir. Bu durum durağan olmayan serilerin uzun dönemli ortalamasının ve varyansının zamana bağlı olmasına neden olacaktır.

Makro ekonomik verilerin kullanıldığı analizlerde durağan olmama durumu ile sıkça karşılaşılmaktadır. Durağan olmayan veri setlerinin modellerde kullanılması sonucunda gerçekçi olmayan regresyon ilişkileri karşımıza çıkmakta ve ilişkilerin gerçekte olmamasına rağmen oldukça yüksek R^2 değerleri hesaplanmaktadır. Bu nedenle modelde kullanılacak olan veri setlerinin mutlaka durağanlık testine tabi tutulmaları gerekmektedir(Asteriou ve Hall, 2007). Literatürde oldukça sık kullanılan testlerden bir tanesi Levin, Lin&Chu (2002) tarafından geliştirilen ve kendi adları ile

anılan birim kök testidir. Bu test için sabitsiz, sabitli, sabitli ve trendli olmak üzere üç farklı model oluşturulabilir. Bu modeller sırasıyla şu şekilde gösterilebilir;

- $\Delta y_{it} = \delta y_{it-1} + v_{it}$
- $\Delta y_{it} = \alpha_{0i} + \delta y_{it-1} + v_{it}$
- $\Delta y_{it} = \alpha_{0i} + \alpha_{1i}t + \delta y_{it-1} + v_{it}$

Tüm modeller için kurulacak olan hipotez testi ise seride birim kökün olduğu yönündeki sıfır hipotezine karşı olmadığı yönündeki (negatif birim δ değeri) alternatif hipotezdir ve şu şekilde gösterilebilir (Levin, Lin ve Chu, 2002);

$$H_0: \delta = 0$$

$$H_1: \delta < 0$$

Tablo 4-3. Levin, Lin & Chu Birim Kök Testi Sonuçları (22 ülke, 14 yıl kesiti ile oluşan panel gözlem sayısı N=308)

Değişkenler	H ₀ : Birim kök vardır			
	Individual Intercept		Individual Intercept ve Trend	
	t-istatistiği	Olasılık	t-istatistiği	Olasılık
G _{rt}	-2.460**	0.0070	-3.644**	0.0001
L _{rt}	-4.371**	0.0000	-2.958**	0.0015
LnGSYİH _{rt}	10.240	1.0000	-3.910**	0.0000
TİCARET _{rt}	-2.339**	0.0097	-4.654**	0.0000
SERMAYE _{rt}	-5.451**	0.0000	-6.671**	0.0000
EĞİTİM _{rt}	0.726	0.7660	-6.436**	0.0000
TEKNOLOJİ _{rt}	-3.154**	0.0008	-2.143*	0.0161

Not: *%5, **%1 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Modelde kullanılan seriler için uygulanan durağanlık testi sonuçları Tablo 4-3'de gösterilmiştir. Tabloda modelde kullanılan ancak zaman değişmezi olan LnMESAFE ile CEE ve EMU kukla değişkenlerinin birim kök testine tabi tutulmalarına gerek olmadığından yer almamıştır. Test sonuçlarına göre TEKNOLOJİ_{rt} değişkeni %5 anlamlılık düzeyinde olmak üzere tüm diğer değişkenler %1 anlamlılık düzeyinde Individual Intercept ve Trend modeline göre durağandır.

4.5.2. Uygun model seçim süreci

Panel veri modellerinde gözlem değerleri tahmin edilecek olan parametreleri iki yönden etkileyebilir. Bunlardan birincisi zaman etkileri diğeri de birim etkilerdir. Bu etkilerin biri, ikisi veya hiçbiri modele etki etmiyor olabilir. Ayrıca bu etkiler zamana veya birimlere göre sabit veya tesadüfi olabilir. Parametre tahmin sürecine geçilmeden önce, uygun tahmincilerin seçilebilmesi açısından veri seti ve modelin çeşitli spesifikasyon testlerinden geçirilmesi gerekir. Bu testler, uygulanış sırasıyla takip eden bölümde aktarılmaya çalışılmıştır.

Zaman ve Birim Etkilerinin Sınanması: Modelde zaman ve birim etkilerinin birlikte ve ayrı ayrı varlıklarının sınanması yani birim ve zaman etkilerinin varyanslarının sıfıra eşit olup olmadığının test edilebilmesi amacıyla bir “Olabilirlik Oranı Testi” (LR) yapılması gerekmektedir. Bahsedilen test için sıfır hipotezi şu şekilde oluşturulabilir(Baltagi, 2005);

$$H_0: \sigma_\mu = \sigma_\lambda = 0$$

σ_μ birim etkilerin varyansını ve σ_λ ise zaman etkilerinin varyansını temsil etmektedir. H_0 hipotezi birim ve zaman etkilerinin birlikte var olup olmadıklarını test etmek için kullanılmıştır. Uygulanan test sonuçları Tablo 4-4 de gösterilmiştir.

Tablo 4-4. İki Yönlü Model Geçerliliği Test Sonuçları

chi2	prob>chi2
527.83	0.0000

Sonuçlara göre birim ve zaman etkilerinin birlikte geçersiz olduğunu söyleyen H_0 hipotezi reddedilmiştir. Böylece iki yönlü etkiler modelinin geçerli olduğu sonucuna varılır. Ancak sonuçları kesinleştirmek açısından birim ve zaman etkileri ayrı ayrı da sınanmalıdır. İki etkinin ayrı ayrı sınanması için gerekli sıfır hipotezleri şu şekilde oluşturulabilir;

$$H_0^a: \sigma_\mu = 0$$

$$H_0^b: \sigma_\lambda = 0$$

H_0^a birim etkilerinin olmadığı yönündeki sıfır hipotezi, H_0^b ise zaman etkilerinin olmadığı yönündeki sıfır hipotezidir. İki hipotez de ayrı ayrı test edilmiş ve sonuçları Tablo 4-5’ de gösterilmiştir.

Tablo 4-5. Zaman ve Birim Etkilerin Sınanması Test Sonuçları

Sıfır Hipotezleri	chibar2	prob>chibar2
$H_0^a: \sigma_\mu = 0$	520.18	0.000
$H_0^b: \sigma_\lambda = 0$	0.00	1.000

Sonuçlara göre birim etkilerinin olmadığını söyleyen sıfır hipotezi %1 anlamlılık düzeyinde reddedilirken, zaman etkilerinin olmadığını söyleyen sıfır hipotezi reddedilememiştir. Böylece modelin Tek Yönlü Birim Etkiler Modeli olduğu sonucuna varılmıştır. Sonrasında ise varlığı tespit edilen birim etkilerin sabit olarak mı yoksa tesadüfi olarak mı modeli etkiledikleri tespit edilmelidir.

Sabit ve Tesadüfi Birim Etkiler Modelinin Karşılaştırılması: Sabit Etkiler (FE) veya Tesadüfi Etkiler (RE) modellerinin kullanılması tahmin edilen parametre değerlerini önemli ölçüde değiştirebilmektedir. Hausman (1978) FE ve RE tahmin sonuçları arasındaki farkı temel alan bir spesifikasyon testi geliştirmiştir. Test RE Modellerinin temel bir varsayımı olan bağımsız değişkenlerde birim ve zaman etkiler arasında korelasyon olmaması varsayımından yola çıkar. Eğer bu varsayım geçerli ise, RE Modeli tutarlıdır ve daha etkin bir tahminci olarak kullanılır. Eğer geçerli değil ise, RE Modeli tutarlı değildir ve FE Modeli kullanılması gerekir (Woldridge, 2002). Testin sıfır hipotezi; “birim ve zaman etkiler arasında korelasyon yoktur ve RE Tahmincisi tutarlıdır” şeklinde kurulmuştur. Test sonuçları Tablo 4-6’de gösterilmiştir.

Tablo 4-6. Hausman Testi Sonuçları

chi2	prob>chi2
1.24	0.9963

Sonuçlara göre sıfır hipotezi reddedilememiştir. Böylece birim ve zaman etkileri arasında korelasyon olmadığı ve RE Tahmincisinin tutarlı olduğu sonucuna varılır. Dolayısıyla modelimizde bulunan birim etkilerin RE tahmincisi ile tahmin edilmesi gerekmektedir.

4.5.3. Modelde temel ekonometrik varsayımlardan sapmaların kontrolü

Regresyon modellerinde değişkenler arasındaki ilişkiyi açıklayabilmek için bir takım varsayımların yerine getirilmiş olması gerekmektedir. Ancak bu varsayımların sağlanması halinde güvenilir tahminler elde edilebilmektedir. Panel veri modellerinde hata terimlerinin birim içerisinde ve birimlere göre eşit varyanslı olduğu (homoskedastik) varsayılır. Ayrıca hata terimlerinin dönemsel ve uzamsal korelasyonsuz olduğu, bir başka ifadeyle sırasıyla otokorelasyonsuz ve birimler arası korelasyonsuz olduğu varsayımları da yapılmaktadır. Bu varsayımların sağlanıp sağlanmadığını göz ardı ederek yapılan tahminler standart hataların sapmalı olmasına sebep olacağı için etkinliği engellemektedir ve t istatistikleri ve güven aralıkları da geçerliliğini kaybetmektedir. Bu nedenle öncelikle bu varsayımların test edilmeleri ve daha sonra varlıkları halinde uygun tahmin yöntemleriyle tahminler yapılmalıdır (Tatoğlu, 2012).

Değişken Varyans (Heteroskedasite) Varlığının Kontrolü: Panel veri modellerinde hata terimlerinin varyansının birimlere ve zamana göre eşit olduğu varsayılmaktadır. Varyansın eşit olması ise hata terimlerinin benzer bir şekilde dağılması demektir (Homoskedasite). Homoskedasitenin varlığında tahmin sonuçları yansız ve tutarlı olacaktır. Çünkü hiçbir açıklayıcı değişken hata terimleri ile korelasyon içerisinde değildir. Fakat değişken varyans sorunu tahmin değerlerinin dağılımlarını etkileyerek varyanslarını arttıracak ve modelin etkin olmamasına yol açacaktır. Heteroskedasitenin varyansları ve dolayısıyla standart hataları arttırması güvenilir test hipotezi değerlendirmesi yapmayı zorlaştıracak ve sıfır hipotezinin daha sık reddedilmesine yol açacaktır. Tüm bunlara rağmen, değişken varyans varlığı tespit edildikten sonra, düzgün bir şekilde tanımlanan edilen model oldukça iyi tahmin

sonuçları verebilmektedir (Asteriou ve Hall, 2007; Baltagi, 2005). Tesadüfi etkiler modelinde varyansların eşitliğinin sınanması için Levene (1964) tarafından oluşturulan ve Brown ve Forsythe (1974) tarafından geliştirilen Levene, Brown ve Forsythe Testi kullanılabilir. Bu amaçla türetilen geleneksel F testleri Gauss dağılımını esas almaktadır. Levene, Brown ve Forsythe Testi normal dağılımın gerçekleşmediği durumlara da dirençli olan W_0 istatistiğinin Snedecor F tablo değerleri ile karşılaştırılmasıyla yapılmaktadır. Şu şekilde W_0 hesaplanır (Tatoğlu, 2012);

$$W_0 = \frac{\sum_i n_i (\bar{Z}_i - \bar{Z})^2 / (g_i - 1)}{\sum_i \sum_j (Z_{ij} - \bar{Z})^2 / \sum_i (n_i - 1)}$$

Burada; n_i gözlem sayısı, g_i birim sayısı, $Z_{ij} = |X_{ij} - \bar{X}_i|$ 'dir. Modelimize uygulanan test sonuçları Tablo 4-7 de gösterilmektedir.

Tablo 4-7. Levene, Brown ve Forsythe Testi Sonuçları

İstatistik Değeri	Serbestlik Derecesi	Olasılık Değerleri
$W_0 = 11.7427613$	df (21, 286)	$P_r > F = 0.0000$
$W_{50} = 7.3076555$	df (21, 286)	$P_r > F = 0.0000$
$W_{10} = 10.8428121$	df (21, 286)	$P_r > F = 0.0000$

Hesaplanan test istatistikleri ile karşılaştırılan tablo kritik değerlerine göre “birimlerin varyansları eşittir” şeklinde kurulan H_0 hipotezi %1 anlamlılık düzeyinde reddedilmiştir. Böylece modelde heteroskedasite sorununun varlığı tespit edilmiştir. Modelde heteroskedasite sorununun varlığına rastlanması olağandır. Örneğin, düşük gelirli ve yüksek gelirli kişilerin harcama davranışlarını kıyaslarsak, yoksul kimselerin gelirlerinin büyük kısmı yiyecek, giyim, barınma ve ulaşım gibi alanlara kayacaktır. Bireyler arasında ortalamadan farklı harcamalar çok fazla geniş bir dağılıma sahip olamayacak ve daha homojen bir dağılım gerçekleşecektir. Diğer yandan yüksek gelir kesimi harcamalarını çok daha geniş bir yelpazeye yayabilecektir. İki kesimin ortalama harcamalarından sapmaları ciddi anlamda farklılık gösterecektir (Asteriou ve Hall, 2007). Çalışmamızda da Avrupa coğrafyasından çeşitli anlamlarda farklılık gösteren ülkeler mevcut olduğundan ortalama değerlerden sapma derecesi de yüksek olmaktadır.

Modelin tahmin edilmesi sırasında bu durumu dikkate alarak bir tahminci seçilmesi gerekmektedir.

Otokorelasyon Varlığının Kontrolü: Panel veri modellerinde etkin tahminler yapabilmek için hata terimlerinin kendi aralarında dönemlere yayılmış bir bağımlılık ilişkisinin (seri korelasyon) olmaması gerekir. İktisadi analizlerde teorik ilişkiler nedeniyle (tasarruf-yatırım) yapısal olarak çok sıklıkla karşılaşılan bu durum normal karşılanabilmekle birlikte, veri setinde oluşan gözlemlenemeyen etkilerin sonraki birkaç dönem değerlerini etkilemesi şeklinde ortaya çıkıyor ise buna izin verilemez. Otokorelasyonu dikkate almadan yapılan tahminler yansız ve tutarlı olmakta ancak etkin olmamaktadırlar. Diğer yandan regresyon ilişkisinin tahmin edilen varyansları yanlış (biased) ve tutarsız olmaktadır. Bu nedenle hipotez testleri geçerli olmayacaktır (Asteriou ve Hall, 2007; Baltagi, 2005). Tesadüfi etkiler modelinde otokorelasyon sorununun varlığının tespiti için Langrange Çarpanı ve Düzeltilmiş Langrange Çarpanı Testi kullanılmaktadır (Baltagi, 2005). Tesadüfi etkiler regresyon modelinin şu şekilde oluşturulduğunu düşünürsek;

$$y_{it} = x_{it} \beta + u_i + v_{it}$$

$$v_{it} = \rho v_{it-1} + e_{it}$$

Otokorelasyonun varlığının tespiti için, ρ katsayısının sıfırdan farklı olup olmadığına bakılması gerekmektedir. ρ katsayısının sıfıra eşit olması otokorelasyonun olmadığı anlamına gelir. Bu test için oluşturulması gereken hipotezler şu şekildedir;

$$H_0: \rho = 0$$

$$H_1: \rho \neq 0$$

Hipotez test sonuçları Tablo 4-8'de gösterilmektedir. Sonuçlara göre %1 anlamlılık düzeyinde sıfır hipotezi reddedilmiş ve modelde otokorelasyon sorununun olduğu sonucuna varılmıştır. Modelin tahmin edilmesi sürecinde bu durumun dikkate alınması gerekmektedir.

Tablo 4-8. Langrange ve Düzeltilmiş Langrange Test Sonuçları

Test İstatistiği	Chi ² İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
ALM ($\rho=0$)	17.83	pr>chi2 = 0.0000
Birleşik Test	1203.71	pr>chi2 = 0.0000
LM ($\rho=0$)		

Birimler Arası Korelasyonun Varlığının Kontrolü: Rastgele seçilmiş birimler için yapılan analizlerde yatay kesit birimlerinin hata terimleri arasında korelasyon olması beklenmeyebilir. Ancak seçilen birimler belirli ülkeleri, bölgeleri, şehirleri kapsıyor ise bu birimlerin hata terimleri arasında büyük ihtimalle korelasyon olması mümkündür. Bu şekilde alansal bağımlılık üzerine kurulmuş modeller giderek bölgesel ekonomi ve şehir ekonomisi alanlarında popülerleşmektedir. Buna bağlı olarak birimler arası korelasyon daha fazla dikkat edilmesi gereken bir sorun haline gelmektedir(Baltagi, 2005). Tesadüfi etkiler modelinin şu şekilde oluştuğunu düşünersek;

$$y_{it} = x_{it} \beta + u_i + v_{it}$$

$$v_{it} = \lambda v_{i,t-1} + e_{it}$$

Burada; λ birimler arası korelasyon ilişkisi katsayısını göstermektedir. Birimler arası korelasyonun varlığının sınanması için şu şekilde hipotezler oluşturulabilir;

$$H_0: \lambda = 0$$

$$H_1: \lambda \neq 0$$

λ değerinin sıfıra eşitliğini sınavan en son geliştirilmiş testlerden bir tanesi spearman rank korelasyon katsayıları baz alan Frees (1995)'in Birimler Arası Korelasyon Testi'dir. Test sonuçları Tablo 4-9'da verilmiştir.

Hesaplanan test istatistiği, tüm anlamlılık düzeylerindeki tablo kritik değerlerinden daha büyük olduğundan sıfır hipotezi reddedilmiştir. Dolayısıyla modelde birimler arası hata terimlerinin korelasyonlu olduğu sonucuna varılmıştır. Panel veri modellerinin genel varsayımlarından bir tanesi olan hata terimlerinin birimlere göre bağımsız olması varsayımı sağlanamamıştır. Ancak yatay kesit birimleri boyunca hata

terimlerinin eşzamanlı korelasyona sahip olması genellikle görülebilmektedir. Uygulanacak çözümleme yönteminde bu durumun değerlendirilmesi gerekmektedir.

Tablo 4-9. Frees’in Birimler Arası Korelasyon Test Sonuçları

Test İstatistiği	Anlamlılık Düzeyleri	Tablo Kritik Değerleri
2.995	0.10	0.1841
	0.05	0.2431
	0.01	0.3603

4.6. Endüstriyel Uzmanlaşma Modelinin Ekonometrik Sonuçları (G_{π})

Önceki bölümlerde modelin oluşturulması ve uygun tahmincilerin seçimi ile ilgili süreç anlatılmaya çalışılmıştır. Bu bölümde sürecin sonucunda seçilen tahminci ve çözümleme sonuçları anlatılmaya çalışılacaktır. Modelin “tek yönlü birim etkiler içeren tesadüfi etkiler modeli” olduğuna istatistiksel testler ile karar verildikten sonra, panel veri modellerinde oluşması muhtemel sorunların varlığı da test edilmiştir. Yapılan testler sonucunda modelde heteroskedasite, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon sorunlarının varlığı tespit edilmiştir. Bu yüzden bu sorunların varlığına dirençli olan Genelleştirilmiş En Küçük Kareler Yönteminin (GLS) kullanılmasının uygun olduğu düşünülmektedir. GLS tahmincisinin kullanılmasındaki temel sebep klasik regresyon modellerinin ihtiyaç duyduğu temel varsayımlardan olan; hata terimleri dağılımlarının homoskedastik olması, korelasyonsuz olması ve birimler arası sabit varyansın çeşitli nedenlerden ötürü karşılanamamasıdır. Bu durumlarda, dirençli bir varyans matrisi kullanılması gerekmektedir. Bu durum şu şekilde ifade edilebilir (Green, 2002);

$$\begin{aligned}
 y &= x\beta + \varepsilon, \\
 E[\varepsilon|X] &= 0, \\
 E[\varepsilon\varepsilon'|X] &= \sigma^2\Omega = \Sigma
 \end{aligned}$$

Burada Ω pozitif tanımlı bir varyans kovaryans matrisidir. Varyansın tahmin edilmesi ve daha sonra GLS yöntemiyle açıklayıcı terimlerin (β) tahmin edilme sürecinin işletilmesi gerekmektedir (bkz. Baltagi, 2005). Bu süreç Stata Ekonometri

Paket Programı Versiyon 11 vasıtasıyla işletilmiştir. Modelimizin bu şekilde çözümlenmesi neticesinde elde edilen sonuçlar Tablo 4-10'da verilmiştir. İlave olarak bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında tek tek eş-bütünleşme olup-olmadığı Westerlund (2007) takip edilerek hesaplanmıştır. SERMAYE_{rt} değişkeninde bir, diğer değişkenlerde en az iki istatistiğe göre %5 ve daha altında anlamlılık düzeylerinde değişkenlerin eş-bütünleşik oldukları tespit edilmiştir (Ek:3).

Tablo 4-10. AB Entegrasyonu Değişkenlerinin İmalat Sanayisi Coğrafi Dağılımı
Üzerine Etkilerinin Tahmin Sonuçları (1995-2008)

Bağımlı Değişken: G_{rt}		Tahmin Yöntemi: GLS		
Bağımsız Değişkenler	Katsayı	Z Test İstatistiği	Prob. > Z	Elastikiyet
Sabit	11.9727**	8.30	0.000	--
LnGSYİH _{rt}	-0.5133**	-13.77	0.000	-0.2775
TİCARET _{rt}	-0.0061**	-4.99	0.000	-0.2778
SERMAYE _{rt}	-0.0042*	-2.56	0.010	-0.0006 (-0.04, 0.09)
EĞİTİM _{rt}	0.0186**	4.09	0.000	0.1026
TEKNOLOJİ _{rt}	0.0133**	3.44	0.001	0.1009
LnMESAFE _r	0.4486**	3.55	0.000	0.2425
EMU _{rt}	-0.2110**	-6.56	0.000	--
CEE _{rt}	-0.3948**	-3.88	0.000	--
ZAMAN _t	0.0601**	10.32	0.000	--
N (CS x TS)	308 (22 x 14)			
Wald X^2 (Prob. > X^2)	331.57** (0.000)			
R ²	0.406			
Adjusted-R ²	0.388			

Not: *%5 ve **%1 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

22 ülke ve 14 yıl için düzenlenen 308 gözlem değeri için GLS yöntemi ile tahmin edilen Tek Yönlü Tesadüfi Etkiler Modeli sonuçlarına göre modelin tamamı, hesaplanan Wald Chi² istatistik değerine göre %1 düzeyinde anlamlıdır. Model, Avrupa genelinde analize dâhil olan ülkeler ve yıllar için gerçekleşen sektörel uzmanlaşmanın (G_{rt}) yaklaşık %40'lık bir kısmını açıklayabilmektedir. Bağımlı değişkende gözlenen değişimlerin AB Ekonomik Entegrasyonu ile bağlantılı nedenlerini belirleyebilmek amacıyla modele dâhil edilen bağımsız değişkenlerin katsayı değerleri, SERMAYE_{rt} değişkeni için %5, kalanların tamamı için ise %1 düzeyinde anlamlıdır.

Elde edilen sonuçlara göre özellikle daha yüksek gelir düzeyine sahip olan ülkelerde gelir düzeyi ($\ln GSYİH_{it}$) konsantrasyon derecesine negatif yönde etki etmiştir. İç piyasaların büyüklüğü (İPB) neticesinde oluşan merkezci kuvvetlerin, gelir düzeyi yüksek olan veya belirli büyüklüklerde üretim seviyesinin gerçekleşiyor olduğu ülkelerde ortaya çıkan sıkışma maliyetlerine üstün gelemediği ve neticesinde İPB'nin merkezkaç kuvvet olarak ortaya çıktığı görülmektedir.

Ekonomik entegrasyonun doğrudan göstergeleri olarak modele dâhil edilen değişkenlerin tamamının ($TİCARET_{it}$, $SERMAYE_{it}$, CEE_{it} , EMU_{it}) negatif yönde anlamlı bir ilişki ortaya koydukları görülmektedir. Buna göre entegrasyonla ilişkili tüm değişkenler kendi arasında tutarlı sonuçlar vermiştir. Buradan yola çıkarak ülkelerin kendi içlerindeki imalat sanayi yapısının entegrasyonla birlikte giderek birbirlerine yaklaştığını söylememiz mümkündür. Ülkeler arasındaki mal ve sermaye hareketliliğindeki artışlar şeklinde gelişen entegrasyon süreci, imalat sanayinin bölge içerisinde düşük oranlarda olmakla birlikte yayılmasına neden olmaktadır. Birlik içerisindeki mal ve sermaye hareketliliği arttıkça sektörel yoğunlaşmadan ziyade yayılma güçleri harekete geçmektedir. Herhangi bir ülke için parasal birliğe üyelik (EMU_{it}) veya CEE ülkesi olmak ülkelerin uzmanlaşma endeks değerlerini (G_{it}) tüm ülke ortalamasından sırasıyla 0.21 ve 0.39 oranında daha düşük seviyeye çekmektedir.

Diğer yandan yükseköğretim mezunlarının sayısının nüfusa oranı ve ileri teknoloji ürün ihracat oranı yüksek olan ülkeler, incelenen dönem içerisinde belirli sektörlerde daha fazla uzmanlaşmışlardır. Ayrıca Avrupa merkezinden uzaklaştıkça ülkelerin belirli sektörlerdeki uzmanlaşma derecelerinin arttığı görülmektedir. Son olarak analizimizde incelenen yılları temsil eden $ZAMAN_t$ değişkeni pozitif yönde anlamlı bir ilişki göstermektedir. Buna göre, 1995-2008 yılları arasında ülkelerin içerisindeki imalat sanayi sektörel dağılımı model dışında kalan başka etmenlerden dolayı giderek daha konsantre hale gelmektedir. Yani Avrupa Coğrafyasında, entegrasyonla ilgili politikaların sektörel yoğunlaşma sürecini yavaşlatmasına rağmen, imalat sanayi alt sektörlerinin başka faktörlerden dolayı giderek daha fazla yoğunlaştığı, ülkelerin sektörel uzmanlıklarının arttığı görülmektedir.

Bunlara ilaveten, modelde farklı şekillerde tanımlanmış olan değişkenlerin etkilerinin karşılaştırılabilmesi için, ilişkili değişkenlerin gözlem değerleri ve tahmin sonucunda elde edilen katsayıları, kullanılarak elastikiyet katsayıları hesaplanmıştır. Dış ticaret rakamları ve ulusal ekonominin büyüklüğü, imalat sanayinin bölgede yayılması üzerinde en büyük etki eden iki faktör olurken; net sermaye girişleri nispeten daha düşük bir yayılma etkisi yaratmaktadır. Örneğin, herhangi bir ülkenin GSYİH'sinde veya dış ticaret oranlarında ortalama bir ülkeninkinden %10'luk bir fazlalık olsa, o ülkede imalat sanayi uzmanlaşma derecesi yaklaşık %2.8 oranında daha az olacaktır. Bununla beraber, ortalama bir ülkeden %10 daha fazla net yabancı sermaye hareketine sahip olan bir ülkenin uzmanlaşma derecesi, sadece %0.006 oranında daha düşük olacaktır.

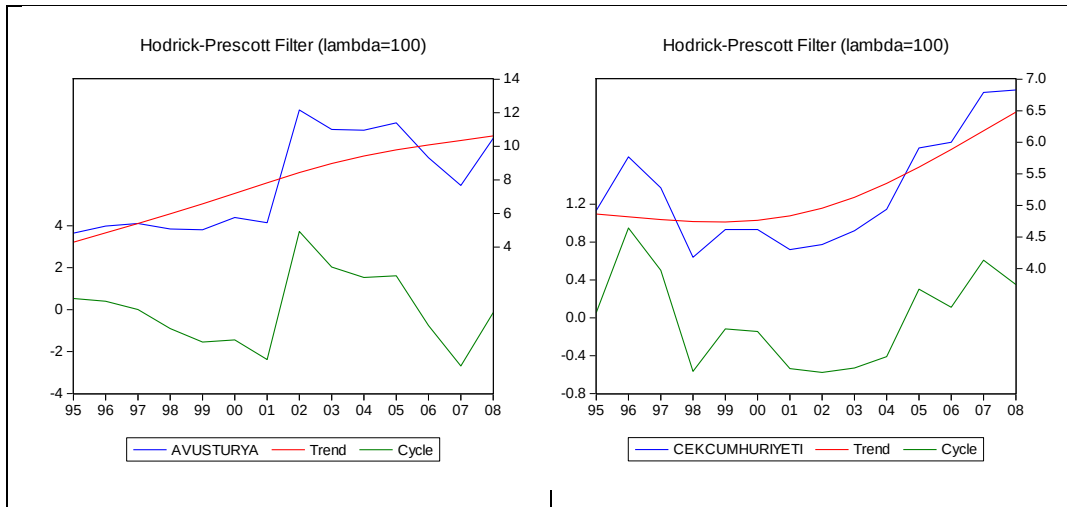
Uzmanlaşma endeksi değerlerinin yüksek çıkmasında ikinci en büyük paya sahip olan değişkenin ülkelerin Avrupa merkezine olan uzaklıkları olduğu görülmektedir. Beşeri sermaye ve teknolojik kapasite de aynı yönde daha düşük bir etki göstermektedir. Örneğin, bir ülke tüm ülkelerin merkeze olan uzaklık ortalamasından %10 daha uzakta ise (1000km yerine 1100km) o ülkenin imalat sanayisi uzmanlaşma derecesi yaklaşık %2,4 oranında daha fazla olmaktadır. Eğer bir ülke diğer ülke ortalamalarından %10 oranında daha yüksek beşeri sermaye ve teknolojik kapasiteye sahip ise, o ülke imalat sanayisi yaklaşık olarak %1 oranında daha yüksek uzmanlaşma derecesine sahip olmaktadır.

4.7. Endüstriyel Uzmanlaşma Modelinin Ülkelere Göre Ekonometrik Sonuçları (G_t)

Modelin çözümleme sonuçlarına geçmeden önce, G_{it} endeks değerinin analize konu olan yıllar için ülkelere göre dönersellikten arındırılmış trend grafikleri ve basit regresyonla tahmin edilen zaman trendleri incelenmiştir. Böylece ülkelerin endüstriyel uzmanlaşma derecelerine etki eden faktörlerin analizi yapılmadan önce bu değişkenin zaman içerisinde ülkelere göre ne şekilde değiştiği görülebilmiştir.

Şekil 3-1’de G_{it} değişkeninin ülkelere göre değerleri, Eviews Paket Programı Versiyon 6 yardımıyla Hodrick-Prescott Filtresinden geçirilerek, grafik haline dönüştürülmüştür. Grafiklerde yatay eksen yılları, sağ taraftaki dikey eksen G_{it} değerlerini göstermektedir. Şekil 3-1 incelendiğinde G_{it} değerlerinin ülkelere göre farklı bir seyir izlediği görülebilir. Buna göre Avusturya, Danimarka, Finlandiya, Fransa, İrlanda, Hollanda, Norveç ve Romanya’nın endüstriyel uzmanlaşma dereceleri dönem boyunca sürekli olarak artmıştır. Çek Cumhuriyeti’nin endüstriyel uzmanlaşma derecesi ise 2001 yılına kadar yataya yakın bir seyir izlerken sonrasında belirgin bir şekilde artış göstermeye başlamıştır. Almanya’nın G_{it} değerinde ise 2003 yılına kadar hafif de olsa artış eğilimi varken sonrasında yatay bir seyre dönüşmüştür.

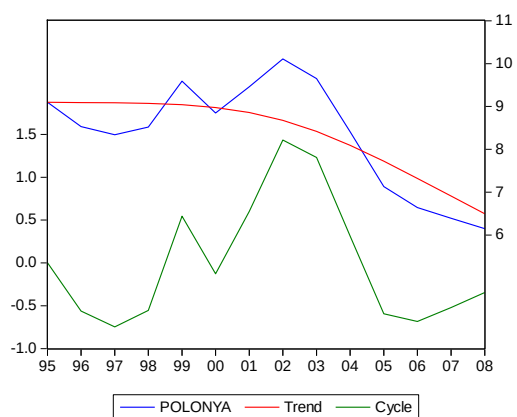
Yunanistan, Macaristan, İtalya, Portekiz, Slovenya ve İsveç’in endüstriyel uzmanlaşma dereceleri dönem boyunca azalmıştır. Polonya ve Türkiye’nin ise dönemin başlarında yatay bir seyir izleyen uzmanlaşma dereceleri iki ülke için de sırasıyla 2000 ve 2001 yıllarından itibaren azalmaya başlamıştır. Bazı ülkelerin endüstriyel uzmanlaşma dereceleri ise dönem boyunca farklı seyir izlemiştir. Örneğin, Litvanya, Letonya ve İngiltere’nin uzmanlaşma derecesi dönemin başlarında artış eğilimindeyken tüm ülkeler için yaklaşık olarak 2000’li yıllarla birlikte azalmaya başlamıştır. İspanya’nın ise 2002 yılına kadar azalış eğiliminde olan uzmanlaşma derecesi bu yıldan itibaren artmaya başlamıştır.

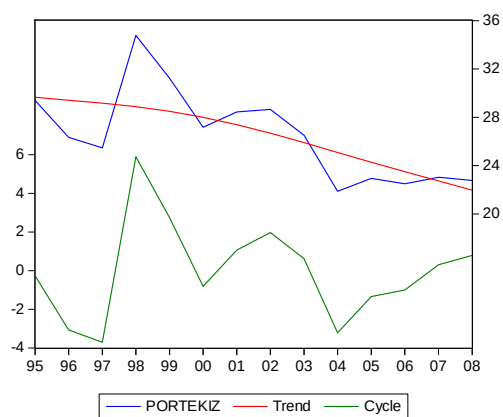

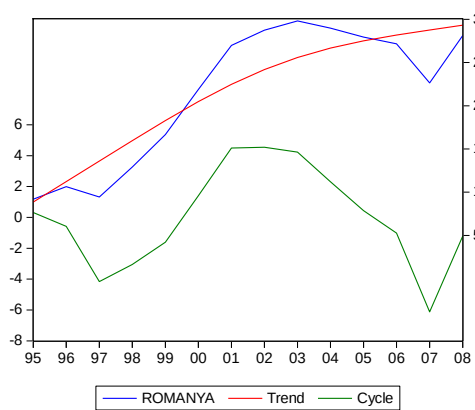
Hodrick-Prescott Filter (lambda=100)

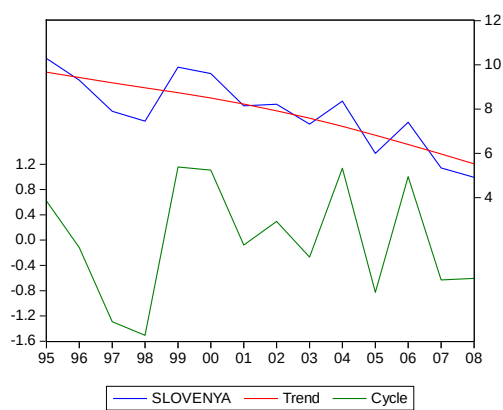
Hodrick-Prescott Filter (lambda=100)

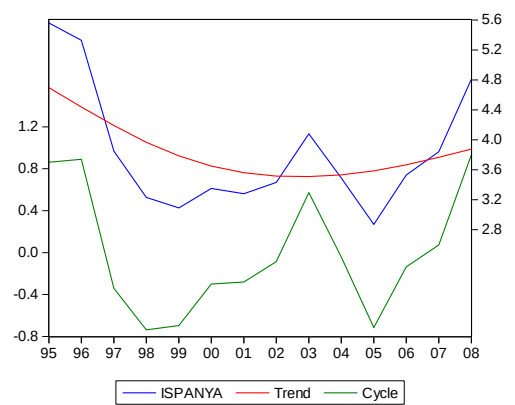
Hodrick-Prescott Filter (lambda=100)

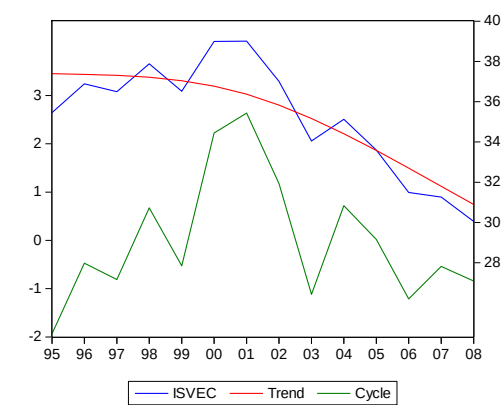
Hodrick-Prescott Filter (lambda=100)

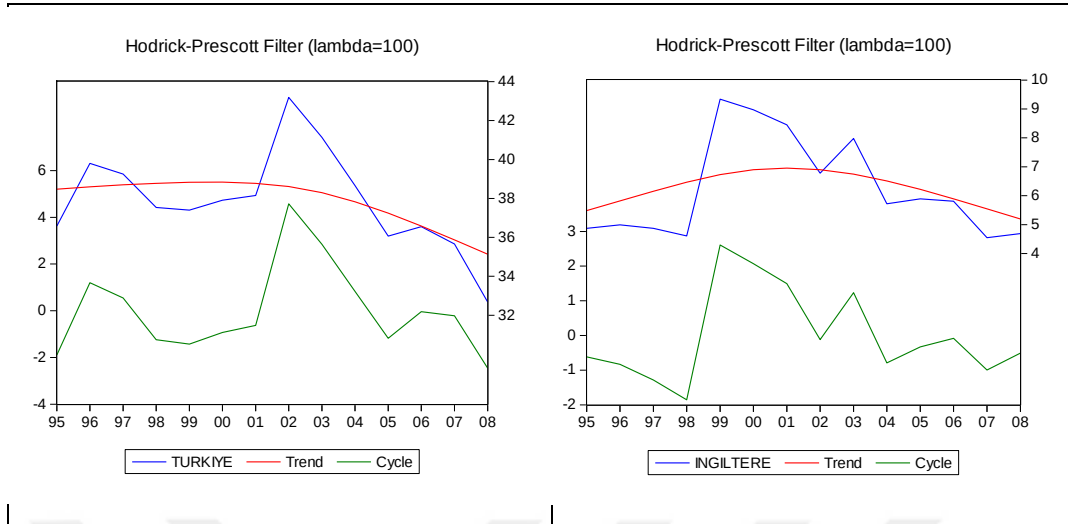

Hodrick-Prescott Filter (lambda=100)

Hodrick-Prescott Filter (lambda=100)

Şekil 3-1. Ülkelerin Yıllara Göre Endüstriyel Uzmanlaşma Dereceleri

Şekil 3-1.'de görülen grafik yardımıyla gördüğümüz G_t değişkeninin zamana göre değişimi ayrıca sayısal yöntemlerle de tahmin edilmiş ve elde edilen sonuçlar Tablo 4-11 de gösterilmiştir. Ülkelerin büyük çoğunluğunda Durbin-Watson (D-W) istatistiğine göre otokorelasyon sorununun olduğu tespit edilmiştir. Bu sorunu en düşük seviyelerde tutabilmek için heteroskedasite ve otokorelasyona (HAC) dirençli Newey-West tahminciler kullanılmıştır. Bu nedenlerden ötürü elde edilen sonuçların yorumlanmasında daha dikkatli olunarak sadece anlamlı tahmin sonuçlarının işaretleri üzerinden yorumlamalar yapılmış ve ülkelerin uzmanlaşma derecelerinin zamana göre ne şekilde değiştiği hakkında bilgiler aktarılmakla yetinilmiştir. Ülkelerin uzmanlaşma endeksi değerlerinin değişimini, $ZAMAN_t$ değişkeni ülkelere göre %1 ile %77 aralığında açıklamaktadır.

Tablo 4-11. İmalat Sanayisi Coğrafi Dağılımının Zamana Göre Ülke Bazında Değişimleri

Bağımlı Değişken: G_t		Tahmin Yöntemi: LS ve N = 14					
Bağımsız Değişkenler	(1) AT	(2) CZ	(3) DK	(4) FI	(5) FR	(6) DE	
Sabit	4.0256*** (0.0002)	4.2969*** (0.0000)	13.434*** (0.0000)	15.657*** (0.0000)	3.1480*** (0.0000)	6.4267*** (0.0000)	
$ZAMAN_t$	0.5092*** (0.0011)	0.1236** (0.1033)	0.1419** (0.0179)	0.2482*** (0.0011)	0.1394*** (0.0000)	0.1901* (0.0939)	
F	14.552***	6.0706**	9.6712***	21.153***	37.309***	6.1500**	
(Prob. > F)	(0.0024)	(0.0298)	(0.0090)	(0.0006)	(0.0000)	(0.0289)	
Adjusted- R^2	0.5104	0.2806	0.4001	0.6078	0.7363	0.3388	
D-W	1.2373	0.5730	1.6627	1.5442	1.9757	0.6696	

Tablo 4-11. Devam ediyor.

Bağımsız Değişkenler	(7) GR	(8) HU	(9) IE	(10) IT	(11) LV	(12) LT
Sabit	26.661*** (0.0000)	11.887*** (0.0000)	16.662*** (0.0000)	8.1974*** (0.0000)	40.899*** (0.0001)	37.252*** (0.0000)
ZAMAN _t	-0.5308** (0.0130)	-0.3035*** (0.0012)	1.2585*** (0.0000)	-0.1863** (0.0125)	1.2377* (0.1324)	0.0581 (0.8346)
F	11.700*** (0.0050)	23.524*** (0.0003)	45.456*** (0.0000)	9.3318*** (0.0099)	4.7796** (0.0493)	0.0552 (0.8180)
Adjusted-R ²	0.4514	0.6340	0.7737	0.3905	0.2252	-0.0783
D-W	1.4961	1.2044	2.1817	1.2049	0.3094	0.6247
Bağımsız Değişkenler	(13) NL	(14) NO	(15) PL	(16) PT	(17) RO	(18) SI
Sabit	12.682*** (0.0002)	24.453*** (0.0000)	9.827*** (0.0000)	31.140*** (0.0000)	9.4814*** (0.0075)	10.221*** (0.0000)
ZAMAN _t	1.2624*** (0.0089)	0.2118** (0.0245)	-0.1972** (0.0332)	-0.6169*** (0.0063)	1.6037*** (0.0013)	-0.3134*** (0.0003)
F	13.105*** (0.0035)	4.4016* (0.0577)	8.3852** (0.0134)	10.529*** (0.0070)	27.768*** (0.0001)	21.534*** (0.0005)
Adjusted-R ²	0.4821	0.2073	0.3622	0.4229	0.6982	0.6123
D-W	0.8672	1.2075	0.4710	1.5403	0.4457	1.8578
Bağımsız Değişkenler	(19) ES	(20) SE	(21) TR	(22) GB		
Sabit	4.2869*** (0.0001)	39.086*** (0.0000)	39.708*** (0.0000)	6.4574*** (0.0006)		
ZAMAN _t	-0.0597 (0.4834)	-0.5080** (0.0103)	-0.2413 (0.1635)	-0.0274 (0.8470)		
F	1.1926 (0.2962)	15.087*** (0.0021)	2.2434 (0.1600)	0.0529 (0.8218)		
Adjusted-R ²	0.0146	0.5200	0.0872	-0.0785		
D-W	0.6511	0.6904	0.9196	0.8702		
Not: (***), (**), (*) işaretleri sırasıyla Newey-West tutarlı statndart hatalara (HAC) göre hesaplanmış 1%, 5% ve 10% anlamlılık düzeylerini temsil etmektedir.						

ZAMAN_t değişkeni 4 ülke dışında (Litvanya, Estonya, Türkiye, İngiltere) diğer tüm ülkeler için anlamlı sonuçlar vermiştir. Elde edilen sonuçlar ile Şekil 3-1’de görülen grafikler arasında uyumlu sonuçlar vardır ve yapılan bu analiz ile grafik halinde görülebilen değişim, sayısal olarak da görülebilir hale gelmiştir.

Avrupa ülkeleri, birçok açıdan heterojen karakteristik özelliklere sahip olduklarından farklı şekillerde yığılma veya yayılma süreçleri takip etmiş olmaları Şekil 3-1’den de görüldüğü üzere muhtemeldir. Ayrıca ülkeler bazı değişkenlerden yığılma ve yayılma anlamında farklı yönlerde etkilenmiş olabilir. Bu nedenlerden ötürü, entegrasyona dair değişkenlerin bölgesel yığılma ve uzmanlaşma süreçleri üzerine etkileri tüm ülkeler için ayrı ayrı zaman serisi analizi ile tahmin edilmiştir. Bu analiz için oluşturulan modelde Eşitlik 4.5 de kullanılan değişkenlerden zamana göre değişebilen ve ülkelerarası ilişkilere göre değişmeyen altı tanesi kullanılmıştır. Eşitlik

4.7’de gösterilen bu model, en etkin tahmin sonuçlarının alınabildiği Akaike Bilgi Kriterine (AIC) göre tahmin edilmiştir. 14 yıllık zaman serisi verilerine ulaşılabildiğinden ve yeni parametreler eklendikçe belirgin şekilde tahminlerin güvenilirlik derecesinin serbestlik derecesindeki düşmeye bağlı olarak azalacağı bilindiğinden, modeli kendi aralarındaki ilişkileri en düşük olduğu düşünülen az sayıda değişken ile tahmin etmek daha uygun olacaktır. Böylece çoklu doğrusal bağıntı sorununun da ortaya çıkma ihtimali tam olmasa da büyük oranda azalacaktır. Bazı ülkeler için yapılan tahminlerde $LnGSYİH_t$ ve $ZAMAN_t$ değişkenleri eklendiğinde yüksek çoklu doğrusal bağıntı değerleri ortaya çıkmıştır. Ülkelerin yaklaşık olarak yarısında Durbin-Watson (D-W) istatistiğine göre otokorelasyon sorununun olduğu tespit edilmiştir. Bu sorunu en düşük seviyelerde tutabilmek için heteroskedasite ve otokorelasyona (HAC) dirençli Newey-West tahminciler kullanılmıştır. Bu nedenlerden ötürü elde edilen sonuçların yorumlanmasında daha dikkatli olunarak sadece anlamlı tahmin sonuçlarının işaretleri üzerinden yorumlamalar yapılmış ve değişkenlerin uzmanlaşma süreçlerini ne yönde etkilediği hakkında bilgiler aktarılmakla yetinilmiştir. Zaman serileri yardımıyla ülke bazında yapılan tahmin sonuçları Tablo 4-12’de gösterilmektedir.

$$G_t = \alpha + \beta_1 LnGSYİH_t + \beta_2 TİCARET_t + \beta_3 SERMAYE_t + \beta_4 EĞİTİM_t + \beta_5 TEKNOLOJİ_t + \beta_6 ZAMAN_r + \varepsilon_t (4.7)$$

Eşitlik 4.7’de görülen modelin ayrı ayrı tüm ülkeler için tahmininden elde edilen değişken katsayılarının ortak testi için hesaplanan F istatistik değerlerine göre, ikisi %5 düzeyinde olmakla birlikte geri kalanı %1 düzeyinde anlamlıdır. Ülkelere göre yapılan tahminlerin büyük bir çoğunluğunun açıklayıcılık değerleri düzeltilmiş R^2 değerlerine göre 0.40 ve 0.93 aralığında dağıldığı görülmektedir. Elde edilen sonuçlara göre, ülkelerin ekonomik büyüklüğünün ($LnGSYİH_t$), 10 ülke için imalat sanayi alt sektörlerindeki uzmanlaşmayı azaltıcı yönde etkiye neden olduğu gözlemlenirken, 6 ülke için çok büyük miktarda olmamakla birlikte imalat sanayi alt sektöründe uzmanlaşmayı arttıracak yönde etki ortaya çıkardığı görülmektedir.

Tablo 4-12. AB Entegrasyonu Değişkenlerinin İmalat Sanayisi Coğrafi Dağılımı
Üzerine Etkilerinin Ülkelere Göre Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: G_t		Tahmin Yöntemi: LS ve N = 14				
Bağımsız Değişkenler	(1) AT	(2) CZ	(3) DK	(4) FI	(5) FR	(6) DE
Sabit	-19.64*** (0.0000)	-6.586*** (0.0002)	0.5719*** (0.0005)	0.5890** (0.0121)	-0.0103 (0.8716)	-19.54*** (0.0006)
$\ln GSYİH_t$	0.7485*** (0.0000)	0.2482*** (0.0021)	--	--	--	0.6678*** (0.0006)
$TİCARET_t$	--	--	--	0.0101*** (0.0028)	0.0187*** (0.0000)	-0.0034** (0.0225)
SERMAYE $_t$	-0.0304*** (0.0087)	--	--	0.0171*** (0.0056)	0.0072*** (0.0071)	0.0177*** (0.0035)
EĞİTİM $_t$	--	0.1986* (0.0689)	0.0406*** (0.0001)	--	--	--
TEKNOLOJİ $_t$	0.0637*** (0.0001)	--	0.0144*** (0.0011)	0.0221*** (0.0011)	-0.0245*** (0.0001)	0.0938*** (0.0000)
ZAMAN $_t$	--	-0.0510*** (0.0089)	--	--	--	--
F (Prob. > F)	23.15*** (0.0001)	22.25*** (0.0001)	21.88*** (0.0001)	11.03*** (0.0016)	28.97*** (0.0000)	22.08*** (0.0001)
Adjusted- R^2	0.836	0.831	0.763	0.698	0.866	0.866
AIC	-1.228	-3.536	-3.254	-2.206	-4.341	-2.883
D-W	1.809	2.349	2.380	1.940	1.998	1.929
Bağımsız Değişkenler	(7) GR	(8) HU	(9) IE	(10) IT	(11) LV	(12) LT
Sabit	6.231*** (0.0001)	5.796*** (0.0011)	-25.90*** (0.0000)	11.51*** (0.0000)	77.59*** (0.0001)	50.25*** (0.0001)
$\ln GSYİH_t$	--	-0.1978*** (0.0031)	1.114*** (0.0000)	-0.3870*** (0.0000)	-3.179*** (0.0003)	-1.977*** (0.0003)
$TİCARET_t$	--	--	--	--	-0.0260* (0.0735)	-0.0183** (0.0120)
SERMAYE $_t$	-0.0427 (0.1025)	0.0155*** (0.0056)	--	--	--	-0.0530** (0.0355)
EĞİTİM $_t$	-0.5189** (0.0181)	--	--	--	--	--
TEKNOLOJİ $_t$	-0.0584*** (0.0058)	--	--	--	-0.2447** (0.0145)	--
ZAMAN $_t$	0.1784* (0.0616)	--	--	--	0.6233*** (0.0000)	0.3011*** (0.0001)
F (Prob. > F)	8.90*** (0.0034)	19.74*** (0.0002)	52.48*** (0.0000)	29.92*** (0.0001)	26.73*** (0.0001)	19.66*** (0.0002)
Adjusted- R^2	0.709	0.743	0.798	0.690	0.888	0.852
AIC	-0.426	-2.047	0.319	-2.478	0.862	-0.844
D-W	1.663	1.771	2.707	2.318	2.067	1.702
Bağımsız Değişkenler	(13) NL	(14) NO	(15) PL	(16) PT	(17) RO	(18) SI
Sabit	-8.149** (0.0380)	5.150*** (0.0005)	15.95*** (0.0001)	-84.81*** (0.0003)	29.03*** (0.0012)	19.58*** (0.0000)
$\ln GSYİH_t$	--	--	-0.5720*** (0.0003)	3.6005*** (0.0002)	-1.242*** (0.0008)	-0.7857*** (0.0001)
$TİCARET_t$	--	-0.0276* (0.0701)	-0.0104*** (0.0067)	--	0.0247** (0.0146)	-0.0087** (0.0352)
SERMAYE $_t$	--	--	--	0.0494*** (0.0004)	--	--
EĞİTİM $_t$	0.7551** (0.0102)	--	--	-0.7788*** (0.0000)	--	0.1248** (0.0103)

Tablo 4-12. Devam Ediyor.

TEKNOLOJİ _t	0.0637 (0.1292)	-0.0481*** (0.0001)	--	0.0984* (0.0656)	--	--
ZAMAN _t	-0.2058* (0.0589)	0.0308*** (0.0035)	0.0674*** (0.0000)	-0.1851*** (0.0014)	0.2982*** (0.0001)	--
F	11.73*** (0.0013)	3.92** (0.0436)	30.15*** (0.0000)	34.21*** (0.0000)	51.45*** (0.0000)	12.38*** (0.0011)
(Prob. > F)						
Adjusted-R ²	0.712	0.402	0.871	0.927	0.921	0.724
AIC	1.200	-0.974	-3.073	-1.436	0.097	-1.836
D-W	1.965	1.644	1.603	2.496	2.449	2.513
Bağımsız Değişkenler	(19) ES	(20) SE	(21) TR	(22) GB		
Sabit	-6.570* (0.0524)	30.57*** (0.0000)	26.13*** (0.0004)	36.65** (0.0197)		
LnGSYİH _t	0.3142** (0.0139)	-1.0251*** (0.0001)	-0.8674*** (0.0012)	-1.2968** (0.0221)		
TİCARET _t	--	--	--	-0.0516* (0.0196)		
SERMA YE _t	--	-0.0136** (0.0477)	--	0.0132 (0.1638)		
EĞİTİM _t	-0.1773*** (0.0005)	--	0.2479*** (0.0078)	0.2124** (0.0219)		
TEKNOLOJİ _t	--	--	-0.0921* (0.0542)	0.0205** (0.0164)		
ZAMAN _t	0.0749** (0.0220)	--	--	--		
F	10.14*** (0.0022)	55.44*** (0.0000)	7.58*** (0.0062)	4.12** (0.0379)		
(Prob. > F)						
Adjusted-R ²	0.678	0.893	0.603	0.545		
AIC	-3.035	-1.725	-0.589	-1.157		
D-W	1.558	2.598	2.498	2.007		

Not: En etkin model olan Akaike Information Criterion (AIC) modeli seçilmiştir. Anlamlılık düzeyleri parantez içerisinde gösterilen Newey-West tutarlı standart hatalara (HAC) hesaplanmış ve (***), (**), (*) işaretleri sırasıyla 1%, 5% ve 10% anlamlılık düzeylerini temsil etmektedir. Anlamlı olmayan sonuçlara tabloda yer verilmemiştir.

Entegrasyon neticesinde ülkelerin elde etmiş olduğu geniş piyasalara erişme imkânı, Avrupa'nın en büyük ülkelerini farklı yönlerde etkilemiştir. İPB, İtalya (IT) ve İngiltere'de (GB) uzmanlaşma derecesini düşürürken, Almanya (DE) ve İspanya'da (ES) uzmanlaşma derecesini arttırmış, Fransa'da (FR) ise endüstrinin dağılımı üzerine anlamlı bir etkisi bulunamamıştır. İtalya ve İrlanda için sadece bu faktör, endüstriyel dağılımlar üzerinde etkili olmuştur. Diğer faktörlerin bu iki ülkenin endüstriyel dağılımları üzerine anlamlı bir etkisi bulunamamıştır. Bu faktör düşük gelir düzeyinde olan ülkeler için analize konu olan yıllar boyunca genellikle endüstriyel yayılma yönünde etkide bulunmuştur.

Dış ticaret yoğunluğunda yaşanan değişimler DE ve GB dışında genelde küçük ülkeler olan 7 ülkenin uzmanlaşma derecesini azaltırken, içlerinde FR'nin de bulunduğu

3 ülkenin uzmanlaşma derecesini arttırmıştır. Bu değişken geri kalan 12 ülke için anlamlı sonuçlar vermemiştir. Diğer yandan net yabancı sermaye girişi içlerinde FR ve DE'nin bulunduğu 5 ülkenin uzmanlaşma derecesine artış yönünde, düşük ama anlamlı etkiler yaparken; 4 ülkenin uzmanlaşma derecesini düşürmüştür. Geri kalan 13 ülke üzerinde ise bu değişkenin anlamlı etkisine rastlanmamıştır. Bu nedenle bu faktörün genel olarak AB ülkelerinin uzmanlaşma derecesi üzerinde görece önemli bir etkisi olmadığını söylememiz mümkündür.

Ülke nüfusları içerisinde yükseköğretim mezunu oranlarının artması, içlerinde GB'nin de bulunduğu 6 ülkede uzmanlaşma derecesinin artmasına, içlerinde İspanya'nın da bulunduğu 3 ülkenin uzmanlaşma derecesinin ise azalmasına neden olmuştur. Bu değişken geri kalan 13 ülkenin endüstriyel dağılımı üzerinde anlamlı bir etkide bulunmamıştır. Böylece beşeri sermayenin ülkelerin uzmanlaşma derecesi üzerinde görece çok fazla etkili bir değişken olmadığını söyleyebiliriz. İleri teknoloji ürün ihracatındaki artışlar, içlerinde DE ve GB'nin bulunduğu 7 ülkede uzmanlaşma derecesine etkisi düşük düzeyde kalırken, içlerinde FR'nin de bulunduğu 5 ülkede uzmanlaşma derecesini düşürmüştür; fakat geri kalan 10 ülkede anlamlı bir etki yaratmamıştır. Bu bağlamda beşeri sermaye ve teknolojik imkânların fazlalığı özellikle nispeten küçük ülkelerde uzmanlaşma derecesini arttırıcı yönde etki yaratmaktadır. Son olarak bu modele dâhil olmayan, yukarıda bahsedilen değişkenlerin dışındaki faktörlerin toplu etkisini görebileceğimiz ZAMAN_t değişkeni, 7 ülkenin uzmanlaşma derecesini arttırırken, 3 ülkenin uzmanlaşma derecesini düşürmüş ve geri kalan 12 ülkede etkili olmamıştır.

Analiz sonuçları en büyük 5 ülke açısından ayrıca değerlendirildiğinde; Almanya'da ekonominin büyüklüğü, net yabancı sermaye girişleri ve yüksek teknoloji ürün ihracatı belirli sektörlerde uzmanlaşmayı arttırıcı, dış ticaret hacmi uzmanlaşma derecesini azaltıcı yönde etkide bulunmuştur. Fransa'da dış ticaret hacmi ve net yabancı sermaye girişleri uzmanlaşma derecesini arttırıcı yönde etkide bulunurken ileri teknoloji kapasitesi uzmanlaşma derecesini azaltıcı yönde etkide bulunmuştur. İngiltere'de ekonominin büyüklüğü ve dış ticaret hacmi uzmanlaşma derecesini azaltıcı yönde etkide bulunurken, ileri teknoloji kapasitesi uzmanlaşma derecesini arttırıcı yönde etkide

bulunmuştur. İtalya’da sadece ekonomik büyüklük uzmanlaşma derecesini azaltıcı yönde anlamlı bir etki yaratırken diğer değişkenler için anlamlı sonuçlar elde edilememiştir. İspanya’da ekonomik büyüklük ve modelin dışındaki etmenler uzmanlaşma derecesini arttırıcı yönde etkide bulunurken, diğer birçok ülkeden farklı olarak beşeri sermaye uzmanlaşma derecesini azaltıcı yönde etkide bulunmuştur.

4.8. Ekonomik Yığılma (L_{rt}) Modelinin Ekonometrik Sonuçları

Ekonomik entegrasyonun endüstriyel uzmanlaşmaya yol açmasının yanında, ekonomik faaliyetlerin genel itibariyle belirli alanlarda toplanması yönünde de etkileri olabilir. Bu bağlamda entegrasyona dâhil olan ülkelerin AB toplamına göre imalat sanayi paylarının entegrasyondan ne şekilde etkilendiğini araştırabilmek için Eşitlik 4.6’da (sf. 139) görülen model oluşturulmuştur. Bu model sayesinde, entegrasyon sürecinin, genel olarak Avrupa coğrafyasında ekonomik faaliyetlerdeki yığılmalar üzerine etkileri anlaşılabilecek ve entegrasyon değişkenlerinin ülkelerin imalat sanayi paylarına ne yönde etki ettiği açıklanabilecektir.

Önceki modelin tahmin edilme süreci detaylı bir şekilde anlatıldığından, benzer tahmin sürecinin gerekli olduğu bu model için tekrarlanmamış, sadece süreç boyunca yapılan testlerin sonuçları Tablo 4-13’de verilmiştir. Sonuçlara göre, tek yönlü birim etkiler modelinin sabit etkiler yöntemine göre tahmin edilmesi gerekmektedir. Sabit ve tesadüfi etkiler yöntemine göre ayrı ayrı yapılan tahminler karşılaştırılmış ve değişken katsayılarında anlamlılık, yön ve büyüklük açısından fazla farklılıklar gözlemlenmemiştir. Ancak sabit etkiler yöntemine göre yapılan tahminde CEE_{rt} ve $LnMESAFE_r$ gibi iki önemli değişken otomatik olarak modelin dışında kaldığından, model tesadüfi etkiler yöntemine göre tahmin edilmiştir.

Tablo 4-13. Uygun Tahmin Modeli Seçim Süreci Test Sonuçları

Ho: Hipotezleri	Test İstatistikleri	Anlamlılık Düzeyleri
İki yönlü birim ve zaman etkiler yoktur	X^2 1024.67**	Prob. > X^2 0.0000
Tek yönlü zaman veya birim etkiler yoktur	X^2 1024.67**	Prob. > X^2 0.0000
Birim etkiler yoktur	4.81	0.0141
Zaman etkiler yoktur	X^2 31.82	Prob. > X^2 0.0000
Birim ve zaman etkiler arasında korelasyon yoktur ve tesadüfi etkiler daha etkindir (Hausman)	F	Prob. > F
Hata terimlerinin birimler arası varyansları homoskedastiktir (Levene, Brown ve Forsythe); $W \sim F$ (Snedecor F Tablosu)		
W_0	22.45**	0.0000
W_{50}	17.58**	0.0000
W_{10}	21.93**	0.0000
Zaman serileri hata terimleri arasında otokorelasyon yoktur	X^2 10.90**	Prob. > X^2 0.0010
ALM	1495.13**	0.0000
LM (Joint test)	X^2	Critical X^2
Birimlerin hata terimleri arasında korelasyon yoktur (Frees)	$\alpha = 0.01$ 2.995**	0.3603
	$\alpha = 0.05$ 2.995	0.2431

Not: *%5, **%1 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Modelin temel ekonometrik varsayımları sağlayıp sağlamadığı da test edilmiş ve modelde heteroskedasite, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon sorunlarına rastlanmıştır. Bu yüzden bu sorunların varlığına dirençli olan Genelleştirilmiş En Küçük Kareler Yönteminin (GLS) kullanılmasının uygun olduğu düşünülmüştür. Modelin bu şekilde çözümlenmesi neticesinde elde edilen sonuçlar Tablo 4.14’de verilmiştir. 22 ülke ve 14 yıl için düzenlenen 308 gözlem değeri için GLS yöntemi ile tahmin edilen Tek Yönlü Tesadüfi Etkiler Modeli sonuçlarına göre modelin tamamı, hesaplanan Wald χ^2 istatistik değerine göre %1 anlamlılık düzeyinde anlamlıdır. Model, Avrupa genelinde analize dâhil olan ülkeler ve yıllar için gerçekleşen yığılmaların (L_{rt}) yaklaşık %67’lik kısmını açıklayabilmektedir.

Bağımlı değişkende gözlenen değişimlerin AB Ekonomik Entegrasyonu ile bağlantılı nedenlerini belirleyebilmek amacıyla modele dâhil edilen bağımsız değişkenlerden TEKNOLOJİ_{it} anlamlı sonuçlar vermezken EMU_{it} değişkeni %5, diğer tüm değişkenler ise %1 düzeyinde anlamlı sonuçlar vermiştir. Elde edilen sonuçlara göre; ülkelerin ekonomik büyüklüğündeki ve net yabancı sermaye girişlerindeki artışlar, CEE ülkesi olması, parasal birliğe üye olması ve teknolojik kapasitelerini yükseltmesi AB ülkeleri arasında o ülkelerin imalat sanayi paylarını arttırmaktadır. Diğer yandan, ülkelerin ticaret hacminin genişlemesi, yükseköğrenimli nüfus oranının artması ve Avrupa merkezine olan uzaklığının artması AB ülkeleri arasında o ülkelerin imalat sanayi paylarını azaltmaktadır.

Tablo 4-14. AB Entegrasyonu Değişkenlerinin Ülke İmalat Sanayisi Paylarının Dağılımı Üzerine Etkilerinin Tahmin Sonuçları (1995-2008)

Bağımlı Değişken: $L_{r,t}$		Tahmin Yöntemi: GLS		Wald Chi ² :	4904.75
				p> Chi ² :	0.0000
Bağımsız Değişkenler	Katsayılar	Z Test İstatistiği	Prob. > Z	Elastikiyet	
Sabit	-44.974**	-18.91	0.000	--	
LnGSYİH _{it}	2.0810**	32.46	0.000	0.4578	
TİCARET _{it}	-0.0061**	-4.99	0.000	-0.1131	
SERMAYE _{it}	0.0030**	3.88	0.000	0.0017 (-0.027, 0.004)	
EĞİTİM _{it}	-0.6873**	-7.83	0.000	-1.5423	
TEKNOLOJİ _{it}	0.0042	1.21	0.227	0.013	
LnMESAFE _{it}	-0.5313**	-6.10	0.000	-0.1169	
EMU _{it}	0.0901*	1.97	0.049	--	
CEE _{it}	2.0353**	16.98	0.000	--	
N (CS x TS)		308 (22 x 14)			
Wald X ² (Prob. > X ²)		4904.75** (0.000)			
R ²		0.674			
Adjusted-R ²		0.666			

Not: *%5, **%1 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Ülkelerin endüstriyel uzmanlaşma seviyelerine, ekonomik büyüklükleri negatif etkide bulunmasına rağmen, imalat sanayi yığılması üzerinde ekonomik büyüklüğün pozitif etkiye sahip olduğunu görmekteyiz. Yani İPB etkisi ile büyük ekonomilere sahip ülkelerin imalat sanayi payları daha da artmaktadır. Diğer yandan, AB'nin 2000'li yıllarda CEE Ülkelerine doğru yapmış olduğu yatay entegrasyon sürecinin oldukça

etkili şekilde Avrupa genelindeki bölgesel yığılma süreçlerini tersine çevirdiği, endüstriyel yayılma etkileri ortaya çıkardığı gözlemlenmektedir. Çünkü elde edilen sonuçlara göre, CEE ülkelerinin imalat sanayi payları giderek artmıştır. CEE ülkelerinin, entegrasyona dâhil olmalarından sonra diğer AB ülkeleri ortalamasına göre imalat sanayi payları ortalama 2.03 oranında artmıştır.

Önemli entegrasyon değişkenlerinden biri olarak kabul edebileceğimiz parasal birliğe üyelik (EMU_{it}) dönem boyunca ülkelerin imalat sanayi paylarını arttırıcı yönde etkide bulunmuştur. Yani ülkeler derinlemesine entegrasyon sürecine girdikçe, Avrupa imalat sanayisinden kendilerine yönelen kısım artmaktadır. Sermaye hareketleri yoluyla diğer ülkeler ile entegre olmanın da oldukça küçük oranda olmakla birlikte ülkelerin imalat sanayi paylarında artışlara neden olduğu görülmektedir. Diğer yandan mal hareketleri şeklinde diğer ülkelere entegre olmak, ülkelerin imalat sanayi paylarını düşük oranda olmakla birlikte azaltmıştır.

Ülkelerin beşeri sermaye kapasitesinde yaşanan artışların ülkelerin imalat sanayi paylarına negatif yönde etki ettiğini görmekteyiz. Buna göre nüfusu içerisinde yükseköğrenimli kişileri fazla olan ülkelerin AB imalat sanayinden aldıkları pay AB ortalamasına göre yaklaşık 0.69 oranında azalmıştır. Ülkelerin teknolojik kapasitelerinin etkisi ise düşük oranlarda olmakla birlikte pozitif yönde olmaktadır. Son olarak ülkelerin AB merkezine olan uzaklıklarının da ülkelerin imalat sanayi payları üzerine negatif yönde etki ettiği görülmektedir. Merkeze olan uzaklık arttıkça ülkelerin AB imalat sanayinden aldıkları pay düşmektedir. Buna göre ülkelerin ekonomik büyüklüklerinin de pozitif yönde etkili olduğu göz önüne alındığında merkezi piyasalara yakın olmanın ülkeleri imalat sanayisi yerleşimi açısından daha cazip hale getirdiğini ve bu durumun Avrupa genelindeki yığılma olgusuna pozitif yönde etki ettiği söylenebilir.

Değişkenler için hesaplanan elastikiyet katsayıları da, entegrasyon değişkenlerindeki yüzde değişimlerin ülkelerin imalat paylarındaki yüzde değişime ne derecede etki ettiğini göstermektedir. Bu bağlamda en büyük etki nitelikli işgücü varlığından kaynaklanmaktadır. $EĞİTİM_{it}$ değişkeninin -1.5423 çıkan elastikiyet katsayısına göre, yükseköğretim mezunlarının nüfusa oranında gerçekleşen %1'lik bir

değişim ülkenin imalat sanayi payını ters yönde %1.5423'lük bir değişimle sonuçlandırmaktadır. İmalat sanayi eğitim düzeyi yüksek işgücünden ziyade daha ucuz ve daha bol bulabileceği işgücünü tercih ediyor gibi görünmektedir. Ekonomik büyüklükte %1'lik bir değişim ise ülkenin imalat sanayi payını %0.4578 oranında aynı yönde değiştirmektedir. Bu değere göre imalat sanayi payları en fazla etkileyen ikinci değişken ülkelerin ekonomik büyüklüğüdür. İmalat sanayi paylarının en az duyarlı olduğu entegrasyon değişkeni ise sermaye hareketleridir. Sermaye hareketlerindeki %1'lik bir değişim ülkenin imalat sanayi payını sadece %0.0017 oranında etkilemektedir.

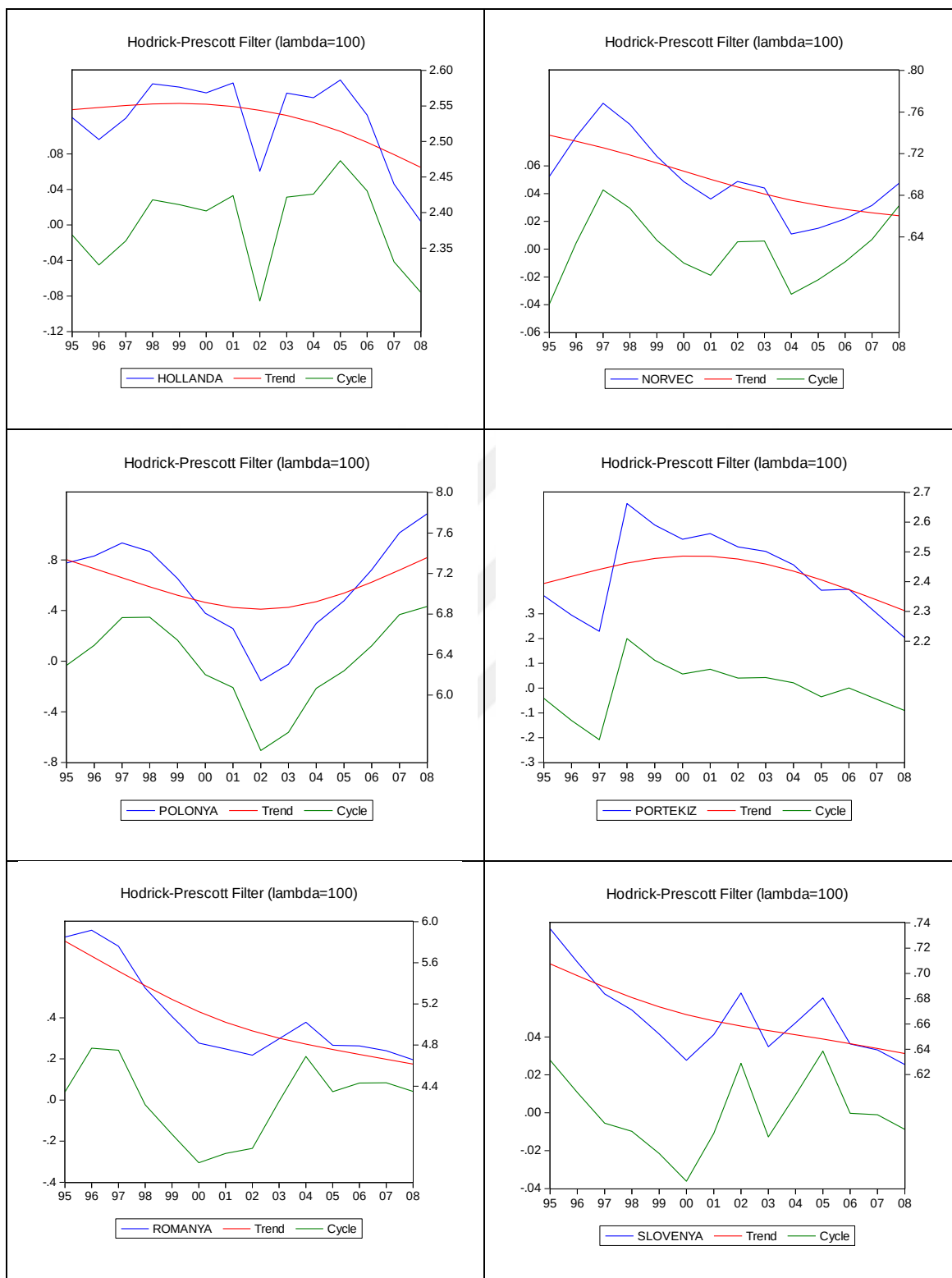
4.9. Ekonomik Yığılma (L_t) Modelinin Ülkelere Göre Ekonometrik Sonuçları

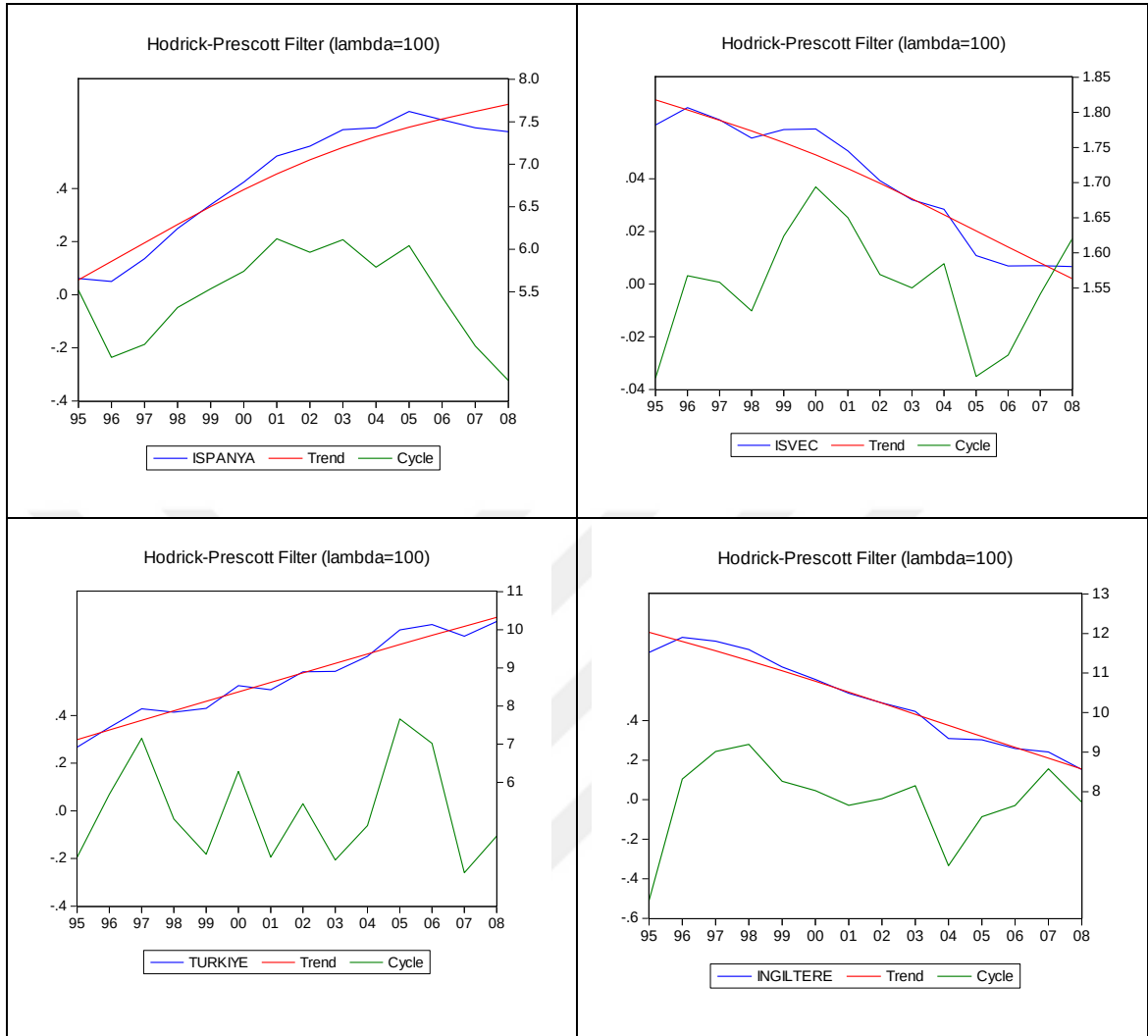
Panel veri yöntemi ile analize dâhil olan ülkelerin tamamı için birlikte yapmış olduğumuz ekonomik yığılma analizinin ardından ülkelerin sahip olabilecekleri farklı yığılma süreç ve mekanizmalarını daha iyi görebilmek için tüm ülkeler ayrı ayrı analiz edilmiştir. Bunun için öncelikle her bir ülke için L_t değişkeninin trend grafikleri ve regresyon zaman trend tahminleri değerlendirilmiş ve sonrasında ekonometrik model çözümlenmiştir.

Şekil 3-2'de, L_t değişkeninin ülkelere göre değerleri Eviews paket Programı yardımıyla Hodrick-Prescott Filtresinden geçirilerek grafik haline dönüştürülmüştür. Analize dâhil olan yıl aralığında Avrupa coğrafyasında bulunan ülkelerdeki imalat sanayi dağılımının belirgin bir şekilde farklılaştığı yani yerleşim yeri kararlarında entegrasyonun etkili olabileceği görülmektedir. Grafiklerde yatay eksen yılları, sağ taraftaki dikey eksen L_t değerlerini göstermektedir.

Şekil 3-2. Ülkelerin Yıllara Göre Avrupa İmalat Sanayi İçindeki Payları

Ülkelerin Avrupa Coğrafyası içerisindeki imalat sanayi paylarının grafikleri incelendiğinde; çalışma kapsamında olan 14 yıl süresince birçok ülke için belirgin ölçüde değişimlerin yaşandığı görülmektedir. Ekonometrik analiz sonuçlarında entegrasyona bağlı değişkenlerin anlamlı çıkmalarına ve modelin %70'e yakın açıklayıcılık düzeyine de dayanarak, Avrupa coğrafyasında entegrasyon nedeniyle sanayinin yeniden yerleşim kararı alabileceği veya yeni kurulan imalat sanayi tesislerinin yer seçimi kararlarında AB entegrasyonunun etkili olabileceği söylenebilir.

Dönem başı ve dönem sonu oranları karşılaştırıldığında Avrupa geneli imalat sanayinden almış olduğu payı arttıran ülkeler; Çek Cumhuriyeti, Finlandiya,

Macaristan, İtalya, İspanya ve Türkiye olarak sıralanabilir. Payları azalan ülkeler ise; Avusturya, Danimarka, Fransa, Litvanya, Hollanda, Norveç, Romanya, Slovenya, İsveç ve İngiltere olarak sıralanabilir. Geri kalan ülkelerin payları zaman içerisinde dalgalanmış olmasına rağmen çok belirgin ölçüde bir yöne doğru hareket etmemiştir.

Dönem başında imalat sanayisi payı en yüksek olan Almanya'nın payı, çok küçük dalgalanmalara maruz kalmakla birlikte önemli ölçüde değişmemiştir. Dönem başında payı yüksek olan ülkelere (yaklaşık olarak %10'luk paya sahip olan ülkeler) Fransa'nın payı, 2000'li yıllara kadar artarken sonrasında düşmüş ve dönem başındaki seviyesinin az da olsa altına inmiştir. İngiltere'nin payı ise, dönem boyunca sürekli olarak düşmüştür. Dönem başında payı yüksek olan ülkelere İtalya, İspanya ve Türkiye'nin payı artmıştır. Dönem başında Avrupa'ya göre imalat sanayi payları yüksek olan ülkeler (İngiltere hariç) ya paylarını korumuş ya da paylarını yükseltmiştir. Bu durum dönem boyunca mevcut yığılmanın arttığı şeklinde yorumlanabilir.

Kuzey Batı Avrupa ülkelerinden Danimarka, Hollanda, Norveç ve İsveç'in Avrupa imalat sanayi içerisindeki payları dönem boyunca sırasıyla en çok %1.25, %2.6, %0.75 ve % 1.8 değerlerini almıştır. Bu ülkelerin tamamının dönem başında zaten düşük seviyede olan imalat sanayi payları zaman içerisinde daha da düşmüştür. Yine imalat sanayisi payı düşük olan Batı Avrupa ülkelerinden İrlanda'nın mevcut durumu belirgin ölçüde değişmemiştir. Akdeniz havzasında bulunan ülkelere İtalya, İspanya ve Türkiye'nin dönem başında da nispeten yüksek olan payları dönem boyunca daha da artmıştır. Fransa, Portekiz ve Yunanistan'da ise çok fazla değişim olmamıştır. CEE ülkelerinde ekonomik entegrasyonun etkileri daha fazla hissedilmektedir. CEE ülkelerinin birliğe dâhil olduğu 2004 yılına yakın veya hemen o yıllardan sonra imalat paylarında belirgin artışlar olduğu görülmektedir. Ancak entegrasyonun tüm CEE ülkelere aynı şekilde etki etmediği görülmektedir. Burada da özellikle dönemin başında imalat sanayi payı yüksek olan ülkelere Çek Cumhuriyeti ve Polonya'nın payları hızlı bir şekilde artarken dönem başında payları düşük olan Letonya, Slovenya, Macaristan ve Litvanya'nın payları fazla değişmemiş veya azalmıştır.

Sonuçlar CEE ülkelerinin birliğe dâhil olmasına yakın dönemlere ve sonrasına göre değerlendirildiğinde Avrupa geneli imalat sanayi paylarındaki değişim daha belirgin olarak gözlenmektedir. CEE ülkelerinin birliğe katılması sadece bu ülkeleri değil Avrupa'nın tamamını etkilemiştir. Örneğin Finlandiya, Fransa, Yunanistan, İrlanda ve Portekiz'in payları CEE ülkelerinin çoğunun birliğe katıldığı 2004 yılına yakın yıllara kadar artış yönünde eğilim gösterirken sonrasında eğilimleri yataya ve aşağı yöne dönmüştür. CEE ülkelerinden olan Çek Cumhuriyeti, Polonya ve Letonya'nın payları 2001 ve 2002 yıllarına kadar azalış eğilimindeyken bu yıllardan sonra Letonya'nın payı düşük düzeyde olmakla birlikte belirgin şekilde artış eğilimine geçmiştir. Litvanya'nın payı ise yaklaşık aynı yıllara kadar azalış eğilimindeyken, sonrasında artmamış ama düşüş eğilimi yavaşlamış ve yataya dönmüştür. Romanya ve Slovenya'nın paylarındaki düşüş eğilimi dönem boyunca devam etmiştir. Macaristan ise diğer CEE ülkeleri içerisinde payı entegrasyonla birlikte düşüşe geçen tek ülkedir.

Sonuçların Avrupa coğrafyası içerisindeki bölgelerde de farklılaştığı görülmektedir. Dönem başı ve dönem sonu bütün olarak değerlendirildiğinde, imalat sanayi payları Avrupa geneline göre yüksek olan Almanya ve kısmen Fransa payını korumuş; İtalya, İspanya ve Türkiye payını yükseltmiş gibi görünmektedir. Ancak Fransa'nın 2002, İtalya ve Almanya'nın 2004 yıllarından sonra belirgin ölçüde paylarında azalma yaşanmıştır. İngiltere'nin zaten düşmekte olan payı düşmeye devam etmiştir. Buradan entegrasyonun Avrupa genelinde Batıdan Doğuya ve Güneye doğru bir yayılma etkisi yarattığını söyleyebiliriz. Ancak sanayinin yeniden yerleştiği bölgelerde Avrupa geneline göre düşük, ancak kendine yakın bölgelere göre nispeten imalat sanayi payları yüksek olan ülkelerin tercih edildiği söylenebilir. Örneğin CEE ülkelerine doğru bir yayılma gerçekleşirken imalat payları düşük olan Letonya, Litvanya gibi ülkelere ziyade imalat payı dönem başında kendine yakın ülkelere göre nispeten yüksek olan Çek Cumhuriyeti ve Polonya gibi ülkelere yöneldiği görülmektedir. Güney Avrupa'ya doğru bir yayılma görüldüğünde de Portekiz yerine İspanya ve İtalya'ya doğru bir yönelme olduğu görülmektedir. Sonuç olarak, ekonomik entegrasyonun Avrupa genelinde imalat sanayinin belirli bölgelerde yığılmasını azaltacak şekilde sanayinin yayılmasına yol açtığı ancak alt bölge gruplarında yeni yığılma bölgeleri oluşmasına neden olduğu görülmektedir.

Şekil 3-2’de görülen grafik yardımıyla gördüğümüz L_t değişkeninin zamana göre değişimi, ayrıca sayısal yöntemlerle de tahmin edilmiş ve elde edilen sonuçlar Tablo 4-15 de gösterilmiştir. Ülkelerin büyük çoğunluğunda Durbin-Watson (D-W) istatistiğine göre otokorelasyon sorununun olduğu tespit edilmiştir. Bu sorunu en düşük seviyelerde tutabilmek için heteroskedasite ve otokorelasyona (HAC) dirençli Newey-West tahminciler kullanılmıştır. Bu nedenlerden ötürü elde edilen sonuçların yorumlanmasında daha dikkatli olunarak, sadece anlamlı tahmin sonuçlarının işaretleri üzerinden yorumlamalar yapılmış ve ülkelerin uzmanlaşma derecelerinin zamana göre ne şekilde değiştiği hakkında bilgiler aktarılmakla yetinilmiştir. Ülkelerin yoğunlaşma (L_t) değerlerinin değişimini, $ZAMAN_t$ değişkeni ülkelere göre %0.1 ile %95 aralığında açıklamaktadır. $ZAMAN_t$ değişkeni 11 ülkede anlamlı sonuçlar vermiştir. Elde edilen sonuçlar ile Şekil 3-2’de görülen grafikler arasında uyumlu sonuçlar vardır ve yapılan bu analiz ile grafik halinde görülebilen değişim, sayısal olarak da görülebilir hale gelmiştir.

Tablo 4-15. Ülke İmalat Sanayi Paylarının Zamana Göre Ülke Bazında Değişimleri

Bağımlı Değişken: L_t		Tahmin Yöntemi: LS ve N = 14					
Bağımsız Değişkenler	(1) AT	(2) CZ	(3) DK	(4) FI	(5) FR	(6) DE	
Sabit	1.8543*** (0.0000)	3.1341*** (0.0000)	1.2401*** (0.0000)	1.0350*** (0.0000)	9.8922*** (0.0000)	20.267*** (0.0000)	
$ZAMAN_t$	-0.0105*** (0.0067)	0.0092 (0.5102)	-0.0168*** (0.0000)	0.0038 (0.1284)	-0.0110 (0.6405)	-0.01694 (0.5694)	
F	13.797***	1.1204	81.583***	3.8873*	0.3777	0.5646	
(Prob. > F)	(0.0029)	(0.3106)	(0.0000)	(0.0721)	(0.5502)	(0.4668)	
Adjusted- R^2	0.4960	0.0091	0.8610	0.1817	-0.0502	-0.0346	
D-W	1.4298	0.3225	0.8855	0.3995	0.3856	1.0087	
Bağımsız Değişkenler	(7) GR	(8) HU	(9) IE	(10) IT	(11) LV	(12) LT	
Sabit	1.3501*** (0.0000)	2.0803*** (0.0000)	0.6273*** (0.0000)	11.351*** (0.0000)	0.4275*** (0.0000)	0.6522*** (0.0000)	
$ZAMAN_t$	0.0009 (0.6103)	0.0074 (0.3730)	0.0038 (0.3230)	0.0334** (0.0389)	-0.0024** (0.0351)	-0.0019 (0.4484)	
F	0.4054	1.5535	2.4722	5.7471**	6.1531**	0.7348	
(Prob. > F)	(0.5362)	(0.2363)	(0.1418)	(0.0336)	(0.0289)	(0.4081)	
Adjusted- R^2	-0.0479	0.0408	0.1017	0.2674	0.2838	-0.0208	
D-W	1.0491	0.2694	0.3565	0.6985	1.4901	1.0915	
Bağımsız Değişkenler	(13) NL	(14) NO	(15) PL	(16) PT	(17) RO	(18) SI	
Sabit	2.5744*** (0.0000)	0.7424*** (0.0000)	7.0858*** (0.0000)	2.4809*** (0.0000)	5.7596*** (0.0000)	0.7038*** (0.0000)	

Tablo 4-15. Devam ediyor.

ZAMAN _t	-0.0059 (0.2782)	-0.0063** (0.0145)	-0.0026 (0.9526)	0.0073 (0.5769)	-0.0906*** (0.0009)	-0.0051** (0.0101)
F	2.3677 (0.1498)	12.685*** (0.0039)	0.0061 (0.9386)	0.5993 (0.4537)	28.714*** (0.0000)	11.358*** (0.0055)
Adjusted-R ²	0.0951	0.4733	-0.0827	-0.0317	0.6807	0.4434
D-W	1.122	0.9435	0.3229	0.8979	0.4429	1.107
Bağımsız Değişkenler	(19) ES	(20) SE	(21) TR	(22) GB		
Sabit	5.6386*** (0.0000)	1.8505*** (0.0000)	6.8833*** (0.0000)	12.368*** (0.0000)		
ZAMAN _t	0.1608*** (0.0001)	-0.0198*** (0.0000)	0.2473*** (0.0000)	-0.2692*** (0.0000)		
F	73.883*** (0.0000)	122.08*** (0.0000)	275.66*** (0.0000)	296.80*** (0.0000)		
Adjusted-R ²	0.8486	0.9030	0.9548	0.9579		
D-W	0.3466	0.0803	1.9503	1.1930		

Not: (***), (**), (*) işaretleri sırasıyla Newey-West tutarlı standart hatalara (HAC) göre hesaplanmış 1%, 5% ve 10% anlamlılık düzeylerini temsil etmektedir.

Yıllara göre yığılma süreçlerinin yukarıdaki şekilde incelenmesinin ardından, bu süreçlere ülkelere göre farklı şekillerde etki etmiş olması muhtemel olan entegrasyon değişkenlerinin değerlendirilmesi için Eşitlik 4.8, tüm ülkeler için ayrı ayrı zaman serisi analizi ile tahmin edilmiştir. Bu analiz için oluşturulan modelde Eşitlik 4.6 de kullanılan değişkenlerden zamana göre değişebilen ve ülkeler arası ilişkilere göre değişmeyen altı tanesi kullanılmıştır. Analizde G_{it} bağımlı değişkeni için izlenen süreç, L_t bağımlı değişkeni için de burada aynen izlenmiş ve model en etkin tahmin sonuçlarının alınabildiği Akaike Bilgi Kriterine (AIC) göre tahmin edilmiştir. Ayrıca modelde tespit edilen otokorelasyon sorununa karşı dirençli Newey-West tahminciler kullanılmıştır. Zaman serileri yardımıyla ülke ülke yapılan tahmin sonuçları Tablo 4-16'de gösterilmektedir.

$$L_t = \alpha + \beta_1 TİCARET_t + \beta_2 LnGSYİH_t + \beta_3 SERMAYE_t + \beta_4 EĞİTİM_t + \beta_5 TEKNOLOJİ_t + \beta_6 ZAMAN_t + \varepsilon_t \quad (4.8)$$

Tablo 4-16. AB Entegrasyonu Değişkenlerinin Ülke İmalat Sanayi Payları Üzerine Etkilerinin Ükelere Göre Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: L_t		Tahmin Yöntemi: LS ve N = 14					
Bağımsız Değişkenler	(1) AT	(2) CZ	(3) DK	(4) FI	(5) FR	(6) DE	
Sabit	-2.3345 (0.3012)	-11.247*** (0.0000)	-6.252*** (0.0085)	7.4117*** (0.0000)	53.570*** (0.0000)	18.870*** (0.0000)	
LnGSYİH _t	0.1563* (0.0838)	0.05427*** (0.0000)	0.2978*** (0.0028)	-0.2516*** (0.0000)	-1.6206*** (0.0000)	--	

Tablo 4-16. Devam ediyor.

TİCARET _t	--	--	--	--	--	0.0336* (0.0651)
SERMAYE _t	0.0057* (0.0891)	--	-0.0029** (0.0103)	--	--	0.0711*** (0.0058)
EĞİTİM _t	0.00342*** (0.0412)	0.233** (0.0120)	-0.0069*** (0.0071)	0.0058*** (0.0035)	0.1742*** (0.0000)	--
TEKNOLOJİ _t	--	--	0.0087* (0.0894)	-0.0030*** (0.0029)	--	--
ZAMAN _t	-0.0331** (0.0099)	-0.0908*** (0.0000)	-0.0268*** (0.0000)	0.0158*** (0.0001)	--	-0.1333* (0.0651)
<i>F</i>	5.2543**	26.1564***	44.1341***	56.9273***	46.5586***	1.6170
(Prob. > <i>F</i>)	(0.0183)	(0.0000)	(0.0000)	(0.0000)	(0.0000)	(0.2469)
Adjusted-R ²	0.7001	0.8530	0.9431	0.9450	0.8751	0.1246
AIC	-3.3480	-2.8800	-4.8986	-6.6427	-1.7225	0.7487
D-W	1.8050	1.4035	3.1711	2.5015	1.6523	1.1587
Bağımsız Değişkenler	(7) GR	(8) HU	(9) IE	(10) IT	(11) LV	(12) LT
Sabit	6.024*** (0.0003)	20.355*** (0.0001)	-4.319*** (0.0082)	15.621*** (0.0000)	0.3915*** (0.0000)	-3.5694*** (0.0016)
LnGSYİH _t	-0.1861*** (0.0015)	-0.7299*** (0.0002)	0.2018*** (0.0055)	--	--	0.1898*** (0.0004)
TİCARET _t	-0.0046*** (0.0030)	-0.0055*** (0.0005)	0.0013*** (0.0067)	-0.0352** (0.0484)	--	--
SERMAYE _t	0.0052*** (0.0023)	--	--	0.0545** (0.0317)	--	--
EĞİTİM _t	0.0450*** (0.0018)	-0.0264* (0.0918)	-0.0310** (0.0139)	-0.8390** (0.0238)	--	-0.0028*** (0.0008)
TEKNOLOJİ _t	--	--	--	--	0.0088*** (0.0013)	--
ZAMAN _t	--	0.1132*** (0.0002)	--	0.2723*** (0.0060)	-0.0036*** (0.0000)	-0.0285*** (0.0002)
<i>F</i>	4.7427**	15.1999***	12.7059***	9.5522***	8.6069***	5.6253**
(Prob. > <i>F</i>)	(0.02463)	(0.0006)	(0.0009)	(0.0026)	0.0056	(0.0160)
Adjusted-R ²	0.5352	0.8452	0.7298	0.7246	0.5392	0.5162
AIC	-5.3989	-3.5071	-4.7179	-0.9837	-5.8270	-4.4069
D-W	2.2049	1.9507	1.3406	1.7312	2.2105	2.7984
Bağımsız Değişkenler	(13) NL	(14) NO	(15) PL	(16) PT	(17) RO	(18) SI
Sabit	-4.276** (0.0413)	-3.4832** (0.0229)	-75.436*** (0.0000)	-19.278* (0.0893)	-13.262*** (0.0009)	-0.8456 (0.3978)
LnGSYİH _t	0.2393*** (0.0050)	0.1571** (0.0102)	3.1982*** (0.0000)	0.9011* (0.0559)	0.7683*** (0.0001)	--
TİCARET _t	--	--	0.0287** (0.0201)	--	0.0119** (0.0255)	--
SERMAYE _t	--	--	--	--	0.0368* (0.0692)	--
EĞİTİM _t	--	0.0182*** (0.0010)	--	-0.0243** (0.042)	--	--
TEKNOLOJİ _t	0.0166*** (0.0000)	--	--	--	-0.0440* (0.0815)	--
ZAMAN _t	-0.0163*** (0.0014)	-0.0283*** (0.0009)	-0.3930*** (0.0000)	--	-0.2113*** (0.0000)	0.0100** (0.0112)
<i>F</i>	20.1206***	9.9341***	25.7261***	19.3568***	63.1744***	7.7603***
(Prob. > <i>F</i>)	(0.0001)	(0.0024)	(0.0000)	(0.0001)	(0.0000)	(0.0007)
Adjusted-R ²	0.8578	0.6733	0.8508	0.8495	0.9598	0.5852
AIC	-4.1982	-4.6392	-0.2540	-2.6944	-1.6703	-4.6436
D-W	2.6763	1.6816	1.2804	2.3361	2.8842	1.4197

Tablo 4-16. Devam ediyor.

Bağımsız Değişkenler	(19) ES	(20) SE	(21) TR	(22) GB
Sabit	42.1013*** (0.0010)	4.898*** (0.0001)	6.069*** (0.0000)	-29.718 (0.1186)
LnGSYİH _t	-1.3644*** (0.0015)	-0.1169*** 0.0044	--	1.7661** (0.0245)
TİCARET _t	-0.0336** (0.0209)	--	0.0124* 0.0992	0.0543** (0.0168)
SERMAYE _t	--	--	--	--
EĞİTİM _t	--	--	0.2365*** (0.0096)	-0.9507*** (0.0000)
TEKNOLOJİ _t	0.2185*** (0.0032)	--	--	--
ZAMAN _r	0.3324*** (0.0000)	-0.0138*** (0.0001)	0.1554*** (0.0000)	--
F	109.94*** (0.0000)	92.753*** (0.0000)	100.03*** (0.0000)	96.874*** (0.0000)
(Prob. > F)	0.9710	0.9440	0.9780	0.9567
Adjusted-R ²	0.9710	0.9440	0.9780	0.9567
AIC	-1.0733	-4.5700	-0.2280	0.2092
D-W	2.1923	1.6213	2.9551	1.6084

Not: En etkin model olan Akaike Information Criterion (AIC) modeli seçilmiştir. Anlamlılık düzeyleri parantez içerisinde gösterilen Newey-West tutarlı standart hatalara (HAC) hesaplanmış ve (***), (**), (*) işaretleri sırasıyla 1%, 5% ve 10% anlamlılık düzeylerini temsil etmektedir. Anlamlı olmayan sonuçlara tabloda yer verilmemiştir.

Yükselen dış ticaret oranları ülkelerin 5 tanesinde yığılmayı arttırırken, 4 tanesinde yığılmayı azaltıcı etkide bulunmuş, geri kalan ülkelere ise anlamlı etkileri tespit edilememiştir. Diğer yandan, sermaye hareketlerinin yoğunluğu, 5 ülkede yığılmayı arttırıcı etkide bulunurken, sadece Danimarka'da yığılmayı azaltıcı yönde etkide bulunmuştur. Buna göre, mal hareketleriyle diğer ülkelere entegre olmak sermaye hareketleriyle entegre olmaya göre yığılma üzerinde daha etkilidir. Çünkü sermaye hareketleri sadece 6 ülke için anlamlı sonuçlar vermiştir. Ancak mal hareketlerinden elde edilen sonuçlar iki yönde de yaklaşık olarak eşit dağılırken sermaye hareketlerinin daha belirgin bir şekilde yığılmayı arttırıcı etkileri olduğunu söyleyebiliriz.

Ülkelerin nüfuslarına oranla sahip oldukları yükseköğretim mezunlarının sayısı 14 ülkede yığılma üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkide bulunmuştur. Etkinin yönü ise 7 ülke için pozitif, 7 ülke için ise negatif yönde olmuştur. Yani eğitim düzeyi tüm ülkelere farklı etkiler çıkmasına neden olmuştur. İleri teknoloji kapasitesi ise, sadece Romanya ve Finlandiya'da yığılma üzerinde negatif etkiye sahip iken, 4 ülkede pozitif etki göstermiş, kalan ülkelere ise anlamlı sonuçları vermemiştir. Beşeri sermaye

seviyesinin yüksek olması, teknolojik seviyenin yüksek olmasına göre oldukça belirgin şekilde yığılma üzerinde daha fazla etkide bulunmuştur. Beşeri sermaye kapasitesi, bu sonuçlara göre, yığılma üzerinde ekonomik büyüklükten sonra ikinci en etkili değişken olmuştur. Teknolojik kapasite ise, yığılma üzerinde tüm ülkelerde en düşük sayıda anlamlı sonuçlar elde edilen değişken olmuştur. Tüm bu faktörlerin dışında kalan ve zaman içerisinde yığılma sürecine etki eden diğer faktörleri ölçmek için modele dâhil edilen ZAMAN_t değişkeninin, 5 ülke dışında diğer tüm ülkeler üzerinde anlamlı etki ortaya çıkardığı görülmektedir. ZAMAN_t, 11 ülkede yığılma süreçlerinin yavaşlamasına neden olurken 6 ülkede ise yığılma süreçlerini hızlandırmaktadır.

Entegrasyon değişkenlerinden anlamlı çıkanların tamamının birden ülkelerin imalat sanayi paylarına aynı yönde etkili olduğu 8 ülke bulunmaktadır. Bunlardan 7'sinde entegrasyon değişkenleri ülkenin Avrupa genelinden almış olduğu imalat sanayi payını arttırırken, sadece birinde düşürmüştür. Buna göre ülkelerin Avrupa ile daha entegre olmaları, imalat sanayinden de daha fazla pay almalarına neden olmaktadır. AB ile nispeten daha yeni entegrasyon sürecine girmiş olan Çek Cumhuriyeti, Litvanya, Polonya ve Türkiye'de entegrasyon ile ilgili anlamlı çıkan değişkenlerin tamamı bu ülkelerin Avrupa imalat sanayinden aldıkları payları arttırmışken, sadece Macaristan'da azaltmıştır. Diğer yandan, AB entegrasyon sürecinde nispeten daha fazla geçmişi bulunan ve nispeten küçük ülkeler olan Avusturya, Hollanda ve Norveç'in de entegrasyon ile Avrupa imalat sanayi içerisindeki paylarını yükselttikleri görülmektedir.

BÖLÜM V

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

II. Dünya Savaşı sonrasında, Avrupa'nın tarih boyunca yaşamış olduğu savaşları engelleyebileceği düşüncesinden hareketle, temelleri oldukça eski düşünürlere dayanan birleşik Avrupa fikrini hayata geçirilmesine yönelik çalışmalar hız kazanmıştır. İlk adımlar, ülkeler arası ekonomik işbirliklerinin arttırılarak muhtemel çatışmaların fikişsel ve fizikişel temellerinin ortadan kaldırılması yönünde atılmış ve temel birleştirici gücün ekonomik işbirliğı olduğu düşüncesinden hareketle tasarlanmıştır. Böylece başlangıçta büyük oranda siyasi kaygılar içeren birleşik Avrupa düşüncesi ekonomik temellere oturtulmuş ve yaklaşık 60 yıllık bir evrimle günümüzde Avrupa Birliğı (AB) halini almıştır. AB, savaş sonrası dönemde Avrupa ülkelerini siyasi, politik, ekonomik ve sosyal olarak birçok alanda önemli ölçüde etkilemiştir. Bu bağlamda, AB'den bağımsız bir şekilde Avrupa'nın sanayileşme sürecini incelemek çok doğru olmayacaktır (Köse, 2002). Serbestleşen mal ve faktör hareketliliğinin, uluslararası kaynak dağılımı, üretim yapısı ve sanayi yerleşim süreçleri üzerinde büyük oranda etkili olduğu bilinmektedir. 1980'lerden sonra hızlanan küreselleşme olgusu ile birlikte uluslararası ticaretin sanayinin gelişim ve yerleşim süreçleri üzerinde etkisi daha da belirginleşmiş ve bu olgu, çok sayıda teorik ve birçok ampirik çalışma ile bilimsel anlamda da önemli ölçüde kanıtlanmıştır. AB ve benzeri ekonomik entegrasyonlar da ürün, üretim faktörleri, insan, fikir, teknik bilgi ve teknolojinin hareketliliğini arttırarak, küreselleşme benzeri etkiler yaratmakta ve sanayinin gelişim ve yerleşim süreci üzerinde önemli etkiler yaratmaktadır.

Ekonomik entegrasyonlar ve küreselleşmenin de etkisi altında olduğu bilinen endüstriyel gelişim sürecinin, savaş sonrası dönemde giderek artan şekilde belirli bölgelerde yığılmalar oluşturduğu gözlemlenmektedir. Bu alanda yapılan öncü çalışmaların birçoğu ve konuyu aksak rekabete dayalı, ölçek ekonomilerinin ve taşıma maliyetlerinin varlığını da içeren günümüz ekonomik koşullarına en yakın şekilde modellemeyi başaran Yeni Ekonomik Coğrafya gibi modern okullar tarafından, ekonomik entegrasyonlar neticesinde bölgesel yığılma ve uzmanlaşma süreçlerinin hızlanacağı ve endüstrinin bazı bölgelerde toplanarak diğer bölgeleri endüstrileşmeden uzaklaştıracağı öngörülmüştür. Endüstrinin bölgeler arası eşitsiz dağılımı, ekonomik, sosyal ve hatta politik bir olgu olduğu için çok geniş çevreler tarafından ilgi duyulan bir konu haline gelmiştir. Bu bağlamda konuyla ilgili birçok çalışma yapılmış, başta AB Komisyonu olmak üzere birçok uygulama birimi, konunun daha derinlemesine araştırılması ve entegrasyonun etkilerinin olabildiğince olumlu yöne çevrilebilmesi için önemli ölçüde kaynak tahsisi yapmıştır. Konuyla ilgili bilimsel çalışmaların büyük bir çoğunluğu teorik yapıda veya matematiksel simülasyonlar şeklindedir. Konuyu gerçek dünya verileri ile inceleyen ampirik çalışmalar oldukça azdır. Ayrıca bu zamana kadar yapılan çalışmalarda, ekonomik entegrasyonların sanayi yerleşim süreçleri üzerine etkisi hakkında fikir birliğine varılabilmiş değildir. Bu bağlamda tezimizin teorik temelleri alan ekonomileri ve bölgesel entegrasyon teorileri üzerine oturtulduktan sonra, Yeni Ekonomik Coğrafya Okulu tarafından oluşturulan model altyapısı ilgili literatürden de yararlanılarak konumuza uygun şekilde geliştirilmiş ve özgün sayılabilecek bir yapıya kavuşturularak AB ekonomik entegrasyonunun, Avrupa imalat sanayisinde yığılma ve uzmanlaşma süreçlerine etkisi ampirik olarak araştırılmıştır.

Araştırmanın ekonometrik analiz kısmında iki model kullanılmıştır. Modellerin ilki, Avrupa imalat sanayinin bölgesel uzmanlaşma derecesine (G_{it}) AB entegrasyon sürecinin ne şekilde etki ettiğinin araştırıldığı modeldir. Modelden elde edilen sonuçlara göre, incelenen dönem boyunca Avrupa ülkelerinde uzmanlaşmanın arttığı görülmektedir. Entegrasyon süreci ise bu uzmanlaşmanın hızını azaltıcı etki yaratmaktadır. Modelde kullanılan tüm entegrasyon değişkenlerinin ($\ln GSYİH$, $TİCARET$, $SERMAYE$, EMU , CEE) ülkelerin uzmanlaşma derecelerini negatif yönde etkilediği görülmüştür. Bu sonuçlara dayanarak, Avrupa ülkeleri arasında imalat sanayi

alt dallarında gerçekleştirilen üretimin, entegrasyonun etkisiyle diğer bölgelere yayıldığını ve bu durumun sektörel çeşitlilik anlamında bölgesel farklılıkları azaltıcı yönde etki yarattığını söylememiz mümkündür. Bunun yanında yükseköğretim mezunlarının nüfusa oranı ve yüksek teknolojili ürün ihracatının toplam ihracata oranı gibi beşeri sermaye ve teknoloji seviyelerini kontrol etmek için kullandığımız değişkenler ise bölgesel uzmanlaşmayı arttırıcı yönde etki göstermiştir. Beşeri sermayenin ve teknoloji seviyesinin yüksek olduğu bölgelerde yoğunlaşan endüstrilerin katma değeri yüksek endüstriler olduğu varsayılırsa ve bu katma değeri yüksek imalat dallarının tüm Avrupa'ya yayılması arzu ediliyorsa, mutlaka bölge ülkeleri arasında beşeri sermaye, bilgi ve teknoloji transferi süreçlerini hızlandırmak gerekmektedir. Ekonomik entegrasyon bu süreçlerin hızlandırılmasına katkı sağlamaktadır. Entegrasyon seviyesi arttıkça bölgeler arası turistik ve iş seyahatleri, sınır ötesi şirket birleşme ve satın almaları hızlı bir şekilde artmış ve böylece bilgi yayılma süreçleri de hızlanmıştır (Baldwin ve Forslid, 2000). Entegrasyonun daha ileri seviyelere taşınmasıyla ortaya çıkan bilgi yayılma süreçlerinin etkisiyle, ileri teknoloji ve beşeri sermayeye ihtiyaç duyan katma değeri yüksek sektörler Avrupa Coğrafyasına zaman içerisinde yayılacaktır.

Bölgesel uzmanlaşma süreçlerinin Avrupa ülkeleri arasında farklı seyir izlemesi muhtemel olduğundan ilk modelimiz her bir ülke için ayrı ayrı çözümlenmiştir. Öncelikle ülkelerin uzmanlaşma derecelerinin zaman içerisinde izlediği seyri görebilmek için, G_t değişkeninin dönersellikten arındırılmış trend grafikleri oluşturulmuştur. Grafiklere göre, Avusturya, Danimarka, Finlandiya, Fransa, İrlanda, Hollanda, Norveç ve Romanya'nın endüstriyel uzmanlaşma dereceleri dönem boyunca sürekli olarak artmıştır. Yunanistan, Macaristan, İtalya, Portekiz, Slovenya ve İsveç'in endüstriyel uzmanlaşma dereceleri dönem boyunca azalmıştır. Polonya ve Türkiye'nin ise dönemin başlarında yatay bir seyir izleyen uzmanlaşma dereceleri iki ülke için de sırasıyla 2000 ve 2001 yıllarından itibaren azalmaya başlamıştır. Litvanya, Letonya ve İngiltere'nin uzmanlaşma derecesi dönemin başlarında artış eğilimindeyken tüm ülkeler için yaklaşık olarak 2000'li yıllarla birlikte azalmaya başlamıştır. İspanya'nın ise 2002 yılına kadar azalış eğiliminde olan uzmanlaşma derecesi bu yıldan itibaren artmaya başlamıştır. Çek Cumhuriyeti'nin endüstriyel uzmanlaşma derecesi ise 2001 yılına

kadar yataya yakın bir seyir izelerken sonrasında belirgin bir şekilde artış göstermeye başlamıştır. Almanya'nın G_{it} değerinde ise 2003 yılına kadar hafif de olsa artış eğilimi varken sonrasında yatay bir seyre dönüşmüştür. Dönem içerisinde uzmanlaşma dereceleri farklı yönde değişen ülkelerin genellikle kırılma noktaları 2000-2005 yılları arasında gerçekleşmiştir. Bu yıllar ise AB'nin en büyük yatay genişleme sürecinin yaşandığı, CEE ülkelerinin birliğe katıldığı veya katılma süreçlerinin başladığı yıllara denk gelmektedir. Bu grafikler yardımıyla, entegrasyon sürecinin Avrupa imalat sanayisi bölgesel uzmanlaşma sürecine etkisi betimsel olarak gözlemlenebilmiştir.

Trend grafiklerinde betimsel olarak görülebilen bölgesel uzmanlık derecelerinin dönem boyunca ülkelere göre değişimi ve bu değişimin entegrasyona bağlı belirleyicileri sayısal yöntemlerle araştırılmıştır. Her ülke için ayrı ayrı oluşturulan zaman serileriyle yapılan analiz sonuçları ülkelere göre farklılık göstermektedir. Zaman serileri yardımıyla elde edilen sonuçlar panel veri modeliyle elde edilen sonuçlar ile büyük oranda paralellik göstermekle birlikte ülkeler açısından tek tek değerlendirme yapabilmemize imkân sağlaması açısından önemlidir.

Çalışmanın ikinci modeli, genel olarak tüm imalat sanayinin zaman içerisinde Avrupa coğrafyasındaki dağılımında ne yönde değişime uğradığını ve bu değişimin AB entegrasyonundan ne yönde etkilendiğini araştırmak üzere oluşturulmuş ve çözümlenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre ülkelerin ekonomik büyüklüğündeki ve net yabancı sermaye girişlerindeki artışlar, CEE ülkesi olması, parasal birliğe üye olması, Avrupa merkezine yakın olması ve teknolojik kapasitelerini yükseltmesi Avrupa ülkeleri arasında o ülkelerin imalat sanayi payını arttırmaktadır. Diğer yandan ülkelerin ticaret hacminin genişlemesi, yükseköğrenimli nüfus oranının artması Avrupa ülkeleri arasında o ülkelerin imalat sanayi paylarını azaltmaktadır. Ülke büyüklüklerinin ve Avrupa merkezine yakınlıklarının ülkelerin imalat sanayi paylarına pozitif yönde etki etmesi, mevcut yığılmaların incelenen dönem boyunca devam ettiğini ve bir merkez-çevre hareketliliğinin olduğunu göstermektedir. Ancak 2000'li yıllardan itibaren CEE ülkelerinin imalat sanayi paylarında yaşanan artışlara dayanarak, yaklaşık olarak aynı yıllarda başlatılan yatay entegrasyon sürecinin, Avrupa genelindeki yığılmaları azaltıcı yönde etki yaratmış olduğunu söyleyebiliriz. Nüfus içerisinde yükseköğrenimlilerin

payı, ülkelerin Avrupa imalat sanayinden aldıkları paylara negatif yönde etki göstermiştir. Yani imalat sanayi, beşeri sermaye kapasitesi yüksek ülkelere ziyade, beşeri sermaye kapasitesi düşük ve buna bağlı olarak muhtemelen işgücü maliyetleri de düşük olan ülkeleri tercih etmektedir.

Bölgesel yığılma süreçlerinin Avrupa ülkeleri arasında farklı seyir izlemesi muhtemel olduğundan ikinci modelimiz de her bir ülke için ayrı ayrı çözümlenmiştir. Öncelikle ülkelerin Avrupa imalat sanayinden aldıkları payların zaman içerisinde izlediği seyre yönelik betimsel analiz yapabilmek için, L_t değişkeninin dönersellikten arındırılmış trend grafikleri oluşturulmuştur. Ülkelerin Avrupa Coğrafyası içerisindeki imalat sanayi paylarının grafikleri incelendiğinde; çalışma kapsamında olan 14 yıl süresince birçok ülke için belirgin ölçüde değişimlerin yaşandığı görülmektedir. Ekonometrik analiz sonuçlarında entegrasyona bağlı değişkenlerin anlamlı çıkmalarına ve modelin %70'e yakın açıklayıcılık düzeyine de dayanarak Avrupa imalat sanayisinin coğrafi dağılımında, AB entegrasyonunun etkili olduğu söylenebilir.

Dönem başında Avrupa'ya göre imalat sanayi payları yüksek olan ülkeler (İngiltere hariç), ya paylarını korumuş ya da paylarını yükseltmiştir. Kuzey Batı Avrupa ülkelerinden imalat sanayi payları düşük olan ülkelerin, imalat sanayi payları zaman içerisinde daha da düşmüştür. Bu durum dönem boyunca mevcut yığılmanın arttığı şeklinde yorumlanabilir. Doğu Avrupa ülkelerinde ekonomik entegrasyonun etkileri daha fazla hissedilmektedir. CEE ülkelerinin birliğe dâhil olduğu 2004 yılına yakın veya hemen o yıllardan sonra imalat paylarında belirgin artışlar olduğu görülmektedir. Ancak entegrasyonun tüm Doğu Avrupa ülkelerine aynı şekilde etki etmediği görülmektedir. Burada da özellikle dönemin başında imalat sanayi payı yüksek olan ülkelere Çek Cumhuriyeti ve Polonya'nın payları hızlı bir şekilde artarken, dönem başında payları düşük olan Letonya, Slovenya, Macaristan ve Litvanya'nın payları fazla değişmemiş veya azalmıştır. Buna göre entegrasyonun imalat sanayisine ilişkin sonuçlarının Avrupa coğrafyası içerisindeki bölgelerde de farklılaştığı söylenebilir. Grafikler toplu olarak değerlendirildiğinde, entegrasyonun Avrupa'nın Batısından Doğusuna ve Güneyine doğru bir yayılma etkisi yarattığı söylenebilir. Ancak sanayinin yeniden yerleştiği bölgelerde Avrupa geneline göre imalat sanayi payları düşük

olmasına rağmen, kendine yakın bölgelere göre nispeten daha yüksek olan ülkelerin tercih edildiği söylenebilir. Böylece entegrasyonun Avrupa genelinde imalat sanayinin belirli bölgelerde yığılmasını azaltacak şekilde sanayinin yayılmasına yol açtığı, ancak alt bölge gruplarında yeni yığılma bölgeleri oluşmasına neden olduğu görülmektedir. Yani Avrupa imalat sanayisi, entegrasyonun etkisiyle, tek bir merkezde toplanmak yerine farklı bölgelere dağılmış küçük merkezler oluşturacak şekilde toplanmaktadır.

Ülke bazında yapılan analizlere göre, anlamlı sonuçlar veren entegrasyon değişkenlerinin tamamının ülke imalat sanayi paylarına aynı yönde etkili olduğu 8 ülke bulunmaktadır. Bunlardan 7'sinde entegrasyon değişkenleri ülkenin Avrupa genelinden almış olduğu imalat sanayi payını arttırırken, sadece birinde düşürmüştür. Buna göre ülkelerin Avrupa ile daha entegre olmaları, imalat sanayinden de daha fazla pay almalarına neden olmaktadır. AB ile nispeten daha yeni entegrasyon sürecine girmiş olan Çek Cumhuriyeti, Litvanya, Polonya ve Türkiye'de entegrasyon ile ilgili anlamlı çıkan değişkenlerin tamamı bu ülkelerin Avrupa imalat sanayinden aldıkları payları arttırmışken, sadece Macaristan'da azaltmıştır. Diğer yandan AB entegrasyon sürecinde nispeten daha fazla geçmişi bulunan ve nispeten küçük ülkeler olan Avusturya, Hollanda ve Norveç'in de entegrasyon ile Avrupa imalat sanayi içerisindeki paylarını yükselttikleri görülmektedir.

Literatürde, ekonomik entegrasyonların sanayinin yeniden yerleşim süreçleri üzerine etkilerinin ne yönde olduğu hakkında kesin sonuçlara ulaşılabilmiş değildir. Bir yanda, entegrasyon neticesinde oluşan daha geniş piyasaların, dış ticaret hacminde, sermaye ve işgücü hareketliliklerindeki artışların merkezi bölgelerdeki yığılmaları daha da arttıracaklarını ileri sürenler bulunurken, diğer yanda entegrasyonla birlikte artan bilgi, teknoloji ve sermaye transferleri, düşük işlem maliyetleri, ortak standartların ve kurumların benimsenmesiyle ortadan kaldırılan bölgesel farklılıkların imalat sanayinin çevre bölgelere doğru yayılacağını ileri sürenler bulunmaktadır. Analizimiz dâhilinde bulunan ülke ve yıllara göre elde edilen sonuçlarda, dönem boyunca hem ülkelerin uzmanlaşma dereceleri arttığı hem de merkez-çevre hareketiyle sanayi yığılmalarının merkezi bölgelerde artmaya devam ettiği görülmektedir. Ancak başta AB Komisyonu olmak üzere, ekonomik entegrasyonların yayılma etkisi yaratacağını ve bölgesel

farklılıkları ortadan kaldıracağını savunanların ileri sürdüğü gibi, AB entegrasyon süreci, imalat sanayisinin hem bölgesel uzmanlaşma derecesini hem de bölgesel yığılmasını azaltıcı yönde etki göstermektedir. Entegrasyon sonucunda ortaya çıkan etki, bölgesel uzmanlaşma ve yığılmaları süreçlerinin belirleyicisi olan merkezci ve merkezkaç kuvvetlerin dengesinin entegrasyon tarafından etkilenmesiyle oluşmaktadır. Entegrasyon süreci, bir yandan merkezci kuvvetlerin etkisini azaltıcı yönde etki yaparken diğer yandan merkezkaç kuvvetlerin yaratmış olduğu olumsuzluklardan etkilenen firmalara çevre bölgelere yayılma imkânı sağlamakta ve yayılma süreçlerini kolaylaştırmaktadır. Entegrasyonun iki kuvvete etkisi ayrı ayrı açıklanabilir.

Merkezcil kuvvetlerden yığılma üzerinde en fazla etkiye sahip olanı geniş piyasalara erişim imkânıdır. Halen Avrupa'da bu faktör yığılmayı arttırıcı yönde etki yapıyor olmasına rağmen, entegrasyon bu faktörün şiddetini azaltmaktadır. Çünkü taşıma maliyetleri belirli bir seviyenin altına düştüğünde, firmalar için piyasalara yakın olmaktan çok işgücü maliyetlerinin düşük olduğu bölgelerde üretim daha cazip hale gelmektedir. Entegrasyonla birlikte, Avrupa'da işgücü maliyetlerinin daha düşük olduğu Çek Cumhuriyeti, Polonya vs. ülkelere yatırım yapmak cazip hale gelmektedir. Çevre bölgelere yatırım yapmak cazip hale geldikten sonra entegrasyonun sağladığı imkânlarla firmalar, üretim faktörlerini çevre bölgelere düşük işlem maliyetleri ile taşıyabilir ve faaliyetlerini o bölgelerde devam ettirebilir. Bunun yanında entegrasyon süreci ile çevre bölgelerdeki ürün ve üretim standartları, çeşitli kurumsal yapılar merkezle benzer hale gelmektedir ve çevre bölgelerden ortak pazar koşullarından faydalanarak geniş piyasalara erişim imkânı bulunduğundan firmalar düşük işgücü maliyetlerinden yararlanmak için çevre bölgelere doğru yayılabilecek ve çevre bölgede de ölçek ekonomilerinden yararlanmaya devam edebilecektir. Merkez-Çevre modellerinin ileri sürdüğü gibi ölçek ekonomilerinden geniş piyasalara yakın yerlerde yerleşerek firmaların faydalanabilmesi ise işgücünün çevreden merkeze hareketi ile mümkün olabilecektir. Belirli ölçüde bu hareket yaşanmakla birlikte, Avrupa'da işgücü hareketliliğinin halen sosyal çevre, kültürel faktörler, dil farklılıkları gibi çeşitli beşeri faktörlerden ötürü düşük olduğundan pratikte işgücünün merkez-çevre hareketi gerçekleşmemektedir. Hane halkı için merkezde bulunan standartların, entegrasyonla

birlikte çevre bölgelere taşınma süreci de işgücünün merkez-çevre hareketini yavaşlatıcı etki yaratacaktır.

Önemli bir diğer merkezci kuvvet bilgi yayılmalarıdır. Firmalar, kendilerine benzer firmaların faaliyet gösterdiği uzmanlaşma bölgelerine ve farklı alanlarda faaliyet gösteren firmaların da içinde bulunduğu yığılma alanlarına yakın olarak, o bölgede oluşan bilgi yayılmalarından ve iş atmosferinden faydalanmak ister. Bu durum o bölgedeki uzmanlaşma ve yığılma süreçlerinin devamlılığını sağlar. Ancak entegrasyonla birlikte, Avrupa merkezinden, çevre bölgelere yapılan seyahatlerin artması, şirket birleşmeleri ve satın almaların artması, çevreye verilen desteklerle kurulan teknoloji merkezleri, üniversiteler ve bunların merkezlerde bulunan benzerleri ile yapmış oldukları ortaklıklar vs. etkenler merkezden çevreye doğru bilgi yayılmasını hızlandırmış veya çevreden de merkezde bulunan bilgiye erişebilme imkânını arttırmıştır. Bunun yanında, imalatını çevre bölgelere kaydıran birçok firma, yönetim faaliyetlerini merkezde bulundurmakta ve ihtiyaç duyduğu bilgi faktörünün gelişimini merkezde sağlayarak çok kolay bir şekilde çevrede bulunan faaliyetlerine adapte edebilmektedir. Tüm bu nedenlerle bilgi yayılmalarından faydalanmak üzere ortaya çıkan merkez-çevre hareketinin etkisi entegrasyon tarafından zayıflatılmaktadır.

Merkezkaç kuvvetler, imalat sanayisinin belirli bölgelerde yığılmasını zorlaştıran etkenlerdir. Bunlardan biri arazi temininin zorlaşması, ücret ve kiralara yükselmesi şeklinde sıralanabilecek bazı girdi maliyetlerinin yükselmesidir. Bir diğeri ise merkezdeki aşırı yoğunluktan kaynaklanan, trafik yoğunluğu, suç oranlarındaki artış vs. gibi artan sıkışma maliyetleridir. Bu iki etken hem firmaları direkt etkilemekte hem de hane halkının bölgeye doğru hareketini yavaşlatarak, firmaların faktör temini konusunda sıkıntı yaşamalarına neden olduğundan dolayı bir şekilde etkilemektedir. Ayrıca AB'nin ekolojik konularda göstermiş olduğu duyarlılık, imalat sanayisinin belirli bölgelerde aşırı yığılmasının önünde politik engellerin de oluşmasına neden olmaktadır. AB entegrasyonu bu gibi merkezkaç kuvvetlerin etkisiyle cazibesini yitiren merkezi bölgelerde faaliyet göstermek istemeyen firmalara çevre bölgelere daha kolay yayılma imkânı sağlamaktadır. Çünkü AB'nin bölgesel farklılıkları azaltmaya yönelik yıllardır süregelen politikaları, iletişim ve ulaşım alanında yaşanan teknolojik gelişim,

bölgeler arasındaki farklılıkları olabildiğince azaltarak firmaların çevre bölgelerde elde edebileceği finansman, altyapı, ulaşım, teknolojiye erişim, iletişim gibi imkânları büyük oranda eşitleyebilmektedir. Tüm bunların etkisiyle merkezde bulunan firmalar entegrasyonun sağlamış olduğu imkânlar ile çevre bölgelere doğru yayılmaktadır.

AB entegrasyonu, Avrupa genelinde bölgesel farklılıkları azaltarak imalat sanayisinin ve buna bağlı olarak merkezde bulunan yaşam koşulları ve gelir seviyesinin çevre bölgelere taşınmasına yardımcı olmaktadır. Ayrıca çevre bölgeler merkezlerde bulunan üretim, istihdam, teknoloji seviyelerine giderek daha fazla yaklaşmaktadır. Diğer yandan, AB tarafından yürütülmekte olan yapısal uyum programları, çevre bölgelere insan hakları ve demokrasiden, ürün imalatı, hizmet üretimi, perakende satış koşullarına kadar uzanan oldukça geniş bir yelpazede, merkezde bulunan standart ve normları yakalamada kolaylık sağlamaktadır. Merkez bölgede bulunan veya Avrupa'da faaliyet göstermek isteyen diğer firmalar ise entegrasyonun yaratmış olduğu mal ve faktör hareketliliği sayesinde çevre bölgelere yatırım yaparak maliyetlerini daha da düşürerek ve daha geniş piyasalara erişim imkânı kazanarak rekabet gücünü arttırabilmesi ile entegrasyondan yararlanmaktadır. Küresel krizle birlikte dünya genelinde artış gösteren ticaret savaşlarıyla baş etme konusunda da birleşik bir Avrupa daha başarılı olacaktır. Kıtanın tüm uluslarının aynı çatı altında üretim imkânlarını birleştirmesi kendilerine ciddi bir avantaj sağlayacak ve gitgide yoğunlaşan küresel rekabette AB kendini daha iyi yerlerde konumlandırabilecektir.

Birlik içerisinde bulunan veya birliğe girme aşamasında olan Türkiye gibi ülkelere de AB'nin olumlu katkıları olduğu çalışmamızdan elde edilen sonuçlar arasında sayılabilir. Bu bağlamda ülkemiz de AB ile ilişkilerinin devamlılığını sağlamalı ve özellikle yapısal uyum süreçlerini başarıyla tamamlayarak olabildiğince Avrupa seviyesinde standartlara sahip olması gerekmektedir. Başarılı bir şekilde entegrasyon sürecini tamamlayabilen bir Türkiye, Avrupa ortak pazarına giriş imkânı sunan, Avrupa merkezindeki sıkışma maliyetlerinden uzak, düşük işgücü maliyetlerinin bulunduğu ama diğer yandan da Avrupa merkezinde bulunan standart imkânlara sahip olan bir ülke haline gelebilecektir. Böylece, ülkemizin sunabileceği bu yatırım ortamından

yararlanmak isteyen, hem Avrupa'nın merkez bölgelerinden hem de dünyanın geri kalan bölgelerindeki firmalar için Türkiye cazip bir yatırım merkezi olabilecektir.

AB'nin uzun vadede önemli gündem maddelerinden olan, coğrafyasındaki bölgesel farklılıkların azaltılmasına yönelik politikaların ve Avrupa'nın dünya genelinde rekabet yarışında geri kalmaya başlaması sorununun çalışmamızın konusu ile yakından alakalı olduğunu düşünmekteyiz. Bu konularla ilişkili olan Avrupa imalat sanayisinin bölgesel dağılımının, devam etmekte olan entegrasyon sürecinden ne şekilde etkilendiğinin araştırılması ise çalışmamızın temel amaçlarındandır. Çalışmamızdan elde edilen sonuçlara göre, incelenen dönem boyunca Avrupa imalat sanayisinin bölgesel uzmanlaşma ve yığılma süreçleri, ekonomik entegrasyonun bu süreç üzerinde ne şekilde etkisi olduğu tespit edilmiş ve ayrıca bu sonuçlara dayanarak çeşitli önermelerde bulunulabilmıştır. Çalışmanın başında amaçladığımız araştırmayı tamamlayabildiğimiz için ve elde edilen sonuçlarla çok geniş kitleleri ilgilendiren bir konu hakkında önermelerde bulunabildiğimiz için çalışmamızın büyük oranda amacına ulaştığını söyleyebiliriz.

Çalışmamızda bazı sınırlamaları peşinen itiraf etmek yerinde olacaktır. Bu sınırlamalardan ilki, imalat sanayi yerleşimi gibi uzun vadeli bir sürecin daha geniş bir zaman serisi ile test edilememesidir (çalışmada 14 yıl). Ancak daha önceki yıllara dayanan verilerin bulunmaması, oldukça fazla ülkenin analize dâhil olması ve bu ülkelerin daha önceki dönemlerde çok farklı istatistiksel veri sağlama yöntemlerine sahip olması analizin daha önceki yılları kapsamasını engellemiştir. Buna rağmen kullandığımız panel veri yöntemi sayesinde bu durum teknik açıdan bir sorun yaratmamış, sağlıklı sonuçlara ulaşmamıza engel olmamıştır. İkinci bir sınırlama, çalışmamızın entegrasyon ile birlikte Avrupa genelinde gerçekleşen bölgesel uzmanlaşma ve yığılmaları açıklamasına karşın, analize konu olan ülkelerin kendi içlerindeki uzmanlaşma ve yığılma süreçlerini kapsamamasıdır. Bunun nedeni ise analize konu olan ülkelerin birçoğunda bölgesel verilerin temin edilmesinde ciddi sıkıntıların olmasıdır. Veriler temin edilebilmiş olsa bile bu verilerin analiz edilmesi ve elde edilen sonuçların değerlendirilmesi en az bu çalışma kadar bir zamana gerektireceğinden duyduğundan başka bir çalışmada değerlendirilmesi düşünülebilir.

Üçüncü sınırlılık ise çalışmamızda AB entegrasyonunun yalnızca imalat sanayisinin bölgesel uzmanlaşma ve yığılma süreçlerini incelemiş olmasıdır. Bunun da ötesinde diğer sektörlerin entegrasyon süreçlerinden ne şekilde etkilendiğinin araştırılması özellikle ekonomik faaliyetlerin tamamının hangi bölgelere doğru hangi nedenlerden ötürü yığıldığının açıklanması açısından önemlidir. Çalışma kapsamının bu kadar geniş ölçekte tutulması mümkün gözükmediğinden ve diğer sektörlerin farklı karakteristik özelliklerinin olması, oluşturulan modelin yapısını büyük oranda değiştireceğinden böyle bir analiz sonraki çalışmalarda değerlendirilebilir. Çalışmamız entegrasyonun imalat sanayi dağılımı üzerine etkisini ve bölgelerdeki imalat sanayi faaliyetlerinin yoğunluğunu araştırmıştır. Bu noktadan sonra, entegrasyondan etkilenen imalat sanayi dağılımının, bölgelerin gelir seviyelerine ne ölçüde etki ettiği, sanayinin yeniden yerleştiği bölgelerdeki katma değeri ne ölçüde etkilediği gibi sonuçlara odaklanan bir analiz daha sonra yapılacak çalışmalarda değerlendirilebilir. Ayrıca sonraki çalışmalarda, entegrasyonu temsil ettiğini düşündüğümüz değişkenlerin mikro bazda karar alma süreçlerine nasıl yansıdığı daha dar coğrafi alanı kapsayacak şekilde saha çalışması yoluyla bizzat girişimcilerle yapılan görüşmelerden elde edilen verilerin analiziyle de incelenebilir.

KAYNAKÇA

- Allen, R. C. (2012). Technology and the great divergence: Global economic development since 1820. *Explorations in Economic History* 49, 1-16.
- Alsaç, F. (2010). *Bölgesel gelişme aracı olarak kümelenme yaklaşımı ve Türkiye için kümelenme destek modeli önerisi*. Planlama Uzmanlık Tezi, Ankara: DPT Uzmanlık Tezi.
- Altay, T. A. (2011). *Küme ve Kümelenme* (www.inovasyon.org/getfile.asp?file=TA.K%FCme.ve...2011.pdf), 10.09.2013 tarihinde erişildi).
- Amin, A. (1998). An institutionalist perspective on regional economic development. *International Journal of Urban and Regional Research* 23(2), 365-378.
- Amiti, M. (1999). Specialization patterns in europe. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 135, 1-21.
- Anderson, J. E. (2008). International trade theory. Steven N. Durlauf and Lawrence E. Blume (eds.), *The new palgrave dictionary of economics, second edition* (ss. 1-16) içinde, England: Palgrave Macmillan.
- Andriamananjara, S. (2011). Custom unions. J. P. Chauffour ve J. C. Maur (eds.), *Preferential trade agreement policies for development: A handbook (trade and development)*(ss. 111-120) içinde, Washington: The World Bank Publishing.
- Argüello, R. (2000). Economic integration: An overview of basic economic theory and other related issues. *Economia Series Documentos* 3, 1-49.

- Arıcıoğlu, E., (2011). İktisat teorisinde unutulmuş bir kavram: “Mekan”. *Ekonomik Yaklaşım* 81(22), 17-44.
- Arthur, W. B. (1990). Positive feedbacks in the economy. *Scientific American* 262, 92-99.
- Asheim, B., Boschma R. ve Cooke P. (2007). Constructing regional advantage: Platform policies based on related variety and differentiated knowledge bases. *Papers in Evolutionary Economic Geography* 0709.
- Asteriou, D. ve Hall, S. G. (2007). *Applied econometrics*. New York: Palgrave Macmilan.
- Bahrens, K. (2011). International integration and regional inequalities: How important is national infrastructure?. *The Manchester Scholl* 79(5), 952-971.
- Bakkalcı, A. C. (2008). *Küreselleşme, bölgesel entegrasyonlar, ülkeler üstü kurumlar, entegrasyon teorisi ve Avrupa Birliği*. Ankara: Nobel Kitabevi.
- Balassa, B. (1961). *The theory of economic integration*. Connecticut US: Greenwood Press.
- Baldwin, R. E. (1997). The causes of regionalizm. *The World Economy* 20(7), 865-888.
- Baldwin, R. E. ve Forslid, R. (2000). The core- periphery model and endogenous growth: Stabilizing and destabilizing integration. *Economica* 67, 307-324.
- Baldwin, R. E. ve P. Krugman (2002). Agglomeration, integration and tax harmonization. *NBER Working Paper Series* 9290.
- Baldwin, R. E. ve Venables, A. (1994). International migration, capital mobility and transitional dynamics. *Economica* 61(243), 285-300.

- Baldwin, R. E. ve Venables, A. (1995). Regional economic integration. G.M. Grossman ve K. Rogoff (eds.), *Handbook of international economics* (ss. 1597-1644) İçinde, USA: Elsevier Inc.
- Baltagi, B. (2005). *Econometric analysis of panel data. Third Edition*. England: John Wiley&Sons Ltd.
- Barrell, R. ve Pain N. (1999). Domestic institutions, agglomerations and foreign direct investment in Europe. *European Economic Review* 43, 925-934.
- Barro, R. J. ve Sala-i-Martin, X. (1992). Convergence. *Journal of Political Economy* 100, 223-251.
- Bekaert, C., Harvey, C. R., Lundblad, T. ve Siegel, S. (2013). The European Union, the Euro and equity market integration. *Journal of Financial Economics* 109, 583-603.
- Bekmez, S. ve Karataş, M. (2007). Avrupa Birliğinin gelişim süreci. O. Küçükahmetoğlu, Ş. Tüglüoğlu, H. Çeştepe (ed.), *Ekonomik entegrasyon: Küresel ve bölgesel yaklaşım* (ss. 291-310) İçinde. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Benneworth, P. ve Henry, N. (2004). Where is the value in the cluster approach? Hermeneutic theorising, economic geography and clusters as a multiperspectival approach. *Urban Studies* 41 (5/6), 1011-1023.
- Beugelsdijk, S., McCanni P. ve Mudambi, R. (2010). Place, space and organization-economic geography and the multinational enterprise. *Journal of economic geography* 10, 485-493.
- Bickenbach, F. ve Bode, E. (2013). New economic geography and reunified Germany at twenty: A fruitful match?. *Spatial Economic Analysis* 8(2), 120-153.

- Brakman, S., Garretsen, H. F. L. ve Schram, M. (2004). New economic geography, empirics and regional policy. *Bureau for Economic Policy Analysis Special Publications* 56.
- Braunerhjelm, P. ve Thulin, P. (2005). The Trade-off between agglomeration forces and relative costs: EU versus the “World”. *The Royal Institute of Technology, Electronic Working Paper Series No: 30*.
- Bretschger, L. ve Steger, T. M. (2004). The dynamics of economic integration: Theory and policy. *International Economics and Economic Policy* 1, 1-16.
- Brodzicki, T. (2006). *The scale of internal market and the growth effect of regional economic integration: The case of EU*. ETSG Conference (Ekim, Vienna)
- Bolton, P., Roland, G ve Spolaore, E. (1996). Economic theories of the break-up and integration of nations. *European Economic Review* 40, 697-705.
- Boschma R. A. ve Lambooy, J. G. (1999). Evolutionary economics and economic geography. *Journal of Evolutionary Economics* 9(4), 411- 429.
- Boschma R. A. ve Frenken, K. (2006). Why is economic geography not an evolutionary science? Towards an evolutionary economic geography. *Journal of Economic Geography* 6(3), 273-302.
- Boschma R. A. ve Frenken, K. (2011). The emerging empirics of evolutionary economic geography. *Journal of Economic Geography* 11(2), 295-307.
- Boschma R. A. ve Martin, R. (2010). The aims and scope of evolutionary economic geography. R. Boschma ve R. Martin (Eds.), *The Handbook of Evolutionary Economic Geography* (ss. 3-39) İçinde, USA: Edward Elgar Publishing.

- Boulding, K. E. (1991). What is evolutionary economics?. *Journal of Evolutionary Economics* 1, 9-17.
- Canova, F. ve Marcet, A. (1995). The poor stay poor: Non-convergence across countries and regions. *Centre for European Economic Research Discussion Paper* 1265.
- Capello, R. (2009). Space, growth and development. R. Capello ve P. Nijkamp (eds), *Handbook of regional growth and development theories* (ss. 33-52) İçinde, USA: Edward Elgar Publishing Limited.
- Cappellin, R. ve Wink, R. (2009). *International knowledge and innovatin networks*. USA: Edwarld Elgar Publishing Limited.
- Çelik, K. (2004). *Uluslararası iktisat*. Trabzon: Derya Kitabevi.
- Chapman, S. A. (2013). Specialization and agglomeration patterns in Eastern Europe. *The European Journal of Comparative Economics* 10 (1), 49-79.
- Cristobal, B. J. V. (2011). Agglomeration versus dispertion in The European Monatary Union: Evidance from intra - industriy trade. <http://www.uv.es/inteco/jornadas/jornadas6/blanes6.pdf>, 25.04.2011 tarihinde erişildi.
- Cruz, S., C., S. ve Teixeira, A., A., C. (2010). The evolution of the cluster literature: Shedding light on the regional studies-regional science debate, *Regional Studies*, 44(9), 1263-1288.
- Combes, P. P., Mayer, T. ve Thisse, J. F. (2008). *Economic geography: The integration of regions and nations*. New Jersey: Princeton University Press.
- Combes, P. P. ve Overman H. G. (2003). The spatial distribution of economic activities in the European Union. J. V. Henderson ve F. Thisse (eds.), *Handbook of*

Regionaland Urban Economics Edition 1, Vol:4 (ss. 2845-2909) İçinde, USA: Elsevier Inc.

Dalimov, R. T. (2009). Oscillation theory of international economic integration. *African Journal of Marketing Management* 1(2), 50-61.

Damijan, J. P. ve Kostevc, C. (2011). Trade liberalization and economic geography in CEE countries: The role of FID in the adjustment pattern of regional wages. *Post-Communist Economies* 23(2), 163-189.

Davis, C. (2012). Regional integration and innovation offshoring with occupational choice and endogenous growth. *Journal of Economy* 108. 59-79.

DeRosa, D. A. (1998). Regional integration arrangements: Static economic theory, quantitative findings and policy guidelines. *World Bank Working Paper* 2007.

Dervis, K. (2012). World economy: Convergence, interdependence and divergence. *Finance & Development* (September), 10-14.

Desdoigts, A. (1999). Patterns of economic development and the formation of clubs. *Journal of Economic Growth* 4, 305-330.

Dinopoulos, E. ve Thompson, P. (1999). Scale effects in Schumpeterian models of economic growth. *Journal of Evolutionary Economics* 9(2), 157-185.

Dixit A. K. ve Stiglitz, J. E. (1977). Monopolistic competition and optimum production diversity. *American Economic Review* 67, 297-308.

Dosi, G. ve Nelson, R. (1994). An introduction to evolutionary theories in economics. *Journal of Evolutionary Economics* 4, 153-172.

- Duranton, G. (2008). Spatial economics. N. S. Durlauf ve L. E. Blume (eds.), *The new palgrave dictionary of economics second edition* (ss 1-11) İçinde, England: Palgrave Macmillan.
- Duranton, G. ve Puga, D. (2004). Micro-foundations of urban agglomeration economies. *Nber Working Paper Series 9931*.
- Easterly, W. ve Lewine, R. (2001). It's not factor accumulation: Stylized facts and growth models. *The World Bank Economic Review 15*(2), 177-219.
- Ellison, G. ve Glaeser, E. L. (1997). Geographic concentration in us manufacturing industries: A dartboard approach. *Journal of Political Economy 105*, 889-927.
- Ellison, G., Glaeser E. L. ve Kerr, W. (2007). What causes industry agglomeration? Evidence from coagglomeration patterns. *Nber Working Paper Series 13068*.
- Eser, U. (2011). *Mekân yeniden keşfedilirken iktisadın mekanla imtihanı*, KBAM 2. Kentsel ve Bölgesel Araştırmalar Sempozyumuda sunulan bildiri, 8-9 Aralık, Ankara.
- Essletzbichler, J. ve Rigby, D. L. (2007). Exploring evolutionary economic geographies. *Papers in Evolutionary Economic Geography 0702*.
- EU Comission (2012). Regional policy presentations. http://ec.europa.eu/regional_policy/information/presentations/index_en.cfm, (05. 12. 2012 tarihinde erişildi).
- Europa (2012). http://europa.eu/about-eu/basic-information/index_en.htm, (09. 12. 2012 tarihinde erişildi)

- Font, J. ve Oreggia, E. (2005). Trade and the effect of public investment on regional inequalities in heterogeneously integrated areas. *The World Economy* 28(6), 873-892.
- Fontagne, L., Freudenber, M. ve Peridy, N. (1998). Intra-industri trade and the single market: Quality matters. *CEPR Discussion Paper* 1959.
- Forslid, R. (1999). Agglomeration with human and physical capital: An analytical solvable case. *Centre for Economic Policy Research* 2102.
- Forslid, R. ve Haaland, J. I. (1999). A u-shaped Europe? A simulation study of industrial location. *Journal of International Economics* 57(2), 273-297.
- Frenken, K. (2007). *Applied evolutionary economics and economic geography*. USA: Edward Elgar Publishing Limited.
- Freund, C. ve Ornelas, E. (2010). Regional trade agreements. *World Bank Policy Research Working Paper* 5314.
- Fujita, M. ve Krugman, P. (2004). The new economic geography: Past, present and the future. *Regional Science* 83, 139-164.
- Fujita, M., Krugman P. ve Venables, A. J. (1999). *The spatial economy: Cities, regions and international trade*. London: The MIT Press.
- Fujita, M. (2010). The evolution of spatial economics: from Thünen to the new economic geography. *Japanese Economic Review* 61 (1), 1-32.
- Fujita, M. (2011). Thünen and the new economic geography. *RIETI Discussion Paper Series* 11-E-074.

- Fujita, M. ve Thisse, J. F. (2009). New economic geography: An appraisal on the occasion of Paul Krugman's 2008 nobel prize in economic sciences. *Regional Science and Urban Economics* 39, 109-119.
- Glaeser, E. L. (2000). The new economics of urban and regional growth. G. L. Clark, M. P. Feldman, M. S. Gertler (ed.), *The oxford handbook of economic geography* (ss. 83-98) içinde. New York: Oxford University Press.
- Granovetter, M. S. (1985). Economic action and social structure: The problem of embeddedness. *American Journal of Sociology* 91, 481-510.
- Greene, W. H. (2002). *Econometric Analysis*. New-York: Prentice Hall.
- Haggett, P., (1967). Three pioneers in locational theory: Review. *The Geographical Journal*, 133(3), 357-359.
- Hall, R. E. ve C. I. Jones (1999). Why do some countries produce so much more output than others?. *Quarterly Journal of Economics* 114, 83-116.
- Hanson, G. (1994). Regional adjustment to trade liberalization. *NBER Working Paper Series, No: 4713*.
- Haupt A. ve S. Uebelmesser (2010). Integration, mobility and human capital formation. *Cesifo Working Paper* 3190.
- Hausman, J. A. (1978). Specification tests in econometrics. *Econometrica* 46(6), 1251-1271.
- Helble, M. S., Ben, E. ve John S. (2007). Transparency, trade costs and regional integration in Asia Pacific. *Policy Research Working Paper* 4401.
- Hotelling, H. (1929). Stability in competition. *Economic Journal* 39, 41-57.

- Howitt, P. (2000). Endogenous growth and cross-country income differences. *American Economic Review* 90, 829-846.
- Islam, N. (1995). Growth empirics: A panel data approach. *Quarterly Journal of Economics* 110, 1127-1170.
- Islam, N. (2003). What have we learnt from the convergence debate?. *Journal of Economic Surveys* 17(3), 309-362.
- Johansson, B. ve Quigley, J. M. (2004). Agglomeration and networks in spatial economics. *Papers in Regional Science* 83(1), 165-176.
- Kancs, A. (2011). The economic geography of labour migration: Competition, competitiveness and development. *Applied Geography* 31, 191-200.
- Karwandy, J. (2008). *Perspectives on industrial clustering and the product, resource and knowledge based views of management*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Saskatoon: University of Saskatchewan.
- Ketels, C. (2003). The development of the cluster concept-present experiences and further developments. *NRW Conference on Clusters Germany 5 Dec 2003*.
- Klepper, S. (2009). Spinoff: A review and synthesis. *European Management Review* 6, 159-171.
- Köse, S. (2002). *Private and public sector R&D efforts, knowledge spillovers and regional growth in Europe*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Oklahoma: Oklahoma State University.
- Krueger, A. (1995). Free trade agreements versus customs unions, *Nber Working Paper Series, Working Paper No: 5084*.

- Krugman, P. (1980). Scale economies, product differentiation and the pattern of trade. *American Economic Review* 70(5), 950-959.
- Krugman, P. (1985). Increasing returns and the theory of trade. *NBER Working Paper Series, Working Paper No: 1752*.
- Krugman, P. (1991a). *Geograph and trade*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Krugman, P. (1991b). Increasing returns and economic geography. *Journal of Political Economy* 99, 483-499.
- Krugman, P. (1991c). Move toward free trade zone, *Economic Review, Federal Rezerv Bank of Kansas City*, November/December, 5-26.
- Krugman, P. (1996). Urban concentration: The role of increasing returns and transport costs. *International Regional Science Review* 19(1-2), 5-30.
- Krugman, P. (1998). What's new about the new economic geography?. *Oxford Review of Economic Policy* 17(2), 7-17.
- Krugman, P. ve Venables, A. J. (1996). Integration, specialization and adjustment. *European Economic Review* 40, 959-967.
- Krugman, P. ve Venables, A. J. (1990). *Integration and the competitivnes of peripheral industry*. London: CEPR.
- Kim, M. (2008). Integration, agglomeration and costly adjustment of labour. U.S. Bureau of Labor Statistics. <http://www.nottingham.ac.uk/gep/documents/seminars/2009/mina-kim.pdf>, (excess: 05. 12. 2012).
- Kitson, M., Martin, R. ve Tyler, P. (2010). Regional competitiveness: An elusive yet key concept?. *Regional Studies* 38(9), 991-999.

- Küçükahmetoğlu, O. (2007). Reel entegrasyon teorisi. O. Küçükahmetoğlu, Ş. Tüglüoğlu, H. Çeştepe (ed.), *Ekonomik entegrasyon: Küresel ve bölgesel yaklaşım* (ss. 43-72) İçinde. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Levin, A. Linn, C. ve Chu, C. J (2002). Unit root test in panel data: Asymptotic and finite-sample properties, *Journal of Econometrics* 108, 1-24.
- Lipsey, R.G. (1960). The theory of customs unions: A general survey. *The Economic Journal*, 70, 496-513.
- Lipsey, R. G. ve Lancaster, K. (1957). The theory of the second best. *Review of Economic Studies* 24, 11-37.
- Long Y. A. (2013). Emprical study of China-ASESAn free trade area (CAFTA) industrial agglomeration and balance effect. *Management and Administrative Sciences Review* 2(2), 79-91.
- Longhi, S., Nijkamp, P. ve Traistau, L. (2003). Economic intagrations and manufacturing location in EU accession countries. *Tinbergen Isntitute Discussion Paper TI 2003- 093/3*.
- Lucas, R. E., (1976). Econometric policy evaluation: A critique. *CarYECie-Rochester Conference Series on Public Policy* 1, 19-46.
- Lucas, R. E. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics* 22, 3-42.
- Lucas, R. E. (1990). Why doesn't capital flow from rich to poor countries?. *American Economic Review* 80, 92-106.

- Lundequist P. ve Power D. (2002). Putting porter into practice? Practices of regional cluster building: Evidence from Sweden. *European Planning Studies* 10(6), 685-704.
- MacKinnon, D., vd. (2009). Evolution in economic geography: Institutions, political economy and adaptatin. *Economic Geographh* 85(2), 129-150.
- Malmberg, A. (1996). Industrial geography: Agglomeration and local milieu. *Progress in Human Geography* 20(3), 392-403.
- Mankiw, N. G., D. Romer and D. Weil, (1992). A Contribution to the Empirics of Economic Growth. *Quarterly Journal of Economics* 107, 407-37.
- Marshall, A. (1890). *Principles of Economics*. London: Macmilan.
- Martin, R. (2000). Instituonal approaches in economic geography. E. Sheppard ve T. Barnes (eds), *A companion to economic geography* (ss. 77-94) İçinde, : Blackwell Publishing.
- Martin, R. ve Sunley, P. (2003). Deconstructing clusters: Chaotic concept or policy panacea?. *Journal of Economic Geography* 3, 5-35.
- Martin, R. ve Sunley, P. (2006). Path dependence and regional economic evolution. *Journal of Economic Geography* 6(4), 395-437.
- Marcusen, J. R. ve Venables, A. J. (1995). Multinational firms and the new trade theory, *Nber Working Papers* 5036.
- Maskell, P., Kebir, L. (2005). What qualifies as a cluster theory. *Druid Working Paper* 05-09, 1-19.

- Matha, T. (1999). European integration and geographical concentration of Swedish multinationals. *Working Paper Series in Economics and Finance* 305.
- Mirus, R. ve Rylska, N. (2002). *Economic integration: Free trade areas vs. custom unions*. NAFTA in Milenium Konferansında sunulan bildiri (Alberta, ss. 359-376), Alberta: University of Alberta Press.
- Morales, M. F. X. (2005). The territorial agglomerations of firms: A social capital perspective from the spanish tile industry. *Growth and Change* 36(1), 74-99.
- Morgan, K. (2007). The learning region: institutions, innovation and regional renewal. R. Rutten ve F. Boekema (eds.), *The learning region: Foundations, state of the art, future* (ss. 101-127) İçinde, USA: Edward Elgar Publishing Limited.
- Myrdal, G. (1957). *Economic theory and under-development regions*. London: Gerald Duckworth & Co. Ltd.
- Nello, S. S. (2010). EU enlargement and theories of economic integration. *Depfid Working Papers* 9.
- Nelson, R. ve Winter, S. G. (1982). *An evolutionary theory of economic change*. USA: Harvard University Press.
- Nelson, R. ve Winter, S. G. (2002). Evolutionary theorising in economics. *The journal of Economic Perspectives* 16(2), 23-46.
- Nishikimi, K. (2008). Trade, agglomeration and growth under economic integration: A survey of spatial economic approaches. K. Nishikimi (eds.), *Economics of East Asian integration (Midterm Report)*, Institute of Developing Economies (ss. 1-37) İçinde, Japan: IDE-JETRO

- North, D. C. (1990). *Institutions, institutional change, and economic performance*. New York: Cambridge University Press.
- OECD (2003). Regionalizm and the multilateral trading system. *Policy Brief August*.
- OECD (2009). *How Region Grows: Trends and Analysis*. USA: OECD Publishing.
- Ottaviano, G. I. P. (1999). Integration, geography and the burden of history. *Regional Science and Urban Economics* 29, 245-256.
- Ottaviano, G. I. P. ve Puga, D. (1997). Agglomeration in the global economy: A survey of the 'new economic geography'. *Centre For Economic Performance* 356.
- Ottaviano, G. I. P. ve Thisse J. F. (2002). Integration, agglomeration and political economics of factor mobility. *Journal of Public Economics* 83, 429-456.
- Ott, I. ve Soretz, S. (2008). Governmental activity, integration and agglomeration. *Kiel Enstitute for World Economy Working Paper* 1465.
- Pal, P. (2003). Regional trade agreements in a multilateral trade regime: An overview. http://networkideas.org/feathm/may2004/survey_paper_RTA.pdf. (15.12.2012 tarihinde erişildi).
- Pal, P. (2008). Regional trade agreements and improved market access in developed countries: The evidence. *Economic and Political Weekly* 43(48), 82-92.
- Panagariya, A. (1999). The regionalism debate: An overview. *The World Economy* 22(4), 455-476.
- Panagariya, A. (2003). Bhagwati and Ramaswami: Why it is a classic. *International Trade EconWPA* 0309001.

- Parr, J. B. (2002). Missing elements in the analysis of agglomeration economies. *International Regional Science Review* 25(2), 151-168.
- Pflüger, M. ve Südekom, J. (2007). Integration, agglomeration and welfare. *Journal of Urban Economics* 64, 554-555.
- Ping L., Lianrong, Z., (2009). The scope, scale and agglomeration economies of China's provincial electronic information manufacturing industry. 2009 WASE *International Conference on Information Engineering*, 385-389.
- Pinto, J. V. (1998). English economists' descriptive accounts of location theory. *Northern Arizona University Working Papers*, 97-03, 1- 28.
- Porter, M. E. (1990). The competitive advantage of nations. *Harvard Business Review* March/April.
- Pritchett, L. (1997). Divergence, big time. *Journal of Economic Perspectives* 11(3), 3-17.
- Puga, D. (1999). The rise and fall of regional inequalities. *European Economic Review* 43, 303-334.
- Puga, D. (2009). The magnitude and causes of agglomeration economies. *Journal of Regional Science* 50(1), 203-219.
- Quah, D. (1990). International patterns of economic growth: A persistence in cross-country disparities. *Department of Economics*, Cambridge.
- Quah, D. (1996). Convergence empirics across Economies with (some) capital mobility. *Journal of Economic Growth* 1, 95-124.

- Redding, S. (2010). The empirics of new economic geography. *Journal of Regional Science* 50(1), 297-311.
- Reynolds, C. R. (1997). Open regionalizm: Learnings from latin americafor east asia. *Kellogg Institute WorkingPaper* 241.
- Rivera-Batiz, L. A. ve Romer, P. M. (1990). Economic integration and endogenous growth. *Nber Working Paper Series* 3528.
- Rivera-Batiz, L. A. ve Romer, P. M. (1991). International trade with endogenous technological change. *European Economic Review* 35(4), 971-1001.
- Rodrick, D. (2007). Tek ekonomi çok reçete: Küreselleşme, kurumlar ve ekonomik büyüme (Çev. N. Domaniç). Ankara: Efil Yayınevi.
- Rodrick, D. (2011). The future of economic convergence. *NBER Working Paper No. 17400 (September)*, Cambridge, MA.
- Romer, P. (1986). Increasing returns and long run growth. *Journal of Political Economy* 94, 1002-36.
- Romer, P. (1990). Endogenous technological change. *Journal of Political Economy* 98, S71-S102.
- Rosenthal S. S. ve Strange W. C. (2001). The determinants of agglomeration. *Journal of Urban Economics* 50, 191-229.
- Royo, S. (2010). Portugal and Spain in the EU: Paths of Economic Divergence (2000-2007). *Analise Social* 195, 209-254.
- Sala-i-Martin, X. (1996). The classical approach to convergence analysis. *The Economic Journal* 106(437), 1019-1036.

- Schiff, M. ve Winters, A. (2003). *Regional integration and Development*. USA: World Bank ve Oxford University Press.
- Scott, A. J. (2004). A perspective of economic geography. *Journal of Economic Geography* 4, 479-499.
- Sen, S. (2010). International trade theory and policy: A review of the literature, *Levy Economics Institute of Bard College* 635.
- Seyidoğlu, H. (2003). *Uluslararası iktisat*. İstanbul: Güzem Yayınları.
- Shambaugh, J. C., Goldberg, L. S., Krugman, P. ve Klein, M. W. (2006). *International economics: Theory & policy*. UK: Pearson Addison Wesley.
- Sherr, A. (1981). A survey of the political economy of customs unions. *Law and Contemporary Problems* 44(3), 33-53.
- Snorrason, S. T. (2012). *Asymmetric economic integration*. London: Physica-Verlag.
- Snowdon, B. ve Vane, H. R. (2005). *Modern macroeconomics: Its origins, developments and current state*. USA: Edward Elgar Publishing Limited.
- Solow, R. M. (1956). A Contribution to the theory of economic growth. *Quarterly Journal of Economics* 70, 65-94.
- Stirböck, C. (2001). Agglomeration tendencies in EU regions: Where does capital go?. *Centre for European Economic Research* 01-28.
- Stock, J., Watson, Mark W. (2003). *Introduction to Econometrics*. US: Addison Wesley.

- Storper, M. (1999). The resurgence of regional economics. T. J. Bornes ve M. S. Gertler (eds.), *The new insdustrial geography: Regions, regulations and institutions* (46-75) İçinde, London: Routletge Publishing.
- Storper, M. (2009). Agglomeration, trade and spatial development: Bringing dynamics back in. *Journal of Regional Science* 50(1), 313-342.
- Storper, M. (2011). From retro to avan-garde: A commentary on Paul Krugman's the new economic geography now middle-aged. *Regional Studies* 45(1), 9-15.
- Summers, L. H. (1991). Regionalizm and world treading system. *Procedings Federal Rezerv Bank of Cansas City*, 295-301.
- Tatoğlu, Y. F. (2012). *Panel veri ekonometrisi*. Beta Yayınevi: İstanbul.
- TOBB (2002). Avrupa Birliği ve Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri. *TOBB AB Müdürlüğü Ağustos 2012*.
- UNECA (2006). *Assessing regional integration in Africa II: Rationalizing regional economic communities*. http://www.uneca.org/sites/default/files/publications/aria2_eng.pdf. Erişim tarihi: 27.02.2013
- Ünsal, E. (2009). *Makro İktisat (8. Baskı)*. Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Veblen, T. (1898). Why is economics not an evolutionary science?. *Quarterly Journal of Economics* 12, 373-397.
- Venables, A. (1994). Economic integration and industrial agglomeration. *The Economic and Social Rewiew* 26(1), 1-17.
- Venables, A. (1999). Regional integration agreements: A force for convergence or divergence. *World Bank Policy Research Working Paper Series* 2260.

- Viner, J. (1950). *The custom union issue*. New York: Carnigie Endowment.
- von Thünen, J. H. (1826). *The isolated state* (çev. C. M. Wartenberg). New York: Pergamon Press.
- Walz, U. (1995). Does an enlargement of a common market stimulate growth and convergence. *Journal of International Economics* 45, 297-321.
- Wang, J. ve Zheng, X. (2013). Industrial agglomeration: Asymmetry of regions and trade costs. *Review of Urban & Regional Development Studies* 25(2), 61-78.
- Whalley, J. (1998). Why do countries seek regional trade agreements. J. A. Frenkel (eds.) *The regionalization of the world economy* (ss. 63- 90) İçinde, USA: University of Chicago Press.
- Wigley, A. A. (2007). Yeni ekonomik entegrasyon teorisi. O. Küçükahmetoğlu, Ş. Tüglüoğlu, H. Çeştepe (ed.), *Ekonomik entegrasyon: Küresel ve bölgesel yaklaşım* (ss. 93-109) İçinde. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- World Bank (2000). *Trade Blocks*. US: Oxford Universty Press.
- World Bank (2005). *Global economic prospects: Trade, regionalizm and development*. Washington: World Bank.
- Woldridge, J. M. (2002). *Introductory econometrics: A modern approach, south-western, 2nd Revised edition*. USA: Division of Thomson Learning
- Zheng, L., Flegg, A.T. ve Deng, X. (2011). Regional specialization: A measure method and the trends in China. *MPRA Paper* 33867.

EK 1: Analize Dahil Olan Ülkeler ve AB içerisindeki Durumları

No	Ülke Kodu	Ülke	AB Üyeliği	Para Birliği Üyeliği	CEE Ülkesi
1	AT	Avusturya	(1995-2008 ⁺)	(1999-2008 ⁺)	--
2	CZ	Çek Cumhuriyeti	(2004-2008 ⁺)	--	Evet
3	DK	Danimarka	(1995-2008 ⁺)	--	--
4	FI	Finlandiya	(1995-2008 ⁺)	(1999-2008 ⁺)	--
5	FR	Fransa	(1995-2008 ⁺)	(1999-2008 ⁺)	--
6	DE	Almanya	(1995-2008 ⁺)	(1999-2008 ⁺)	--
7	GR	Yunanistan	(1995-2008 ⁺)	(2001-2008 ⁺)	--
8	HU	Macaristan	(2004-2008 ⁺)	--	Evet
9	IE	İrlanda	(1995-2008 ⁺)	(1999-2008 ⁺)	--
10	IT	İtalya	(1995-2008 ⁺)	(1999-2008 ⁺)	--
11	LV	Litvanya	(2004-2008 ⁺)	--	Evet
12	LT	Letonya	(2004-2008 ⁺)	--	Evet
13	NL	Hollanda	(1995-2008 ⁺)	(1999-2008 ⁺)	--
14	NO	Norveç	--	--	Evet*
15	PL	Polonya	(2004-2008 ⁺)	--	Evet
16	PT	Portekiz	(1995-2008 ⁺)	(1999-2008 ⁺)	--
17	RO	Romanya	(2007-2008 ⁺)	--	Evet
18	SI	Slovenya	(2004-2008 ⁺)	(2007-2008 ⁺)	Evet
19	ES	İspanya	(1995-2008 ⁺)	(1999-2008 ⁺)	--
20	SE	İsveç	(1995-2008 ⁺)	--	--
21	TR	Türkiye	--	--	Evet*
22	GB	İngiltere	(1995-2008 ⁺)	--	--

Not: *Türkiye ve Norveç AB veya CEE ülkesi olmamalarına rağmen CEE kukla değişkeni ile temsil edilmişlerdir.

EK 2: Analize Dâhil Olan İmalat Sanayi Dalları (ISIV Rev-3)

No	Sektör Kodu	Sektörler
1	15	Gıda Ürünleri ve İçecek İmalatı
2	16	Tütün Ürünleri İmalatı
3	17	Tekstil Ürünleri İmalatı
4	18	Giyim Eşyası İmalatı, Kürkün İşlenmesi ve Boyanması
5	19	Derinin Tabaklanması ve İşlenmesi; Bavul, El Çantası, Saraçlık, Koşum Takımı ve Ayakkabı İmalatı
6	20	Mobilya Hariç Ağaç ve Mantar Ürünleri İmalatı; Hasır ve Buna Benzer, Örülerek Yapılan Malzemelerin İmalatı
7	21	Kağıt ve Kağıt Ürünleri İmalatı
8	22	Basım ve Yayım; Plak, Kaset ve Benzeri Kayıtlı Medyanın Çoğaltılması
9	23	Kok Kömürü, Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri ve Nükleer Yakıt İmalatı
10	24	Kimyasal Madde ve Ürünlerin İmalatı
11	25	Plastik ve Kauçuk Ürünleri İmalatı
12	26	Metalik Olmayan Diğer Mineral Ürünlerin İmalatı
13	27	Ana Metal Sanayisi
14	28	Makine ve Teçhizatı Hariç; Metal Eşya Sanayisi
15	29	Başka Yerde Sınıflandırılmamış Makine ve Teçhizat İmalatı
16	30	Büro, Muhasebe ve Bilgi İşleme Makineleri İmalatı
17	31	Başka Yerde Sınıflandırılmamış Elektrikli Makine ve Cihazların İmalatı
18	32	Radyo, Televizyon, Haberleşme Teçhizatı ve Cihazları İmalatı
19	33	Tıbbi Aletler; Hassas ve Optik Aletler ve Saat İmalatı
20	34	Motorlu Kara Taşıtı, Römork ve Yarı-Römork İmalatı
21	35	Diğer Ulaşım Araçlarının İmalatı
22	36	Mobilya İmalatı; Başka Yerde Sınıflandırılmamış Diğer İmalatlar
23	37	Yeniden Değerlendirme

EK 3: G_{rt} Bağımlı Değişkene Göre Modelin Westerlund ECM Panel Co-Entegrasyon Testi Sonuçları (N=308 CS=22 TS=14)

Bağımlı Değişken: G_{rt}		Ho: Co-Entegrasyon Yok	
Bağımsız Değişkenler	İstatistik	Z-Değeri	Olasılık
LnGSYİH _{rt}	Gt	-67.302*	0.000
	Ga	-8.892*	0.000
	Pt	-1.244	0.107
	Pa	-0.567	0.285
TİCARET _{rt}	Gt	-32.190*	0.000
	Ga	0.524	0.700
	Pt	-5.405*	0.000
	Pa	-2.054**	0.020
SERMAYE _{rt}	Gt	-18.268*	0.000
	Ga	1.578	0.943
	Pt	-1.177	0.120
	Pa	-0.869	0.193
EĞİTİM _{rt}	Gt	-75.929*	0.000
	Ga	-2.202**	0.014
	Pt	-6.135*	0.000
	Pa	-1.662**	0.048
TEKNOLOJİ _{rt}	Gt	-83.227*	0.000
	Ga	1.010	0.844
	Pt	-1.159	0.123
	Pa	-4.584*	0.000
LnMESAFE _r	Gt	-3.029*	0.001
	Ga	0.340	0.633
	Pt	-9.509*	0.000
	Pa	-11.985*	0.000
EMU _{rt}	Gt	-15.291*	0.000
	Ga	-3.919*	0.000
	Pt	-11.635*	0.000
	Pa	-13.817*	0.000
CEE _r	Gt	-3.029*	0.001
	Ga	0.340	0.633
	Pt	-9.509*	0.000
	Pa	-11.985*	0.000
ZAMAN _t	Gt	-22.321*	0.000
	Ga	-22.432*	0.000
	Pt	-0.907	0.182
	Pa	-12.762*	0.000

Not: *%1, **%5 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

EK 4: L_{rt} Bağımlı Değişkene Göre Modelin Westerlund ECM Panel Co-Entegrasyon Testi Sonuçları (N=308 CS=22 TS=14)

Bağımlı Değişken: L_{rt}		Ho: Co-Entegrasyon Yok	
Bağımsız Değişkenler	İstatistik	Z-Değeri	Olasılık
LnGSYİH _{rt}	Gt	-0.713	0.238
	Ga	-0.336	0.369
	Pt	1.908	0.972
	Pa	-2.315**	0.010
TİCARET _{rt}	Gt	-22.920*	0.000
	Ga	2.528	0.994
	Pt	2.303	0.989
	Pa	1.935	0.974
SERMAYE _{rt}	Gt	-0.001*	0.000
	Ga	1.787	0.963
	Pt	-1.209	0.113
	Pa	-2.520	0.006
EĞİTİM _{rt}	Gt	-422.304*	0.000
	Ga	3.912	1.000
	Pt	-2.606*	0.005
	Pa	-1.711**	0.044
TEKNOLOJİ _{rt}	Gt	-6.967*	0.000
	Ga	-2.948*	0.002
	Pt	0.033	0.513
	Pa	-0.361	0.359
LnMESAFE _r	Gt	-7.395*	0.000
	Ga	-8.831*	0.000
	Pt	-0.238	0.406
	Pa	-2.227**	0.013
EMU _{rt}	Gt	-16.867*	0.000
	Ga	-1.404***	0.080
	Pt	0.261	0.603
	Pa	-0.184	0.427
CEE _r	Gt	-7.395*	0.000
	Ga	-8.831*	0.000
	Pt	-0.238	0.406
	Pa	-2.227**	0.013
ZAMAN _t	Gt	-65.776*	0.000
	Ga	-510.226*	0.000
	Pt	2.261	0.988
	Pa	-7.281*	0.000

Not: *%1, **%5, ***%10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

